

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

**SÜLE FAKİH'İN YÛSUF VE ZELİHÂ MESNEVİSİNDE
DUYGULAR, DEĞERLER VE SOSYAL DAVRANIŞLAR
BAĞLAMINDA İNSAN PSİKOLOJİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN **HAZIRLAYAN**
DR. ÖĞR. ÜYESİ HANDAN BELLİ **GONCA ÇİFTÇİ**

MALATYA-2023

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SÜLE FAKİH'İN YÛSUF VE ZELİHÂ MESNEVİSİNDE DUYGULAR,
DEĞERLER VE SOSYAL DAVRANIŞLAR BAĞLAMINDA İNSAN
PSİKOLOJİSİ**

YÛKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

GONCA ÇİFTÇİ

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ HANDAN BELLİ

MALATYA 2023

ETİK BEYAN

Bu tezdeki büt

ün bilgiler akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak hazırlanıp, bu kural ve ilkeler gereği, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçlara atıf yapılmış ve kaynak gösterilmiştir.

Yukarıda belirtilen hususların doğruluğunu beyan ederim.

07 /04 / 2023

Gonca ÇİFTÇİ

ÖN SÖZ

Psikoloji, insanın duygu ve düşünce dünyasından yola çıkarak onun davranışlarını anlamlandırmaya çalışan bir bilim dalıdır. Edebiyat ise; konusu insan, malzemesi dil olan bir sanat dalıdır. Dolayısıyla hem yaratıcısı hem konusu insan olan edebiyatı oluşturan unsurları daha iyi çözümlenmek için farklı disiplinlerden faydalanmak gerekmektedir. Psikoloji bilimi de edebî eseri anlamak ve anlamlandırmak için hatta insan davranışlarının karmaşık doğasını incelemek için edebiyatın vazgeçemeyeceği bir alandır.

Özellikle roman ve hikâye türlerinde geniş karakter analizleri ve kahramanların psikolojik yönlerden incelenmesi günümüzde oldukça yaygın bir metot olarak kullanılmaktadır. Klasik Türk edebiyatında roman ve hikâyenin yerini tutan bir tür olarak bilinen mesneviler ise tahkiyeli metin olma özelliği taşımalarına rağmen eser içeriklerine ayrıntılı psikolojik tasvirlerin yapılması hususuna yeterince önem verilmemiştir. Oysa şairler tarafından sıkça tercih edilen aşk mesnevilerinde kahramanların içinde buldukları durumlar; duygu, davranış ve değerler yoluyla dile getirilmiştir.

Bu mesnevilerden biri de her dönemde şairler tarafından sıkça tercih edilen, konusunu ilahi kaynaklardan alan Yûsuf u Züleyhâ mesnevisidir. Klasik Türk edebiyatında önemli bir yer edinen Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinde olayların hikâye tarzında sadece sıralanmadığını, kahramanların bu olayları yaşarken derin ruh dünyalarındaki duygulanımların dışa vurulduğunu da görmekteyiz. Şairler Kur'an-ı Kerim'de Ahsenü'l Kasas olarak geçen Hz. Yûsuf kıssasını, hikâyeye zengin muhayyilerini de katarak okuyucuyu derinden etkileyecek bir yöntemle, duygularıyla yaşıyormuşçasına ve olayların etkisinin psikolojik açıdan etkilerinin hesaba katıldığı bir yöntemle anlatmışlardır. Mesnevide başkarakterler olan Yûsuf ve Züleyha ile yardımcı karakterler arasında; insan psikolojisinde yer alan olumlu ve olumsuz birçok duygunun, değerlerin yaşandığını kahramanların sözlerinde ve davranışlarında fark etmek mümkündür. Bu durum, özellikle üzerinde çok fazla çalışma yapılmayan klasik Türk edebiyatına ait metinlerde insan psikolojisini anlamak ve üzerinde fikir yürütülebilme adına çalışmalar yapılabileceğini göstermek açısından çalışmamızın ana konusu olarak ele alınmıştır.

Türk edebiyatında 13. ve 19. yüzyıllar arasında pek çok şair Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi kaleme almıştır. Bu çalışmada klasik Türk edebiyatının erken dönemlerinde bile insan psikolojisinin hemen hemen her yönüyle mesnevilerde ele alındığını göstermek amacıyla 14. yüzyılda Süle Fakîh tarafından yazılan ve 5005 beyitten oluşan Yûsuf ve Zelhâ mesnevisi ele alınmıştır. ¹

Bu yüksek lisans çalışması giriş bölümünün dışında iki bölümden oluşmaktadır: Giriş bölümde insan psikolojisi ele alınarak bu bağlamda duygu, değer ve sosyal davranış kavramları üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde İslam edebiyatı içerisinde bulunan Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerine genel bir bakış yapılmış akabinde Süle Fakîh ve Yûsuf ve Zelhâ mesnevisi hakkında bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde ise ele alınan eserde bulunan duygular, değerler ve sosyal davranışlar ile ilgili örnekler verilerek tespitler yapılmıştır.

Bu çalışmamda en başından itibaren, beni destekleyerek danışmanlığı ile bana rehberlik eden Sayın Hocam Dr. Öğr. Üyesi Handan BELLİ'ye şükranlarımı sunarım. Tezimin her aşamasında verdiği geri bildirimlerle yolumu aydınlattığı ve fikirleriyle tezime, örnek kişiliği ile şahsıma yön verdiği; öncü çalışmalarıyla bu tezin yazımına da ilham kaynağı olduğu için kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca bu tez çalışması özelinde ve yüksek lisans hayatımın her anında samimiyetini, sevgisini, merhametini, engin birikimini cömertçe paylaşan, yoluma ışık olan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK, Prof. Dr. Cafer MUM, Prof. Dr. Nazmi ÖZEROL'a sonsuz hürmet, minnet ve şükranlarımı arz ediyorum. Çalışmam boyunca her daim destek olan eşim Ünal ÇİFTÇİ'ye ; varlıklarıyla motivasyonumu artıran kızım Zeynep Gökçe'ye ve oğlum Ali Kağan'a sevgilerimi sunuyorum.

¹ Bu çalışmaya konu olan mesnevi Kazım Köktekin tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Köktekin, 1994.

ÖZET

İlk örnekleri Arap edebiyatında görülen daha sonra Fars edebiyatı üzerinden Türk edebiyatına geçen mesnevi nazım şeklinin, 11.-19. yüzyıllar arasında konuları birbirinden farklı olan sayısız örneğini görmekteyiz. Bu örneklerden biri de klasik Türk edebiyatının hemen her döneminde çok sevilen ve rağbet edilen, şairler tarafından çokça tercih edilen çift kahramanlı aşk mesnevilerinin güzel bir örneği olan Yûsuf u Züleyhâ mesnevisidir. Konusunu ilahi kaynaklardan alan Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi dini bir özellik taşımasının yanı sıra aşk konusunu ele alması nedeniyle de Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında çok işlenmiş, hem halk şairleri hem klasik Türk şairleri tarafından oldukça ilgi görmüştür. Konudan çok söyleyiş güzelliğinin ön planda olduğu klasik Türk edebiyatında bu hikâyenin farklı şairler tarafından pek çok mesnevisi yazılmıştır. Bu mesnevilerden biri de 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarında yazılmış olduğu düşünülen ve Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinin Anadolu sahasında ilk örneklerinden biri olduğu kabul edilen, aynı zamanda pek çok nüshası da bulunan Süle Fakîh'in Yûsuf ve Zelihâ mesnevisidir.

Bu çalışmada; erken dönemde yazılmış olan bir klasik Türk edebiyatı eserinde “insan psikolojisinin her yönüyle işlendiği ve bu durumun metnin oluşturucusu tarafından en güzel ifadelerle anlatıldığını göstermek” düşüncesiyle Süle Fakîh'e ait Yûsuf u Zelihâ mesnevisinde yer alan duygu, değer ve davranışların incelemesi yapılmıştır. Eser seçiminde, söz konusu mesnevinin kahramanlarının ve konusunun gerçek hayattan esinlenilerek oluşturulması ve içerisinde insana ait pek çok evrensel duygu ve değerlerin bulunması etkili olmuştur. Çalışmada ele alınan duygular, değerler ve sosyal davranışlarla ilgili tanımlar ve genel bilgiler verilmiştir. Daha sonra eserden bu tanımlara uygun örnek beyitler sunulmuş ve bu kavramlar, eser kahramanlarının psikolojik hâllerleriyle ilişkilendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, Süle Fakîh, Yûsuf ve Zelihâ , Duygu ve Değerler, İnsan Psikolojisi

ABSTRACT

We see that there are countless examples of the mesnevi verse, whose first examples are seen in Arabic literature and then passed over to Persian literature, between the XI-XIX centuries. Especially the double heroes love mesnevis were highly preferred by the poets. One of these love mesnevis is Yûsuf u Züleyhâ mesnevi, which is very popular in almost every period of classical Turkish literature. The story of Yûsuf u Züleyhâ, which takes its subject from divine sources, has been studied in Turkish, Arabic and Persian literatures as it has a religious feature, and has attracted great interest by both folk poets and divan poets. Many mesnevis of the story have been written in classical Turkish literature. One of these mesnevis is the Yûsuf u Züleyhâ mesnevi of Süle Fakîh, which is thought to have been written at the end of the 13th century and is one of the first examples of the Yûsuf u Züleyhâ mesnevi in the Anatolian area, and also has many copies.

In this study, the emotions, values and behaviors of Süle Fakîh's Yûsuf ve Zelihâ mesnevi have been examined in order to present that it is processed in every aspect of human psychology in a classical Turkish literature work written in the early period and that it is described by the creator of the text with the most beautiful expressions and its psychological reflections are given. The selection of the heroes and subject of the mesnevi inspired by real life and having many universal emotions and values belonging to human beings were effective in the selection of works. In the study, the definitions and general information about emotions, values and social behaviors are given. Later, sample couplets suitable for these definitions are presented from the work and these concepts are related to the psychological states of the heroes of the work.

Keywords: Mesnevi, Süle Fakîh, Yûsuf ve Zelihâ, Emotion, Behavior and Value, Human Psychology

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii

1.GİRİŞ

DEĞER, DUYGU VE SOSYAL DAVRANIŞ

1.1.İnsan Psikolojisi Nedir	1
1.1.1. Davranışsal Psikoloji	2
1.1.2.Bilişsel Psikoloji	4
1.1.2.1.Bilgi İşleme Modeli	4
1.1.2.2. Bellek Modelleri	5
1.1.3. Kişilik Psikolojisi	5
1.2. Değer Kavramı ve Özellikleri	6
1.2.1. Değerlerin İşlevi Sınıflandırılması	9
1.3. Duygu Kavramı ve Özellikleri	11
1.3.1. Temel Duygular (Bilişsel Etkileşim)	13
1.3.2. Dinamik Duygular (Duygu Şemaları).....	14
1.3.3. Duyguların İşlevi ve Sınıflandırılması	14
1.4. Sosyal Davranışlar ve Özellikleri.....	16
1.4.1. Sosyal Davranışların İşlevi ve Sınıflandırılması	18

İKİNCİ BÖLÜM

MESNEVİ TÜRÜ VE YÛSUF İLE ZÜLEYHÂ MESNEVİLERİ

2.1. Edebiyatta Mesnevi Türü ve Çeşitleri.....	20
2.1.1. Bir Şiir Türü Olarak Mesnevi	20
2.1.2. Mesnevi Türünün Çeşitleri.....	21
2.1.2.1. Arap EdebiyatındaYûsuf u Züleyhâ Mesnevileri	21
2.1.2.2. Fars Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri	21
2.1.2.3. Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri	22
2.2. Önemli Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevileri.....	23
2.2.1. Erzurumlu Darîr ve Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevisi.....	23
2.2.2. Hamdullah Hamdi ve Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevisi	24
2.2.3. Yahya Bey ve Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevisi.....	26
2.3. Süle Fakîh ve Yûsuf ve Zelihâ.....	27

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN YÛSUF U ZÜLEYHA MESNEVİSİ

3.1. Edebiyat ve İnsan Psikolojisi İlişkisi	28
3.1.1. Edebî Eserlerde Psikolojik Boyutlar	32
3.1.1.1. Yazar Boyutu.....	32
3.1.1.2. Üretim Boyutu.....	32
3.1.1.3. Ontolojik Boyut.....	33
3.1.1.4. Okur Boyutu.....	34
3.2. Yûsuf ve Zelihâ Mesnevisinde Duygular.....	35
3.2.1. Benlik	35
3.2.2. Sevgi.....	37

3.2.3. Sevecenlik ve Acıma	48
3.2.4. Ümit ve Korku	50
3.2.5. Namus ve İffet.....	51
3.2.6. İnanma.....	53
3.2.7. Endişe.....	54
3.2.8. Affetme	56
3.2.9. Kıskançlık ve Haset	58
3.2.10. Kin ve Nefret.....	60
3.2.12. Şükür	63
3.2.13. Zorluklarla Başa Çıkma	64
3.2.14. Tövbe ve Pişmanlık.....	66
3.3. Yûsuf ve Zelihâ Mesnevisinde Değerler	67
3.3.1. Din.....	67
3.3.2. Dürüstlük.....	68
3.3.3. Sabır.....	70
3.3.4. Yardımseverlik	71
3.3.5. Merhamet ve Hoşgörü.....	72
3.4. Yûsuf ve Zelihâ Mesnevisinde Sosyal Davranışlar	73
3.4.1. Alçakgönüllülük.....	73
3.4.2. Kıskançlık.....	75
3.4.3. Emanete Sahip Çıkma.....	76
3.4.4. Aldatma	78
3.4.5. Gıybet ve İftira.....	79
3.5. Yûsuf ve Zelihâ Mesnevisinde Psikolojik Unsurlar	80
3.5.1. Aile Psikolojisi.....	80

3.5.2. Baba Psikolojisi.....	81
3.5.3. Kardeş Psikolojisi	83
3.5.4. Gruplaşma Psikolojisi	84
3.5.5. Suçluluk Psikolojisi	85
3.5.6. Ayrılık Psikolojisi	85
SONUÇ	87
KAYNAKÇA.....	90

1.GİRİŞ

DEĞER, DUYGU VE SOSYAL DAVRANIŞ

1.1.İnsan Psikolojisi Nedir?

Psikoloji, canlıların duygu, düşünce ve davranışlarını inceleyen bir bilim dalıdır. Psikoloji disiplininin doğuşundan bu yana psikologlar ve sosyologlar onun tanımı ve alınımının sınırları hakkında farklı fikirler geliştirmişlerdir. Aslında psikoloji iki kelimeden oluşur: "psyche-ruh" ve "logos-bilgi". Yani "ruhun bilgisi". Bununla birlikte, "ruh" sözcüğünün metafizik ve mistik bir öz anlamında kullanılması açısından, birçok psikolog "psikoloji" teriminin bugün psikoloji konusunu iyi açıklamadığını düşünmektedir. Psikolojiyi farklı psikologlar farklı zamanlarda farklı şekillerde tanımlamışlardır. Bu tanımlardan en yaygınlarını şöyle sıralayabiliriz:

- Psikoloji, zihinde meydana gelen bilinçli fenomenleri inceler.
- Psikoloji, insan ve hayvan davranışlarının bilimsel çalışmasıdır.
- Psikoloji, bir kişi ve çevresi arasındaki ilişkiyi inceleyen bir bilimdir.
- Psikoloji, kişiler arası ilişkileri inceleyen bir bilimdir.
- Psikoloji, insanın çevreye uyum sürecini inceler.

Bu tanımların tümü psikolojinin farklı yönleriyle ilgilidir. Ortak bir tanımlı yapmak gerekirse şöyle denilebilir: Psikoloji, insan ve hayvanların davranışlarını inceleyen bilim dalıdır. Bu, çeşitli tanımlar arasındaki en yaygın tanımdır.

Psikolojinin tanımlarında ortak bir anlayış vardır. Bu, davranış kavramıdır. Davranış, bir insanın yaptığı her şeydir. Farklı psikolojik yaklaşımlar vardır. Bunlar; biyolojik, davranışsal, bilişsel, psikanalitik ve hümanist yaklaşımlardır.

Biyolojik yaklaşıma göre, tüm psikolojik olaylar beyin ve sinir sisteminin faaliyeti sonucunda ortaya çıkar. Davranışsal yaklaşımda, psikologlar insanları içsel

çalışmalarından ziyade davranışlarına bakarak incelerler. Bilişsel yaklaşım, zihnin alınan bilgiyi verimli bir şekilde işlediğini ve onu yeni biçimlere ve sınıflandırmalara dönüştürdüğünü vurgular (Adler, 2012, s.76).

Psikanalitik yaklaşımında bilinçdışı süreçlere odaklanır. Hümanist yaklaşım, kişisel deneyimler ve kişisel dünya görüşü ile ilgilenir. Psikoloji bilimi fizyoloji, anatomi, kimya, sosyoloji, antropoloji ve matematiği kullanır. Bu açıdan psikoloji disiplinler arası bir bilimdir.

Psikolojinin birçok alt bölümü vardır. Bunlardan bazıları davranışsal psikoloji, deneysel psikoloji, bilişsel psikoloji, gelişim psikolojisi, eğitim psikolojisi ve okul psikolojisi, klinik psikoloji, kişilik psikolojisi, sosyal psikoloji, iş ve organizasyon psikolojisi ve psikometridir (Adler, 2012, s. 88).

1.1.1. Davranışsal Psikoloji

Davranışsal psikoloji bazen "öğrenme psikolojisi" veya "öğrenme ve motivasyon" olarak adlandırılır. (Schwartz ve Robbins, 1995, s. 280). Klasik koşullanma, herhangi bir koşulda bir tepki üreten bir uyarana (örneğin, yiyecek bir tükürük tepkisi üretir) nötr bir uyarana (örneğin bir ses tonu) eşleştirilmesini içermekte, öyle ki zamanla, nötr uyarana tek başına sunulduğunda tepkiyi ortaya çıkarmaktadır. Bu tür öğrenme en ünlü olarak Pavlov'un köpeklerine atıfta bulunularak tanımlanır (Schwartz ve Robbins, 1995, s. 285).

Klasik koşullandırma, davranışı kontrol eden ilişkiler oluşturmak için insanlarla birlikte kullanılabilir. (Örneğin, sigara içmeyi, kişiyi hasta hissettiren bir maddenin yutulmasıyla eşleştirmek, böylece sigara içmeyle ilgili ipuçları, madde yutulmadığında bile bir kişinin hasta hissetmesine neden olur ve bu nedenle sigara içmeye daha az eğilimlidir).

Edimsel koşullanma, organizmaların durumlar, davranışlar ve sonuçlar arasındaki bağlantıyı nasıl öğrendiği ile ilgilidir. 1898'de Edward Thorndike kedilerle öğrenme deneyleri yaptı. Aç kediler bir "bulmaca kutusuna" yerleştirildiler ve burada bir kola basmanın onları kutudan kurtaracağını ve dışarıdaki yiyeceğe erişmelerine izin vereceğini

bulana kadar çeşitli tepkiler (hızla ilerleme, miyavlama vb.) vermişlerdir (Thorndike, 1911, s. 244).

Davranışlar sonuçları tarafından kontrol edilebilir. Bir uyarın, pekiştirilen bir tepkiye yol açar: Uyarın-Tepki-Takviye. Thorndike'ın kedilerini uyarın şey kutuydu. Yanıt, kola basma eylemiydi ve takviye yiyecekti (Skinner, 1938. s. 95). Kavram sığınlarla genişlettikten sonra, bu davranış değışikliğı biçimine "edimsel koşullanma" adı vermiştir. Artık ikonik olan 'Skinner kutusunda' fareler, bir uyarın (örneğin bir ışık veya ton) mevcut olduğunda bir kola basmayı öğrenmiştir.

Davranışsal bakış açısı, eğitim ve sağlık hizmetleri de dahil olmak üzere birçok alanda inanılmaz derecede etkili olmuştur ve halen de öyledir. Bununla birlikte, tam kapsamıyla ele alındığında davranışçılıkla ilgili birkaç sorun vardır. Bir kişinin davranışının çevresine deterministik atfedilmesi, zihinsel süreçlerin etkileri ve karar vermede kişisel sorumluluğun yeri hakkında sorular ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, davranışların nasıl öğrenildiğı ve pekiştirildiğı ile ilgili davranış psikolojisi ilkeleri, bazı bozuklukların tedavisinde, davranışsal bağlantıları açıklamada ve belirli davranışların olasılığını artırmada veya azaltmada etkilidir (Skinner, 1938, s. 95)

Kökleri davranışsal psikolojide olan bir başka paradigma –öğrenilmiş çaresizlik–stres, kontrol ve depresyonla ilgilidir. 1967'de Seligman ve arkadaşları, kaçınılmaz elektrik şoklarına maruz kalan köpeklerin şoklardan kaçınmaya çalışmaktan vazgeçip pasif olarak onlara yenik düştüklerini ortaya koyan deneylerin sonuçlarını yayınladılar (Mikulincer, 1994, s.158).

Bir grup köpek, kontrol edebildikleri veya kaçabildikleri (yani bir bariyerin üzerinden atlayarak şoku kapatabilecekleri) şoklara maruz kalırken, diğer grup şoku kontrol edememiştir. İkinci gruptaki hayvanlar daha sonra, “çaresizlik” olarak adlandırılan şokları basitçe ortaya koydukları ve pasif bir şekilde kabul ettikleri bir bilişsel, motivasyonel ve duygusal eksiklikler modele örnek teşkil etmişlerdir.

Bütün bu deneyler, bir uyarının sonraki davranışlar için kontrol edilebilirliğinin önemini vurguladı ve insanların bir kez çaresizliğı algıladıklarında (yani belirli olumsuz

sonuçları kontrol edemediklerini hissettiklerinde), bunu bir nedene bağladıklarını öne süren öğrenilmiş çaresizlik insan depresyonu teorisi ile sonuçlanmıştır. Bu teori, istikrarlı veya istikrarsız, küresel veya spesifik, içsel veya dışsal olabilmektedir. (Abramson, Seligman ve Teasdale, 1978, s. 49).

1.1.2.Bilişsel Psikoloji

Bilişsel psikoloji, davranışçılığın bazı insan davranışlarını/yeteneklerini (örneğin, böyle genç yaştan itibaren dil gelişimi) açıklamadaki sınırlamalarından ve bilgi teknolojisi ve bilgisayar modellemeleri sonucu ortaya çıkmıştır. Skinner gibi bazı davranışçılar, gözlemlenemeyen fenomenlerin psikoloji biliminin odak noktası olması gerektiğini düşünmeseler de insanların bilgiyi nasıl işlediği ve depoladığı konusundaki araştırmalara yer vermişlerdir. Davranışsal öğrenme ve bilişin bağlantılı olduğunu (örneğin öğrenme hafızayı içerir) ve psikolojik bozukluklar için baskın tedavi yönteminin aslında davranışsal ve bilişsel bakış açılarının ve tekniklerin bir kombinasyonu olduğunu belirtmek önemlidir (Skinner, 1983, s. 95).

Bilişsel psikoloji, bellek, dikkat ve karar verme gibi bilişsel süreçlerin, karmaşık sistemler ve makinelerle insan etkileşimi de dahil olmak üzere iş performansını ve güvenliğini nasıl etkileyebileceği açısından İSG ile ilgilidir. Bilişsel faktörler ile insan performansı arasındaki ilişkiyi açıklamak için birçok model geliştirilmiştir; bunlardan bazıları aşağıda ele alınmıştır.

1.1.2.1.Bilgi İşleme Modeli

Howes ve Young (1997, s.327) tarafından tanımlandığı gibi, bir bilişsel mimari “...insan bilişinin zaman içinde nispeten sabit olan ve görevden nispeten bağımsız olan yönleri hakkında bilimsel bir hipotezi somutlaştırır.” Mükemmel zihinsel işlev modelleri olmamasına rağmen, Broadbent'in 1958 bilgi işleme modelinden gelişen Wickens modeli öğretici bir özetdir. Wickens bilgi işleme modelinde, duyuşsal bilgiler çeşitli duyuşsal mekanizmalar tarafından alınır ve temel algısal özellikler kısa süreli duyuşsal depoda kısa bir süre için korunur. Bilgi buradan bellek sistemi ile etkileşime giren algılama ve karar

verme aşamalarından geçer. Bir yanıt seçilir ve yürütülür ve bu yanıtta çevresel uyaranlara geri bildirim alınır.

1.1.2.2. Bellek Modelleri

Hebb'in kısa ve uzun süreli bellek arasında ayırım yaptığı 1949'dan beri, psikologlar bu bellek türlerinin kapasitesi ve aralarındaki ilişkiden etkilenmişlerdir. Kısa süreli belleğin sınırlamalarına ilişkin popüler anlayış, "sihirli yedi sayısı" tarafından teşvik edildi; Miller, genel olarak, insanların yeni bilgilerle yerlerini değiştirmeden önce kısa süreli bellekte "yedi artı veya eksi iki" bilgi parçasını tutabildiklerini belirtti. Geçen yarım yüzyılda önerilen birçok bellek modelinden, aşağıda tartışılanların geçerliliği devam etmektedir. Etkili olmasına rağmen, modal modelin aşırı basit olduğu ve bellek süreçlerine yeterince vurgu yapılmadığı bulunmuştur. 1972'de Craik ve Lockhart'ın "işleme düzeyi" modeli, bilgilerin "daha derin" kodlanmasının daha büyük anlamsal analiz gerektirdiğini ve daha uzun süre akılda tutulmasıyla sonuçlandığını öne sürdü. Örneğin, kelimelerin işlenmesi düşünüldüğünde, yapısal işlem, kelimelerin büyük veya küçük harfle sunulup sunulmadığı, harf sayısı gibi uyarıcının fiziksel özelliklerine odaklanmayı içerecektir. Kelimenin neye benzediğine odaklanan daha yüksek seviyeli fonemik. Kelimenin ne anlama geldiğine ve neyi temsil ettiğine odaklanan anlamsal işleme, yine daha derin bir işlem seviyesidir (Korkmaz, Ö., & Mahiroğlu, A., 2007, s. 93-104).

1.1.3. Kişilik Psikolojisi

Kişilik psikolojisine, birçoğu tartışmalı olduğu kanıtlanan çeşitli yaklaşımlar vardır. Bireysel farklılıkları anlamamıza katkıda bulunan bazı önemli teorik bakış açıları aşağıda kısaca özetlenmiştir.

Allport'un (1937, s.128.) tanımına göre kişilik, karakteristik davranış ve düşünceleri belirleyen psikofiziksel sistemlerin bireydeki dinamik organizasyonudur. Bu yaklaşım, en etkili yaklaşımlar arasında kabul edilmektedir.

Allport, 'dinamik organizasyon'un kişiliğin sürekli evrimine ve kendi kendini düzenlemesine izin verdiğini, 'psikofiziksel'in sadece 'zihinsel' bir nitelik olmaktan ziyade kişiliğin sinirsel temelini ifade ettiğini belirterek bu tanımın temel kavramlarını açıklığa kavuşturmuştur. 'Belirlemek' terimi, kişiliğin bu davranışlardan ziyade bir bireyde belirli eylemleri nasıl başlattığının düşünüldüğünü ifade etmektedir (Allport, 1937 s. 134).

Bu, kişiliğin bireyin karakteristik davranışları ve düşünceleri olarak ifade edildiği yaygın gayri resmi kişilik tanımlarıyla (muhtemelen kavramın net bir şekilde anlaşılmadığı durumlarda 'stenografi' olarak geliştirilen) çelişmektedir. Allport'a göre, özellik "birçok uyararı işlevsel olarak eşdeğer kılma ve eşdeğer (anlam olarak tutarlı) uyumsal ve dışavurumcu davranış biçimlerini başlatma ve yönlendirme kapasitesine sahip bir nöropsişik yapı" birimdir. Merkezi ve ikincil özelliklerin hiyerarşik modeli, sağlıkla ilgili olarak ve belki de bazı tutarsızlıkları açıklamak için incelenen kişilik değişkenlerinin çoğunu entegre etmek; örneğin, X özelliğinde benzer şekilde puan alan, ancak sağlık sonuçları farklı olan iki kişi, kişiliklerinde bu özelliğin göreceli baskınlığı açısından farklılık gösterebilmektedirler (Carducci, 2009, s.46)

Kişiliğe yönelik özellik yaklaşımı bireylerin geçici ve kalıcı eğilimler üzerindeki seviyeleri açısından tanımlanabilmesini ve bu eğilimlerdeki bireysel farklılıkların davranıştaki varyansın önemli bir bölümünü tahmin edebilmesini gerektirir (Matthews, 2003, s. 167). Başka bir görüş ise kişiliği, bireyin karakteristik davranışları ile deneyimledikleri durumlar arasındaki bir etkileşim olarak görmektedir (Matthews, 2003, s. 209).

1.2. Değer Kavramı ve Özellikleri

Değer, "bir şeyin karşılığı" anlamına gelen Türkçe bir kelime olup, "değmek" manasına gelmektedir. Değer sözcüğünün İngilizce karşılığı "value"; Osmanlı Türkçesinde ise "kıymet" sözcükleriyle ifade edilmektedir. Değer kelimesi sözlüklerde yüksek kaliteli bir şeyin tam karşılığıdır. Başka bir tanıma göre ise insanların toplum içinde insan gibi yaşamasını, toplumla ve diğer insanlarla uyum içinde olmasını sağlayan yaygın ve ortak tutumların zamanla benimsenmiş hale gelmesidir (Çankırlı, 200, s. 47).

Değer sadece insanlarla, insanların başarılarıyla ilgili bir olgudur. Bir tür olarak insan, deneyimleyebildiği ve algılayabildiği şeyler sayesinde yeni boyutlar kazanır. Bir insanın değeri böyle artar. Belirli bir amaç ve anlam katar.

Değerin başka bir tanımı, araçsal ve içsel değer arasında ayrım yapar. Yani bir şeyin değeri bir amaca hizmet ettiğinde ve bir araç olduğunda, ona araç değeri diyoruz. Bizim için buna değer. İçsel değer, bir amaca ulaşmak için bir araç değil, kendi içinde bir amacı olan ve bu değerini yerini başka bir şey alamayan bir değerdir (Bakırcıoğlu, 2016, s.67).

Felsefi bir terim olarak değer, olaylara karşı arzu edilen insan tutumunu ifade eder. Genel olarak, üç ilke doğru, iyi ve güzel olarak formüle edilmiştir. Olması gereken olan değer ile gerçekte olan şey olan gerçek arasında bir fark vardır. Değer, bir fenomen veya nesne için bir arzu veya ihtiyacı ifade eder. Anlamında özellikle zikredilen kavram ise imandır. Örneğin, "Hakan yalan söylemez" cümlesi "Hakan yalan söylemedi" cümlesinden çok farklıdır. İlk cümlede inanç vardır. Değer kavramı söz konusu olduğunda zaman ve mekân arasında düzgün bir bağlantı aranmamalıdır (Gün, 2007, s. 337).

Nesnelere atadığımız değerler de vardır. Bu aşamada değer denilen şey, bireysel değerlendirmelerin ürünüdür. Aslında, doğada doğal olarak değerli olan hiçbir şey yoktur. Onları değerli kılan insanların kendileridir. Bir şeye değer katmak için onu arzulamanız ve ilgi odağı haline getirmeniz gerekir. Değer, nesne ile onunla ilgilenen özne arasındaki ilişkinin adıdır (Adler, 2012, s. 89).

Örneğin, bir yakınımızın bize verdiği bir kitap bizim için çok değerlidir ama aynı kitaba başkaları tarafından aynı şekilde değer verilmeyebilir. Bu, eşyaların değerlerinin kişiden kişiye değişebileceği anlamına gelir. Burada göreceli konumu ifade eden kısım ikinci kısımdır. Bu konuya yüklenen anlam budur. Bu, eşyanın kendi değeri değildir. Felsefede buna "değer yükü" denir. (Bakırcıoğlu, 2016, s. 56).

Bir şeyin takdiri anlama bağlıdır. Bu anlam anlama ve idrak çerçevesine, bu çerçeve ise medeniyet havzasına işaret etmektedir. Bu düşünce tarzı sadece kişilik

gelişimini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda geçmişten gelen bağları kullanarak geleceğe köprü kurar.

Kluckhohn ve Strodtbeck, kültürel değer sistemlerinin, varlıkla ilgili beş temel soruya verilen yanıtlardan akan bir dizi temel değer yöneliminin varyasyonları olduğunu öne sürdüler. Bunlar ilk olarak, insan doğası nedir - kötü, tarafsız, karışık veya iyi? İkincisi, tabiatla ya da doğaüstüyle - boyun eğdirme, uyum ya da ustalık ile nasıl ilişki kurarız? Üçüncüsü, zamanın doğası nedir - geçmiş, şimdi veya gelecek? Dördüncüsü, insan etkinliğinin doğası nedir - varlık, oluşturma veya yapma? Ve beşincisi, başkalarıyla ilişkimizin doğası nedir – dikey mi, yatay mı birleştik yoksa sadece ayrı bireyler miyiz? Kluckhohn ve Strodtbeck ayrıca, değerlerin artan bir genelleme piramidine uymasını önererek, genelleme düzeyleri ve söylem ve davranıştaki işlevleri açısından değerleri karşılaştırmak için bir sistem düzenlemişlerdir. Her toplum için, 'iyi yaşam' için nelerin karşılıklı olarak birbirine bağlı bir dizisini oluşturmak üzere birkaç merkezi veya odak değer olarak önerilmiştir. Bunlar, toplumun değer sisteminin sorgulanmayan, kendi kendini haklı çıkaran öncüllerini ve temel ve genel değer terimlerinin tanımlarını; örneğin mutluluk, erdem, güzellik ve ahlak. Kluckhohn ve Strodtbeck tarafından ortaya atılan temel sorular, örneğin toplumların güç farklılığının açık olduğu dikey ilişkileri kabul etme veya bunlara değer verme eğiliminde farklılık gösterip göstermediği sorularak devam edilmiştir. (Kluckhohn ve Strodtbeck, 1961, s. 288).

Amerikalı araştırmacılar değerler araştırmasına uzun zamanlardır vakit ayırdıklarından, çok erken dönemlerde yapılan çalışmalarda Amerikan değerlerini belgelemeye odaklanmışlardır. Daha 1944'te başarı ihtiyacı, düşüşte olan önemli ve hatta tanımlayıcı bir Amerikan değeri olarak tanımlanmaktaydı. Amerikan değerlerinin düşüşte olduğu fikri, sıcak bir siyasi tartışma konusu olmaya devam ediyor. İlgili bazı araştırmalar, narsisizmde zaman içindeki değişime, bireylerin kendilerine (aşırı) değer verme derecesine ve diğerlerine kıyasla kendi ihtiyaç ve arzularına odaklanmaktadır.

Erken değerler çalışmaları, eğitimin, yaşın, istihdam türünün ve sosyoekonomik statünün Amerikalıların değer tercihleri üzerindeki etkisini belgeleyerek, Weber'in dinin Avrupa'daki başarı ve çalışma değerleri üzerindeki etkisine ilişkin tezine katkıda bulunmuştur. Kohn, çeşitli Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletleri'nde,

yüksek sosyoekonomik statüye sahip ebeveynlerin, çocuklarında öz-yönetime daha düşük eğitim ve mesleki düzeylere sahip ebeveynlerden daha fazla değer verdiğini belgeleyen bir dizi önemli değer araştırmasından sorumluydu. Bu bulgular, toplumda ulusal çapta doğrulanmıştır. Eğitimin değerler üzerindeki etkisi hararetle tartışılmaya devam ediyor, eğitimin beraberinde getirdiği endişe, geleneksel değerlerin (örneğin otoriteye boyun eğme, itaat etme) kabulünü azaltıyor. Bununla birlikte, örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde, siyasi parti üyeliğinin veya dindarlığın bir üniversite diploması almaktan nedensel olarak etkilendiğine dair hiçbir kanıt bulunamamıştır (Kohn, 1977, s. 55).

1.2.1. Değerlerin İşlevi Sınıflandırılması

Değer kavramı üzerindeki çalışmalarda bazı ayrımlar yapılmıştır. Değer kavramını tek şekilde tanımlamak mümkün değilse, tek biçimli bir değerden de söz edilemez. Değerleri inceleyen değer teorisyenleri, değerlerle ilişkili farklı gerçeklik biçimlerini uzlaştırmaya çalışırken, değerlerin çoklu ve çeşitli olduğunu vurgulamışlardır. Değerin doğasının ne olduğunu açıklamaya çalışan değer teorisyenleri, değer teorisinde farklı değer kavramlarından söz etmişlerdir. Kimilerine göre kendi amacı olan değerler ve kimi değerleri aktaran araçsal değerler vardır.

Değer tasvirlerinde farklılıklar vardır. Örneğin; olumlu-olumsuz, değişken-mutlak, sübjektif-nesnel farklar bunlar arasında yer almaktadırlar. Değer, içeriğe bağlı olarak, hoş, kullanışlı, kullanışlı, mantıksal olarak doğru, ahlaki olarak iyi, estetik olarak güzel olarak da ayırt edilebilmektedir (Yavuz, 2007, s. 349-350).

Başka bir fark da belli değerler gibi; dini değerler, dilsel değerler, manevi değerler, hukuki değerler, teknik değerler, ekonomik değerler, fikri ve sanatsal değerler ifade edilmektedir. Bu açıdan insanlar için değerler farklı görünmektedir. Bazı değerler, insanlar ve şeyler arasındaki ilişki ile ilgilidir. Doğrudan malzeme ile ilgilidir, işitilir ve hissedilir.

-Sanatla ilgili değerler duygu alanıyla da ilgilidir. Bilinç, bilgiyi anlama ve kavrama yeteneğimizi etkiler.

-Bunun üzerinde düşünce ve kavram dünyamız yatar. Terimler, bilgi ve fikirler dünyası arasındaki bağlantılar burada yapılır. Bu üç görünür anlam, kişinin iç dünyasıyla ilgilidir.

-Bu değer, insanlarla diğer insanlar arasındaki ilişkilerde, kendi kişiliğimizde ve diğer insanların kişiliğinde yaratılan değerdir. Bu değer algı verilerini aşılıyor. "Biliyorum" yerine "inanıyorum" cümlesi şu anda baskın. İkinci durumda, teklif yaşam deneyimine dayanmaktadır.

-Son olarak "normatif değerler" olarak ifade edilen, kendilerinde olmayan ancak aşkın veya içkin değerlerin karşıtı olan değerler vardır. Bunlar fikir, nesne ve kelime alışverişı yoluyla yaratılan değerlerdir. Bu değer, kalıcılıktan ziyade değişimle ilişkilidir. Aşkın değerler dışındaki değerler, zaman veya sözde değerler olarak adlandırılabilir (Tepe, 2012, s. 342).

Değerler iki esasa dayanmaktadır. Birincisi bilgi, ikincisi inançtır. Bazı değerlerde bilgi etkin rol oynar, bazılarında ise inanç baskındır. Yani bir tat veya tat meselesi olabilir. Faiz oranları iyi veya kötü olabilir. Buradaki en önemli şey insanları birbirine bağlamaktır.

İnsanlar birtakım değerler oluşturur ve bunlara bağlı kalırlar. Bu, değer yaratma dinamiklerini arttırır. İnsanlar değerlere inanır ve onlarla yaşarlar. Değerin yaptırım gücü vardır. İnsan eylemi için standartları belirleyen ve onların bocalamasına neden olan yaptırım gücüdür. İnsani değerler, bir tür olarak insan başarıları olarak anlaşılır. Bilgi, bilim, sanat, teknoloji vb. Bu insan yapımı ürünler, insan dünyasının ana unsurlarıdır. (Tepe, 2012. s. 344).

Değerleri antropolojik bir bakış açısıyla anlamak için değerler ile kişinin kendini ne kadar anlayabildiği ve koruyabildiği arasında bir bağlantı kurmak gerekir. Bu bağlantı olmadan, bir şeyin neden değerli olduğunu anlamak, insan niteliklerini keşfetmeye yardımcı olup olmadığını anlamak, kişinin başarılarını göstermesi imkansızdır (Yavuz, 2007, s. 89-110).

Değerler, insanların yaşamlarına yön veren, çabalamaya değer, farklı ağırlıklar taşıyan hedefler olarak tanımlanır. Değerler, bir kişi hakkında fikir oluşturan, onun istek,

arzu ve tercihlerini belirleyen düşüncelerdir ve o kişiyi istenilene ya da arzu edilene yönlendiren rehberlerdir.

Değerler toplumu temel alır. Ancak toplumu ve dini aşan bir kaynaktan konuşmak gerekir. Çünkü şimdiye kadar edindiğimiz bilgiler, her zaman ve her yerde imandan bir değer kaynağı olarak söz etmektedir (Pazarlı, 1972, s.157-158).

Değerler hayatımıza anlam katar. Bir insanı insan yapmaya hazır ana kaynaklardır. Değerler imkansız mümkün, arzu edilen ama gerekli olmayanı yapabilir. Bir insanda insan varlığının değerini ortaya çıkaran değerlerdir. Kişinin dış ortamda tezahür etmesini sağlayan ve anlam katan değerlerdir. Dış dünyaya ekleyebileceğimiz etki budur (Kuçuradi, 1998, s. 67).

1.3. Duygu Kavramı ve Özellikleri

Psikolojide duygu, bir kişinin içsel olaylara ve bedensel durumlara ilişkin öznel algısı olarak tanımlanır. Bugün öyle görünüyor ki, psikologların üzerinde uzlaşabileceği tek ve kapsamlı bir duygu tanımı yoktur. Duygu kelimesinin İngilizce karşılığı olan “emotion” hareket halindeki enerji anlamına gelir. Duygular, bir insanın yaşam enerjisidir. Yaşam enerjisinin farklı frekansları bile insanların farklı duygular yaşamasına neden olur. Örneğin korku düşük frekanslı, arzu yüksek frekanslı (duygusal) bir yaşam enerjisidir. Endişeli bir kişi bu düşük enerjili duygular nedeniyle kendini yorgun, bitkin ve endişeli hissederken, coşkulu bir kişi; Canlı, enerjik ve yaratıcıdır. Sadece kendisine değil çevresindekilere de enerji verir. Duygular tek başına değil, diğer duygularla birlikte ifade edilir. Duygular arasında bir spektrumun parçaları gibi bağlantı vardır (Aktaş, 2004, s. 102)

Duygular, fiziksel varlığı olmayan belirsiz şeyler değildir. Geleneksel pozitivist yaklaşımda duygular, beş duyunun algılarından ayrı olarak tanımlanmıştır. Vücudumuzda fizyolojik değişiklikler meydana geldi; duyguları da bu fizyolojik aktivitenin garip bir sonucuydu. Beynin belirleyici, düzenleyici veya kontrol edici bir rolü yoktu. Yeni veriler, duyguların fiziksel bir varlığa sahip olduğunu göstermiştir. İnsanlar

zihinsel aktivite hakkında konuştuklarında, bedene ve beyne birlikte bakmaya başladılar. Gerçekten de "Beynimizde aktive olan bir 'yönetici gen' var mı acaba?" sorusu soruldu. Zihinsel ürünler olarak tanımlanan fizyolojik süreçler, sadece beynin değil, aynı zamanda evrensel toplumun da ürünü olarak kabul edilmiştir (Gün, 2007, s.75-76)

İlk Amerikalı psikolog Robert S. Woodworth (1869-1962), duygular ve uyarılmaların bir kişinin "iç durumları" olduğunu duygular üzerine yaptığı araştırmasında ortaya koymuştur. Öte yandan bazı psikologlar, Alman filozof Immanuel Kant'ın tanımını benimsemiş ve duyguyu, psikolojide duygulanım olarak bilinen hoşnutsuzluk ya da sempati durumuyla özdeşleştirmişlerdir (Morris, 2002, s. 672).

Duygular genellikle duygu türleri ele alınmadan yalnızca psikolojik boyutuyla değerlendirilmektedir. Oysa temel duyguların dürtüsel yönü de vardır. Dürtüsel duygular; açlık, susuzluk, üreme, saldırganlık gibi temel dürtüleri ifade eder. Bu sebeple duygular, birincisi dürtüsel diğeri psikolojik olmak üzere iki başlık altında toplanabilir. Dürtüsel duygular insanda olduğu gibi hayvanlarda da vardır. Oysa yüksek duyguların insana özgü olduğu söylenmektedir.

Duygular iki temel grupta ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi temel duygular, ikincisi yüksek duygulardır. Temel duyguların bazıları insanda ve diğer canlılarda vardır. Bu duyguların bir bölümü sadece insanlarda bulunur. İnsanın beyni bu temel duygular haricinde yüksek diye tarif edilen duyguları da haizdir. İnsandaki yüksek duygular, bölüm bölümdür (Morris, 2002, s. 448).

Duyguların çeşitleri iki kategoride değerlendirilmektedir. Bunların ilki temel duygu epizotları (bilişsel etkileşim); diğeri ise dinamik duygudur (duygu şemaları).

Duygular, faydalı bir şekilde iki geniş türe veya türe ayrılabilir: temel duygu bölümleri ve dinamik duygu-biliş etkileşimleri veya duygu şemaları. Bu iki tür duygu deneyimi arasındaki ayrımın yapılmaması ve sürdürülememesi, günümüz duygu bilimindeki yanlış anlamaların ve kavram yanılgılarının en büyük kaynağı olabilir (Izard 2007. s. 93).

Buraya iki nedenden dolayı duygu türleri arasındaki ayrımla ilgili bir güncelleme ekledim. İlk olarak, duyguların temel doğasını ve yakından bağlantılı duygu-biliş-eylem süreçlerinin şimdi ve yakın gelecekte duygu biliminin merkezinde olduğunu görüyorum. İkincisi, bence araştırmacılar, deneylerindeki değişkenler aslında duygu-biliş etkileşimleri veya duygu şemaları olduğunda, temel duyguların (basitçe duygular olarak etiketlenir) bağıntılarını ve etkilerini ararlar.

1.3.1. Temel Duygular (Bilişsel Etkileşim)

Geçmişte “temel duygu” terimini, insan zihniyeti ve uyumsal davranış için temel olduğu varsayılan herhangi bir duyguya atıfta bulunmak için kullanılmaktaydı. Son zamanlarda, anlamı hakkındaki yanlış anlaşılmalara ve tartışmalar, temel duygular ile duyuşsal-bilişsel yapılar veya duygu şemaları arasında keskin bir ayrım yapmaya neden olmuştur. Burada, bu ayrımla tutarlı olarak, “temel duygu” terimi, ekolojik olarak geçerli bir uyarının algılanması üzerine evrimsel olarak eski beyin sistemleri tarafından üretilen duygusal süreçleri ifade etmektedir (Izard, 2007, s. 274).

İlgi ve neşe temel olumlu duygulara örnek teşkil etmektedir. Örneğin bir bebeğin hayatta kalma, evrim gelişme gibi ilgi durumları ile annesinin tanıdık yüzü tarafından harekete geçirilen neşe duygusu aynı derecede önemlidir. Bununla birlikte, yapıları ve zaman süreçleri birbirinden önemli ölçüde farklılık gösterebilir. Bebeğin sevinç deneyimleri, ilgi deneyimleriyle karşılaştırıldığında nispeten kısa olabilir. Temel olumlu ilgi duygusu, erken gelişimde oyunu motive eder ve bu nedenle kısa veya nispeten uzun süreli olabilir.

Temel olumlu duygular, erken ontogenide ortaya çıkar. Temel olumsuz duygular gibi, bunlar da gelişimsel değişikliklere tabidir. Bu değişikliklerden en kritik olanı, dil ve duygu etiketlerinin edinilmesi ve duygu deneyimlerini sembolik süreçler veya dil yoluyla iletme (veya paylaşma) yeteneği aracılığıyla gerçekleşir (Izard, 1971 s. 63).

Temel olumsuz duygular (üzüntü, öfke, iğrenme, korku) genellikle kısa bir zaman diliminde otomatik ve basmakalıp bir şekilde kendi seyrini sürdürür.

1.3.2. Dinamik Duygular (Duygu Şemaları)

Duygu ve biliş arasındaki dinamik etkileşimin ana fikri, en azından en eski yazılı kayıtlara kadar uzanan uzun ve saygıdeğer bir tarihe sahiptir. Bu fikir, on yedinci yüzyıl felsefesinde belirgin bir şekilde sergilendi ve en iyi şekilde Langer tarafından detaylandırıldı.

Duygu bilimi literatürünün çoğunda olduğu gibi, yerel dilde de, "duygu" terimi en sık burada bir duygu şeması olarak tanımlanan şeye atıfta bulunur. Bir duygu şeması, zihni ve davranışı etkilemek için algısal ve bilişsel süreçlerle dinamik olarak etkileşime giren duygudur. Duygu şemaları genellikle değerlendirme süreçleriyle değil, aynı zamanda görüntüler, anılar ve düşünceler ve nörotransmitterlerdeki değişiklikler ve hormon seviyelerindeki periyodik değişiklikler gibi çeşitli bilişsel olmayan süreçlerle ortaya çıkar (Izard 1993 s. 187). Bu fenomenlerin herhangi biri veya tümü, aynı zamanda hedefler ve değerler, bilişsel bileşenlerini oluşturabilir.

Tipik olarak duygu aktivasyon mekanizmaları olarak tasarlanan değerlendirme süreçleri, duygu şemalarının duygu bileşeni için bilişsel çerçeve sağlamaya yardımcı olur. Duygu şemalarının temel motivasyonel bileşeni, duygu hisleriyle ilgili süreçlerden oluşur. Duygu şemaları, özellikle bilişsel yönleri, bireysel farklılıklardan, öğrenmeden ve sosyal ve kültürel bağlamlardan etkilenir. Bununla birlikte, belirli bir duygu şemasının (örneğin, bir üzüntü şeması) duygu bileşeni, temel üzüntü duygusundaki duyguyla niteliksel olarak aynıdır. Altta yatan nöral süreçlerde bazı farklılıklar olsa da her duygu türündeki hüznün duygusu, kalitesini belirleyen ortak bir beyin devrelerini veya nörobiyolojik aktiviteleri paylaşır (Edelman & Tononi 2000, s. 148-149).

1.3.3. Duyguların İşlevi ve Sınıflandırılması

Duygular iki amaca hizmet eder. İlk olarak, bir kişiye hareket için enerji verirler. İkincisi, kişinin ihtiyaçlarını karşılamak için çevreyi manipüle etmesini veya bu ihtiyaçları karşılamak için uygun davranışlarda bulunmasını sağlamak için rehberlik veya değerlendirme işlevi görürler. Bu enerji, bir kişiyi ihtiyaçlarını karşılamak için harekete

geçirdiğinde veya çevreyi manipüle etmesine izin verdiğinde, olumlu duygular ortaya çıkar. Negatif duygular, enerji çalışmayan veya ihtiyaçların tatminini olumsuz etkileyen unsurlara yöneltildiğinde ortaya çıkar (Scherer, 2003, s. 227).

Birçok yazar, temel duygusal yüz ifadeleri üzerine çeşitli çalışmalar yapmıştır. Genel olarak, ana duygular öfke, üzüntü, korku, mutluluk, aşk, sürpriz, iğrenme, utanç olarak adlandırılabilir. Bu temel duygu ifadeleri tek tek yüzümüzde görünse de bazen birden çok ifadenin bir kombinasyonu da ortaya çıkabilir.

Duygular, yaşam boyunca yapılabilecek sonsuz çeşitlilikteki kişisel seçimler arasından seçim yapmada çok önemli bir rol oynar. Hangi işi seçmeli, nerede yaşamalı, kiminle evlenmeli vs. Saf mantıkla pek çok karar verilemez. Bu tür konularda, yalnızca biçimsel mantık çalışmaz, doğru kararları vermek için bir kişinin güdülerinden ve geçmiş deneyimlerinden oluşan duygusal bilgeliğe ihtiyacı vardır. Duygular hakkındaki cehalet, alınacak kararlar hakkında yanlış anlamalara yol açabilir (Tarhan, 2009 s. 88-89).

Duyguların işlevlerinden bazıları şunlardır:

- Duygu hissi (a) evrimden ve nörobiyolojik gelişimden kaynaklanır, (b) duyguların ve bilincin temel psikolojik bileşenidir ve (c) çoğunlukla uyumsuz olmaktan ziyade doğası gereği uyum sağlayıcıdır.
- Duygular, bilincin evriminde merkezi bir rol oynar, ontogenez sırasında daha yüksek farkındalık seviyelerinin ortaya çıkmasını etkiler ve yaşam boyunca bilincin içeriğini ve odağını büyük ölçüde belirler.
- Duygular, öncelikle deneysel veya duygu bileşenleri sayesinde motive edici ve bilgilendiricidir. Duygusal duygular, zihinsel işlemlerin ve açık davranışın birincil motivasyonel bileşenini oluşturur.
- Temel duygu duyguları, hayatta kalma veya esenliğe yönelik acil zorluklara uyum sağlayan tepkiler için kritik olan hızlı (ve genellikle az ya da çok otomatik, ancak şekillendirilebilir) eylemleri düzenlemeye ve motive etmeye yardımcı olur. Duygu şemalarında, duygu, algı ve bilişle ilgili nöral sistemler ve zihinsel süreçler, düşünce ve eylemi üretme ve izlemede sürekli ve dinamik olarak etkileşime girer. Bu dinamik etkileşimler (anlık süreçlerden

özelliklere veya özellik benzeri fenomenlere kadar değişir), aynı temel duygu durumuna ancak farklı algısal eğilimlere (önyargılar), düşüncelere ve eylem planlarına sahip sayısız duyguya özgü deneyimler (örneğin öfke şemaları) üretebilir.

-Tipik olarak etkili duygu-biliş etkileşimlerine bağlı olan duygu kullanımı, kısmen doğrudan duygu hissi/motivasyon deneyiminden ve kısmen de öğrenilmiş bilişsel, sosyal ve davranışsal becerilerden kaynaklanan uyarlanabilir düşünce veya eylemdir.

-Duygu şemaları uyumsuz hale gelir ve öğrenme, duygu duyguları ile uyumsuz biliş ve eylem arasındaki bağlantıların gelişmesiyle sonuçlandığında psikopatolojiye yol açabilir.

-İlgi duygusu, normal koşullar altında normal zihinde sürekli olarak bulunur ve yaratıcı ve yapıcı çabalara girişmenin ve iyi olma duygusu için temel motivasyondur. İlgi ve onun diğer duygularla etkileşimi, sırayla tüm diğer zihinsel süreçleri etkileyen seçici dikkati açıklar (Tarhan, 2009, s. 125-129).

1.4. Sosyal Davranışlar ve Özellikleri

İnsan sosyal bir varlıktır. Toplum içinde yaşıyor. İçinde yaşadığı toplumu etkiler ve toplumdaki etkilenir. Davranışlarının çoğu sosyal çevreleri tarafından şekillendirilir. Toplum içinde yaşayan bir insan, toplumsal beklentileri dikkate almayan davranışların kabul edilmeyeceğini bilir. Bu nedenle, sosyal normlar ve değerlerle çatışma riskine girmek yerine uyum sağlayan davranış gösterir. Bu davranış, itaat biçimini alabilir ya da özdeşleşme ya da evlat edinme biçimini alabilir. Bu anlamda sosyal davranış, bir kişinin toplumdaki etkilenen toplumun beklentilerine göre davranışı olarak tanımlanabilir (Tuğrul, 1999, s. 18).

Özellikle şehir hayatında ve iş hayatında insanlar sınırlı bir alanı paylaşmak, birlikte çalışmak ve uyum içinde yaşamak zorundadır. Bu da ancak karşılıklı anlayış, saygı, sevgi ve hoşgörü ile mümkündür. Bu boyutlar dikkate alındığında sosyal davranış, insanların yaşam kalitelerini iyileştirmek için davranışlarının düzenlenmesi olarak görülebilir.

Öte yandan, insanlar saygı görmek ve sevmek için kendilerini güvende hissetmeye ihtiyaç duyarlar. Kanunlar, insanları tehdit eden belirli türdeki olumsuz davranışları önleme gücüne sahiptir. Bununla birlikte, olumlu davranış beklentilerinin meşru olduğunun garantisi yoktur. Kişilerarası ilişkilerin kalitesi, olumlu ilişkilerin geliştirilmesinde ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynar. Yani en basit anlamıyla sosyal davranış; Kişilerarası ilişkilerde uyulması gereken saygı ve nezaket kuralları ile yasal zorunluluklar olduğu söylenebilir (Morris, 2002, s.101).

Din ve inanç sistemleri ile ahlak kavramı da toplumsal davranışla ilgili kavramlar arasında yer almaktadır. Ayrıca ayıp, günah, toplumsal töreler, görgü kuralları, nezaket, moda kuralları, hukuk normları ve akran baskısı terimlerine de değinilmelidir.

Örgütlü toplumların varlığından kaynaklanan kültürel etkiler, toplumdaki aile gibi birincil grupların sosyal etkileri ve bir sosyal çevrenin fiziksel özelliklerinin aracılık ettiği çevresel etkiler, büyük ölçüde sosyal davranışın temellerini oluşturur. Yukarıdaki faktörler, bireyi davranışlarında esasen insan yapar ve onu hayvanlardan ayırır.

Kültür, herhangi bir toplumun en önemli özelliğidir. Linton (1936, s. 38), kültürü “belirli bir toplumun üyeleri tarafından paylaşılan ve aktarılan davranış kalıpları, tutumlar ve değerlerin toplamı” olarak tanımlar. Antropolojik araştırmalar, insan davranışının farklı sosyal koşullar altında büyük ölçüde değiştiğini göstermektedir.

Kültürel farklılıklar, farklı gruplardaki kişilerin güdülerini, inançlarını, değerlerini, ilgi alanlarını ve tutumlarını farklı şekilde etkilese de aynı zamanda, temel birincil dürtüler, sıcaklık ihtiyacı, teşvik, yardım, barınma ve konfor.

Farklı toplumlarda ve kültürlerde farklı şekillerde deneyimlenmesine veya ifade edilmesine rağmen, güvenlik, bağlılık, benlik saygısı, sosyal onay, güç, prestij ve tanınma ihtiyacı temelde tüm insanlar için ortaktır. Ancak bu ortak temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik düzenlemeler kültürden kültüre değişir ve dolayısıyla sosyal davranış da buna göre değişir.

1.4.1. Sosyal Davranışların İşlevi ve Sınıflandırılması

Din ve inanç sistemleri ile ahlak kavramı da toplumsal davranışla ilgili kavramlar arasında yer almaktadır. Ayrıca ayıp, günah, toplumsal töreler, görgü kuralları, nezaket, moda kuralları, hukuk normları ve akran baskısı terimlerine de değinilmelidir. Bu kavramlar birbirlerini ve sosyal davranış kurallarını etkiler. Cemaat geleneği kavramıyla vurgulamak istedikleri gelenek ve göreneklerdir. Gelenekler ve ayinler, kanunla düzenlenmemiş olsa bile, insanların kendiliğinden takip ettikleri geleneklerdir. Bu gelenekleri takip etmek uzun zamandan beri alışkanlık haline geldiğinden, örf ve adetler de kural ve gelenek haline gelmiştir (Yavuz, 2006, s. 100).

Her toplumun farklı ahlaki kavramları olduğu gibi, farklı ahlaki ilkelerin de olması kaçınılmazdır. Yazılı hukukun kaynaklarından biri olan gelenekler, kimi zaman yazılı kimi zaman sözlü olmak üzere modern hukuk normları işlevi görmüştür. Örneğin Türklerde ritüel hareketi sadece yönetimde değil, insan ilişkilerinde, ahlakta, hak ve görevlerin tanımında, kısacası insanla ilgili tüm alanlarda kendini göstermiştir (Tarhan, 2009, s. 45).

Sosyal davranış iki türdür:

i) Açık Sosyal Davranış:

İki kişi birbiriyle yüksek sesle konuşmaya başladığında ve bir tür açık veya kaslı davranış gösterdiğinde, bu bir Açık Sosyal Davranış durumudur.

ii) Sembolik Sosyal Davranış:

Dil, sembolik bir sosyal ifadedir. İnsanların tepki gösterdiği bir dergide yayınlanan belirli bir şiir, sembolik bir sosyal eylem vakasıdır. Benzer şekilde, belirli bir kişi tarafından tepki verilirse belirli bir yüz ifadesine sembolik davranış denir, çünkü onun için kastedilen diğer kişi onun önemini anlar.

Sosyal Davranış ayrıca şu şekilde de sınıflandırılabilir:

a) Doğrusal Sosyal Davranış:

Sosyal Davranış, etkinlik sistematik olarak doğrudan bir şekilde gerçekleştirildiğinde doğrusaldır. Dairesel olmadan veya geri dönmeden bir çizgide hareket eder. Tek yönlü trafik gibidir. A sipariş B, B sipariş C, C sipariş D ve sonunda D işi yapar. Askeri ve Paramiliter hizmetlerde emirler tamamen doğrusal bir şekilde iletilir. Nesilden nesile aktarılan ve üyeler tarafından itaat edilen sosyal gelenek ve görenekler, doğrusal sosyal davranış örnekleridir.

b) Döngüsel Sosyal Davranış:

Dairesel sosyal davranış, doğrudan bir satırda hareket etmek yerine bir daire içinde hareket eder. Öğrencilerin ortak salonunda veya banyo ghat'ında veya bir eğitim sınıfında yapılan tartışma, döngüsel sosyal davranışa bir örnektir. Döngüsel sosyal davranışta tartışma veya konuşma döngüsel bir şekilde ilerler.

A, B'ye bir şey söylüyor, sonra B, A'ya bir şey söylüyor. A, C'ye bir şey söylüyor, sonra C, A'ya cevap veriyor ve böyle tekrar başlatan kişiye geri dönüyor.

Sosyal davranışı teşvik eden Sosyal uyaran, doğrudan veya katkıda bulunan olabilir. Sosyal uyarıcı, dikkatin odağını elinde tutuyorsa ve son ortak tepki yolunun özel kontrolünü elinde tutuyorsa, doğrudan bir uyarıcıdır, yani doğrudan uyarıcı nesneden gelir. Bir avukatın veya doktorun tavsiyesi, başka bir avukata veya doktora yönlendirilmediğinde, ancak kabul edildiğinde ve takip edildiğinde doğrudan bir uyarıcı olarak çalışır.

İKİNCİ BÖLÜM

MESNEVİ TÜRÜ VE YÛSUF İLE ZÜLEYHÂ MESNEVİLERİ

2.1. Edebiyatta Mesnevi Türü ve Çeşitleri

2.1.1. Bir Şiir Türü Olarak Mesnevi

Mesnevî nazım şeklinin kökeninin İran, Arap veya Türk edebiyat geleneğine bağlı olup olmadığı konusunda üç farklı görüş olsa da edebiyat tarihçilerinin hatırı sayılır büyük bir kesimi mesnevinin İran edebiyatından geldiği konusunda hemfikirlerdir. Ancak İslamî devirlerde yazılmış en eski Türkçe eser olarak bilinen Kutadgu Bilig'in mesnevi biçiminde olması nedeniyle, öz Türk şiir yapısının saf bir kalıntısı olarak da kabul edilmektedir. (Gib, 1999, s. 71-72).

Ateş, mesnevi nazım biçiminin İran kökenli olduğunu kabul etmekle birlikte, İslam edebiyatında bu tarzda yazılan eserlerin ilk örneklerinin Arap edebiyatında kullanıldığını ve Kelile ve Dimne' nin ilk olarak Pehlevi dilinden Arapçaya mesnevi biçiminde tercüme edildiğini vurgulamıştır. (Ateş, 1953, s. 42)

Köprülü de mesnevi nazım şeklinin İran kökenli olduğunu altını çizmektedir. Çetin, bu formun ilk örneklerini İran kökenli Aban ve oğlu Hamdan'ın İran kökenli olduğu fikrini destekler gibi görünse de inzivanın Arap şiirinde çok daha eski bir tarihe sahip olduğunu savunmaktadır (1981, s. 142).

Mesnevi genel olarak üç ana bölümden oluşur: Giriş, tematik bölüm, sonuç bölümü. Ön söz, bütün mesneviler için aynı olmamakla birlikte; dibace, besmele, hamdele, salvele, tevhid, münacaat, naat, miraciye, mucizat, dört halifeye övgü, padişaha methiye, sebab-i telif bölümlerinden oluşmaktadır.

Ateş, mesnevide farklı manzum biçimlerin bulunması açısından İran ve Türk mesnevilerini karşılaştırır ve bu özelliği Türk mesnevisini İran mesnevisinden ayıran

nokta olarak değerlendirir. Türk mesnevilerinde yer alan kahramanların büyüklük ve şekil bakımından tamamen sıradan olduğunu, bunun sebebinin ise onların "gibi" olmaları olduğunu söyler. (Ateş, 1979, s. 138).

2.1.2. Mesnevi Türünün Çeşitleri

2.1.2.1. Arap Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri

Arap edebiyatında ilk Yûsuf kıssaları genelde surenin tefsir edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ilk eserler genelde mensur şekildedir. Hikâyenin Arap edebiyatındaki ilk örneği Gazalî'nin Bahru'l-Mahabba adlı eseridir. British Meseum'da bir nüshası bulunan eser, 1894'te Bombay'da, 1900'de ise Delhi'de basılmıştır. "İkinci eser İbnü'l-Cevzî Abdurrahman Ali b. Muhammed Ebu'l Ferec Cemalüddin 'in *Ez-zehrü'i Enik Fî Kıssatî Yûsuf u Siddik* başlıklı Yûsuf suresi tefsiridir." (Muş, 2000, s. 43)

Bir diğer eser, Ebu Hafs Sirâcû'd-dîn b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el-Avsî el-Mâlikî el-Müzekkir'in M. 1284 yılında yazmış olduğu *Zehrü'l-Kimâm fî Kıssati Yûsuf Aleyhi's-selâtü ve's-Selâm* adlı eseridir." (Karakaya,2012:130) "M.1284 yılında, Ebu Hafs Siracu'd din b.Omer b. İbrahim el-Ensari el-Avsiel Maliki el-Muzekir tarafından yazılan diğer bir hikâye ise Zehru'l Kimam fi Kıssa-i Yûsuf Aleyhi selam adını taşımaktadır." (Türkdoğan,2011, s. 38)

2.1.2.2. Fars Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri

"Fars edebiyatında ilk Yûsuf u Züleyhâ mesnevîlerini Ebu'l Müeyyed-i Belhî, Bahtiyârî-i Ahvâzî ve Firdevsî'nin yazdığı çeşitli kaynaklarda belirtilmiş olsa da bu eserler mevcut değildir." (Şanlı,2010, s. 1332)

"Fars edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ yazar şairlerden en önemlisi süphesiz ki Mollâ Câmî 'dir. M. 1483'te yazdığı Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi hem Batı hem de Türk edebiyatında geniş yankı bulmuş ve söz konusu mesnevinin tercümeleri yapılmıştır. Türk edebiyatında Hamdullah Hamdî ve Abdurrahman Gubârî tarafından tanzir edilen eser, Karamanlı şairlerden Kâmî Mehmed ve Kayserili şairlerden Mehmed İzzet Paşa tarafından ise tercüme edilmiştir. Câmî'nin eserinin

Türkiye kütüphanelerinde pek çok el yazması nüshası da bulunmaktadır.”
(Karakaya; 2012, s. 131)

2.1.2.3. Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri

Türk edebiyatında Kutadgu Bilig’le birlikte ilk örneği verilen mesnevi türü 13. yüzyılda Anadolu sahasında popüler bir tür olarak yaygınlaşmıştır. Halk hikâyeciliği geleneğinin etkisiyle ilk dönem mesnevilerinde sanat kaygısından uzak, sade anlaşılır bir anlatım dikkat çekmektedir.

Türk edebiyatında bilinen ilk Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi 1232-1233’ te Ali tarafından hece vezniyle yazılmıştır. Eser, Fars edebiyatındaki örneklerine benzememesi açısından orijinallik gösterir. Edebiyatımızdaki diğer Yûsuf u Züleyhâ mesnevileri ise yüzyıllarına göre şu şekildedir:

“XIII. yüzyılda Ali , Kırımlı Mahmûd ve Haliloğlu Ali ; XIII-XIV. yüzyılda Süle Fakîh ; XIV. yüzyılda Şeyyâd Hamza , Erzurumlu Darîr , Garîb; XIV-XV. yüzyılda Kırımlı Abdü’l-Mecîd ; XV. yüzyılda Ahmedî , Şeyhoğlu Mustafa, Hamdullâh Hamdî , Çâkerî Sinan, Abdülvahhâb, Hatâyî, Dur Big, Hâmidî, Bihiştî Ahmed Sinan, Bekâî; XVI. yüzyılda Kemâlpaşa-zâde, Bursalı Celîlî, Likâî , Nimetullâh, Taşlıcalı Yahyâ, Karamanlı Kâmî Mehmed, Ziyâî Yûsuf Çelebi,Manastırlı Kadı Sinan, Gubârî Abdurrahmân, Halîfe , Şikârî , Şerîfî, Manastırlı Celâl, Bağdadlı Zihnî Abdülcelil .XVII. yüzyılda Bursalı Hevâî Mustafa, Halvetî, Rif’atî Abdülhay Çelebi; XVIII. yüzyılda Hevâî Abdurrahmân, Köprülü-zâde Esad Paşa , Ahmed Mürşidî, Molla Hasan, Kerküklü Mehmed Nevrûzî , Nurmuhammed Andelîb, Bilâl; XIX. yüzyılda Mehmed İzzet Paşa, Ref’et, Süleyman Tevfik Bey”² Bunların dışında gerek yurt içinde gerekse yurt dışındaki birçok kütüphanede müellifi belli olmayan birçok Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi bulunmaktadır.

² Türk edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinin yüzyıllara göre sıralanmasında esas alınan kaynak bk. Karakaya, 2012:132-133

2.2. Önemli Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevileri

2.2.1. Erzurumlu Darîr ve Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevisi

Şair ve bilhassa nasir olarak şöhret bulan Erzurumlu Darîr, on dördüncü asrın ikinci yarısında yaşamıştır. Hayatı, edebî şahsiyeti ve eserleri hakkında görebildiğimiz tezkirelerde ve diğer biyografik kaynaklarda hiçbir kayıt bulunmamaktadır. Onun hakkındaki bütün bilgileri eserlerinden öğreniyoruz. Erzurumlu Kadı Darîr, asrın Azeri Türkçesi Edebiyatı'nda mühim yeri olan bir şairdir. Ancak onun dili, Azeri lehçesi ile Anadolu Türkçesi arasında, bunlardan herhangi birine kesin çizgilerle bağlanamayacak, ortalama bir dildir. Doğuştan kör olduğu halde hafıza kuvveti ile İslam dillerini ve İslam ilimlerini iyi öğrenen Darîr, bu sayede kadılık unvanı da almıştır (Dolu, 1953, s.12-13).

Hicretin 779. yılında Darîr'e bir Mısır seferi kısmet olmuştur. Darîr, Mısır sultanı Melik Mansur Ali'nin meclisine katılmanın yolunu bulmuş; bu mazhariyeti, ilminin genişliği ve sohbetinin güzelliği ile kazanmıştır. Darîr, bu eseri hükümdarın dileği ve iltifatı üzerine hazırlamıştır. Darîr, 1388' de İskenderiye'ye gider. Oradan ailesi ile birlikte Anadolu'ya Karaman iline göç eder. Karaman'da dört sene kalan Darîr, 1393'te Şam'a döner. Halep'te Melik Çolpan'ın sohbetine katılır ve onun emriyle Fütuhu's-Şam'ı kaleme alır (Karahana, 1994, s. 28).

Erzurumlu Darîr'in ilk eseri Kıssa-i Yûsuf manzumesidir.

*“Ol gül ile bülbüli sad ide'üm
Kıssa-i Yûsuf 'u bünyad idelüm”*

Mevzuu, Kur'an-ı Kerim'den alınmış bu eser “*Fa'ilatün Fa'ilatün Fa'ilat*” vezniyle ve 2120 beyit tutarında bir mesnevidir. Darîr, bu mesnevîsini yer yer Si'r-i Yûsuf, Si'r-i Zelihâ gibi başlıklarla ve gazel şeklinde söylenmiş parçalarla da hareketlendirmiştir. Tek yazması Üniversite Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar bölümünde, 311 numarada kayıtlı bulunmaktadır (Argunşah, 1996, s. 208-226).

Eser, tercüme değildir. Darîr, konuyu işlerken Kur'an-ı Kerim'i esas almış, İbn-i Abbas tefsirinden de faydalanmıştır.

Darîr, kendisinden önce Yûsuf kıssası yazmış birçok şair bulunduğunu, ancak bunlar içinde en güzelinin kendi eseri olduğunu, bazen övünerek bazen de tevazu ile anlatmaya çalışır.

Eser, Hazreti Muhammed'in methedildiği;

“Ol Resûl-i evvelîn ü âhirîn

Ol Muhammed Mustafa sâlâr-ı dîn ” beytiyle başlar.

Dört halifenin methedildiği beş beyitten sonra, şairin Allah'a şükrettiği ve telif sebebini anlattığı beyitler gelir. İbrahim ve Ya'kub peygamberle, oğullarından da bahseden şair, İbn Abbas tefsirine dayanarak Yûsuf suresinin gönderilme sebebini anlatır. 96. beyitle başlayan birinci meclisten itibaren anlatılanlar, Yûsuf 'un gördüğü on bir yıldız, ay ve güneş rüyası ile bundan sonra başından geçen olaylardır (Karahan 1994, s.65).

Son beyitlerde, örnekler vererek dünyanın faniliginden, ahiret için hazırlanmanın lüzumundan bahseden şair Allah'ın affına sığınır ve Hazreti Muhammed'e salavat getirerek eserini bitirir (Karahan, 1994, s. 75).

2.2.2. Hamdullah Hamdi ve Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevisi

On beşinci asrın ikinci yarısında özellikle mesnevi alanında ün kazanmış Mehmed Hamdullah, ünlü mutasavvıf Akşemseddin'in en küçük evladıdır ve gözlerini dünyaya Göynük'te açmıştır. On iki yaşındayken babası vefat eden Hamdi Çelebi, “Yûsuf u Züleyhâ ” adlı mesnevisinin “sebeb-i te'lif” kısmında abilerinden koruma görmediğini, fazla eziyet çektiğini anlatır. Bu sebeple Hz. Yûsuf 'un başına gelen sıkıntıları daha iyi kavradığını ve kendini birçok açıdan Hz. Yûsuf 'a benzettiğini ifade etmektedir.

Bursa’da, Çelebi Sultan Medresesi’nde müderrislik yapmıştır. Döneminin meşhur alimlerinden olan Molla Hayali ile birlikte ilmi sohbetlerde ve münazaralarda bulunmuştur. Babasını kendisine rüyasında zahiri ilimleri bırakmasını söylemesi üzerine onu dinlemiş ve Kayseri’ye giderek İbrahim Tennuri’ye intisab etmiştir. İcazetini aldıktan sonra tekrar Göynük’e dönmüştür (Alpay, 1970, s. 25-32).

Sultan İkinci Bayezid’ ten beklediği ilgiyi göremeyen ve bu sebeple Leyla ve Mecnun’da ve dahi diğer eserlerinde döneminin kadir bilmezliğinden yakınan Hamdi, şiiri ve eserleriyle mutlu olamamıştır. Başına gelen talihsizliklerine karşın inatla yazmayı sürdürmesi, mesnevi şairleri düşünüldüğünde önemli ölçüde eserler vermesi sanata karşı ilgisiz kalamadığını ispat etmektedir. 1503 yılında doğduğu Göynük’te yaşamını yitiren Hamdullah Hamdi, babasının yanına defnedilmiştir (Alpay, 1970, s.25-32).

Hamdi’nin hamsesi içerisindeki en güzel eserin bu mesnevi olduğu söylenmektedir. Hamdi, kaleme aldığı Yûsuf ve Züleyha mesnevisini önce bir ön söz ile İkinci Bayezid’e takdim etmiş, umduğu iltifatı bulamayınca mesnevisinden ön sözünü silerek yaşadığı dönemdeki anlayışsızlıktan, kadir bilmezlikten yakınan parçalar ilave ederek yenilemiştir (Güler, 1982, s. 23).

1492’de “failatün mefailün fa’lün” kalıbı ile yazılan mesnevi, Fuzûlî’nin Leyla ile Mecnun’u yazılana kadar Türk edebiyatının en başarılı mesnevileri arasında sayılmıştır. Hamdi, mesnevisinin girişinde eseri Molla Cami’den çevirdiğini ve ona bir nazire ortaya koyduğunu belirtmektedir. Ancak bu mesnevi, Molla Cami’nin Yûsuf ile Züleyhâ ’sından birçok açıdan farklıdır.

Cami, eserinde yalnızca Hz. Yûsuf ile Züleyhâ arasında cereyan eden olaylara öncelikli yer verdiği halde Hamdi hikâyeyi Hz. İbrahim’den Hz. Yakub’a kadar geniş bir çerçevede ele almıştır. Şairin hadiseleri adeta kişisel öyküsü gibi duyumsayarak anlatması, zaman zaman psikolojik tahlillerde de bulunması, eserin Hamdi’nin eserinden başarılı kabul edilmesinin nedenlerinden olmuştur (Karahana, 1994, s.44).

2.2.3. Yahya Bey ve Yûsuf ile Züleyhâ Mesnevisi

Yahya Bey, 16. yüzyıl Osmanlı Dönemi Türk şiirinin önde gelen isimlerinden biridir; divan, hamse ve mesnevi sahibi bir sanatkar, öncü bir şairdir. Fuzûlî'nin ardından çağının en başarılı mesnevi şairi olarak kabul edilir. Dîvân ve hamse eserlerinin belirli yerlerinde kökeninin Arnavutluk olduğunu çeşitli şekillerde ifade etmektedir. Bazı bölümlerde “sengistandan”; yani “taşlıktan gelen” ifadesini kullanır. Bu sebeple “Taşlıcalı Yahya Bey” diye anılmaktadır.

Arnavutluk'un meşhur Dukakin ailesinin bir ferdidir. Soyu ile daima övünmüş; bunun yanında mücahit bir Osmanlı kimliğini de daima korumuştur. Şiirlerinde bunu her zaman büyük bir coşkuyla terennüm etmiştir. Taşlıcalı Yahya Bey, devşirme alınarak Acemi Oğlanlar Ocağı'na götürülmüştür. Bu Ocak'ta her zaman ilime ve sanata olan düşkünlüğü ve hevesiyle tanındı (Kayabaşı, 1991, s .11)

Taşlıcalı Yahya Bey, Yeniçeri'ye geçince kâtibinin çırağı oldu ve bu sayede bazı kısıtlamalardan muaf tutuldu. Böylece Yahya Bey, dönemin birçok şairi ile tanışma şansı buldu. Pek çok sefere katılan Yahya Bey “Yayabaşı” rütbesi kazanmıştır. Kaleme aldığı Divan'ından ve Yavuz Sultan Selim'e sunduğu bir kasideden kendisinin Mısır seferine katıldığı düşünülmektedir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın padişah olmasından sonra devrin şairleri arasında daha da çok görünürlük kazanmış, şöhreti yayılmaya başlamıştır.

Taşlıcalı Yahya Bey'in mesnevisi aşk hikaysidir. Bu eser, kimi edebiyat tarihçilerince şark edebiyatı'nın en başarılı eseridir. Doğu edebiyatına ilk olarak Tevrat aracılığıyla giren, akabinde Kur'an-ı Kerim'de Yûsuf 'un hikâyesi şeklinde anlatılan hikâye Doğu kültürünün hem ilahi olarak hem de cismani olarak yaşadığı bir aşk hikâyesidir. Fars edebiyatında din-tasavvuf inanışlarıyla da iç içe geçmiş hikâye orijinalinde İbrani hikâyesidir. (Alpay, 1970, s. 25-32).

Taşlıcalı Yahya Bey'in mesnevisinde aşk ve ihtiras Züleyha karakterinde meçzedilir. Din ve ahlak inanışlarıyla kendisini Züleyha'nın cazibesine kaptırmaktan korumak isteyen Yûsuf, nefse hâkim olmanın güçlü ancak hayali bir kahramanıdır. Şair, bu koşullar altında güçleşen hikâyeye özellikle ifade biçiminin kuvvetiyle kendisinde

ayrıca başarılı bir cazibe katmakta başarılı olmuştur. Hikâyenin başlarında, çok sevdiği evladının kahriyle gözlerini kaybedene kadar gözyaşı döken Yakub, baba yüreğinin bariz bir ifadesidir (Güler, 1982, s. 56).

2.3. Süle Fakîh ve Yûsuf ve Zelihâ

Süle Fakîh'in kaleme aldığı Yûsuf ve Zelihâ mesnevisi, ilk ve önemli mesneviler arasında yer almaktadır. Çağın kaynaklarına göre Süle Fakîh'in kaleme aldığı mesnevi eseri Şeyyad Hamza'nın kaleme almış olduğu Yûsuf ile Züleyhâ mesnevisinin genişletilmiş halidir. Ayrıca bu mesnevi, Şeyyad Hamza'nın Yûsuf ile Züleyhâ isimli mesnevisinden sonra Türk edebiyatındaki ikinci Yûsuf ile Züleyhâ mesnevisidir.

Mesnevi 13. yüzyıl Anadolu Türkçesi açısından ayrıca bir önem taşımaktadır. Süle Fakîh'in yaşamına dair neredeyse hiçbir bilgi elde edilememiştir. Süle adı da yine araştırmacılarca Süle, Sula, Sıla Fakîh gibi farklı şekillerde kullanılmıştır. "Süle Fakîh'in 1298 yılında kaleme aldığı Yûsuf ve Zelihâ , üç bin beyitten daha uzundur ve Anadolu coğrafyasında kaleme alınmış olan Yûsuf ile Züleyhâ mesnevilerinin ilk örneklerindedir. Süle Fakîh'in Yûsuf ve Zelihâ mesnevisinden başkaca bir eserinin olup olmadığı bilinmemektedir (Köktekin, 1994, s.3-4).

Süle Fakîh'in kaleme aldığı eser, aruzun çok kullanılan vezinlerinden "*failatün, failatün, failün*" kalıbıyla yazılmıştır ve 5005 beyitten oluşmaktadır. Mesnevi, kendinden evvel kaleme alınmış olan Hamza'nın Yûsuf ile Züleyhâ mesnevisi ile aynı vezne sahiptir. Mesnevinin bazı nüshaları ise 4800 beyitten müteşekkildir.

Süle Fakîh'in mesnevisinin ana çerçevesi Kur'an'da geçen Hz. Yûsuf kıssasına uygunluk taşımakla birlikte; Süle Fakîh, Hamza'nın mesnevinde bulunmayan bazı hadiselere de yer vermiştir. Süle Fakîh'in mesnevisi konuyu daha tafsilatlı işlemiş, daha fazla teferruat yer vermiştir. Mesnevide kişilerin duyguları bazen gazel formunda ifade edilmiştir. Süle Fakîh'in mesnevisinde dini nasihatler atlanmamış; bazı bölümlerinden sonunda konuya münasip öğütlere yer verilmiştir (Köktekin, 1994, s.7).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN YÛSUF U ZÛLEYHA

MESNEVİSİ

3.1. Edebiyat ve İnsan Psikolojisi İlişkisi

İnsan dünyasını doğal dünyadan ayıran birçok özellik vardır. İnsan her şeyden önce bir akıl varlığıdır, bir duygu varlığıdır, bir kelime varlığıdır, bir değer varlığıdır, bir irade varlığıdır. İnsan, varlığını gökkuşağı gibi rengarenk bir görüntüde ortaya koyar. Doğayı kendi döngüsü ve yasalarıyla açıklamak ve bu sınırlar içinde öngörülerde bulunmak kolaydır; ama insan varlığını anlamak o kadar basit değil. Onun dünyası çok geniş ve çok zengin bir çerçeve içinde açılıyor. Edebiyat hem yaratıcısı hem de ele aldığı konu bakımından insan dünyasının bir ürünüdür. İnsanlara insanları anlatır ve insanlara ayna olur. İnsan dünyasında olup biten her şey edebiyat eserlerinde de vardır; insan dünyasının dil alanında yeniden üretilmesidir. Kişinin kendini görme, kendi davranış ve duygularını anlama arzusunun bir ürünüdür. Psikolojinin devreye girdiği yer burasıdır; edebiyat kaçınılmaz olarak psikolojiktir. Bu yön, insan dünyasını anlamaya önemli bir katkı sağlar (Taşdelen, 2015, s. 25-30).

Sanat olayı üç unsurdan oluşur: sanatçı, sanat eseri ve alıcı (okuyucu/izleyici). Sanatçı ile alıcıyı birbirine bağlayan sanat eseridir. Eseri anladığımızda sadece yazarı değil, aynı zamanda belirli bir kişiyi, davranışı, mevcut durumu da anlıyoruz; insanlığı bir bütün olarak anlıyoruz. Bu dönemde sanatçı, sanat eseri ve alıcı üçlüsü dar sınırlarını aşarak yavaş yavaş tüm insan dünyasını kuşatmaya başlar. Bu nedenle sanat yapıtında, sanatçının üretim ve boyama tekniği, zihinsel durumu ile birlikte sanat yapıtının nesnesi olarak salt psikolojik varoluş durumları ile karşılaşırız (Taşdelen, 2015, s. 25-30).

Bu, psikolojinin bir bilim ve araştırma alanı haline gelmesinden önceydi. Nasıl ki mantığın doğru düşünmenin kurallarını öğrettiği, fakat doğru düşünmenin ilkeleri akıl

aleminde var olduğu ve insanların mantığı bildikleri için doğru düşünmedikleri gibi, bir edebî eserde de psikolojik derinlik bilime atfedilmez.

Psikolojik derinlik, psikoloji bir bilim haline gelmeden önce bile, bilinen en eski edebiyat eserlerinde dahi vardı. Edebiyatta yer alan psikolojik yapının doğrudan veya dolaylı olarak psikoloji biliminin gelişmesine malzeme, örnek, katkı ve kaynak sağladığı söylenebilir. Psikanaliz edebiyat için yeni ufuklar açtı: bilinçaltının uçsuz bucaksız ormanı şairler ve yazarlar, öykücüler ve edebiyat eleştirmenleri için geniş bir alan vaat ediyordu. İnsanın iç gerçekliği ile dış gerçekliği, akılcı yapısıyla birlikte akıl dışı yapısı, manevi varlığıyla birlikte ahlaksız yapısı farklı bir bilinçle yeniden keşfedilmiştir. Freud, Oidipus kompleksini ve ana kavramı olan "libido"yu açıklarken sadece mitolojiyi kullanmakla kalmamış, konuyu edebî eserlerle de anlatmıştır (Taşdelen, 2015, s. 25-30).

Sanatçı ve sanat eseri birbirinden bağımsız değildir; sanatçı, varlığını sanat eserine; sanat eseri de sanatçıya borçludur. Bir sanat eseri, yazarının, yaratıcısının zihinsel, ruhsal ve duygusal izlerini taşır; dolayısıyla edebî eser, yazarın iç dünyasının ve kişiliğinin bir tezahürü olarak işlev görür. Ancak bununla da kalmaz: Sanat eserinin sanatçıyı açıkladığı gibi, sanatçı da eserini kişiliğinin özelliklerinden yola çıkarak açıklar. Bu ontolojik süreç, üretim sürecini içerir. Yazar, üretim süreci, eser ve edebî olayın alıcısı dörtlüsünde kendini gösteren edebî olgu, psikolojik bir yapı ve dolaşmadır ve bu dolaşıklık çeşitli psikolojik süreçlerle gerçekleşir.

Edebiyat psikolojisinden bahsettiğimizde, yazarın psikolojisini bir tür ve kişilik olarak ele almayı, yaratma sürecini gözden geçirmeyi, edebî eserlerde gözlenen psikolojik tip ve düzenlilikleri dikkate almayı ve okuyucu üzerindeki etkisini hatırlarız. Bu konuda Freud'un yazar hakkındaki görüşü o kadar istikrarlı değildir. Freud, bir yandan yazarın yarattığı eserlerle kendini delilikten kurtardığını söylerken, diğer yandan da yazarı hiçbir gerçek tedaviye yaklaşmayan, inatçı bir "nevrotik" olarak gördüğünü söylemiştir.

Fransız psikolog Ribot, sanatçı-yazarları hayal güçlerine göre iki türe ayırmıştır: Bunlardan biri, yazarın algısıyla harekete geçirilen ve açıkça dikkat ve gözlemi üzerine çeken bir işarete sahip olan "plastik hayal gücü"dür. Dış dünya (hayal gücü); Bu "genişleyen hayal gücü", yani sembolik şairin veya romantik hikâyeler yazarının duygu

ve duygularından doğan ve bunları uyum ve imgelerle yansıtan, yaşadığı manevi ortamın kısıtlanmasıyla birleşen hayal gücüdür (Emre, 2005, s. 306).

Yaratılış sürecinin modern incelemesinde çözülmesi gereken önemli bir sorun, bilinçli ve bilinçsiz zihinlerin merkezlerinin yaratılışta oynadığı ortak roldür. Bilinçaltını yücelten romantizm ve ekspresyonizm dönemleri ile akıl, inceleme ve netliği vurgulayan klasisizm ve realizm dönemlerini birbirinden ayırmak gerekmektedir (Erkal, 2009, s. 57-58)

"Edebiyat psikolojisi nedir?" sorusunun yanıtı, Rene Wellek ve Austin Warren'ın birlikte yazdığı Fundamentals of Literary Studies adlı kitapta bulunabilir. Bu eserin "Edebiyat Psikolojisi" bölümünde konuyla ilgili olarak şöyle denmektedir:

"Edebiyat psikolojisi, edebî eseri ortayan koyan yazarın psikolojik yönden nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu; eserin ve eserdeki kahramanların psikolojilerini ve okurun eser karşısındaki duygu durumunu anlamaya çalışmaktır." (Wellek, R., Warren, A., & Uysal, A. E. ,1983, s. 123).

Bu tanım şu dört noktayı ele almaktadır (Emre, 2005, s.45):

- Yazar nasıl bir insandır?
- Edebî eserin nasıl ortaya çıkmaktadır?
- Kahramanların ruh hâlleri ve özellikleri nasıldır?
- Eserin okuyucuların üzerindeki etkisi nasıldır?

Psikoloji ve edebiyat arasında ayrılmaz bir bağ vardır. Jean-Paul Sartre, Albert Camus, Miguel de Unamo, Martin Buber, Dostoyevsky, Tolstoy, Nietzsche gibi varoluşçu düşünür ve yazarların eserleri bazı psikolojik olguları yorumlamak için kullanılabilir. İnsanları anlamaya, tanımaya ve varoluşlarına kendi iç dünyalarından ulaşmaya yönelik her türlü çalışmanın derinliklerinde bizlere verdikleri öğretiler açıkça görülmektedir. (Adler, 2012, s. 176).

Edebiyat yaratıcılıktır, sanattır. Edebî araştırma bir tür bilgi, öğrenmedir. Bazı teorisyenler için edebî çalışmalar bir yan çizgidir. Başka bir deyişle, bir sanat eserinin

kalitesiz bir esere dönüştürülmesidir. Bazı teorisyenlere göre biz sadece edebî eserleri okur, onlardan zevk alır ve fikirlerimizi ifade ederiz. Bazı teorisyenlere göre edebî eserler "analiz, tümevarım, tümdengelim" gibi bilimsel yöntemlerle incelenebilir. (Açıkgöz, 2001, s. 1-17).

Sonuç olarak, şunları söylemek mümkün: Bir eserin, bir yazarın, bir dönemin...vb. anlaşılabilmesi için çalışmalar, araştırmalar yapan edebiyat eleştirisi, edebiyat tarihi de edebiyat teorisi temeline dayanan evrimsel teorilerden yararlanırlar. Şöyle bir benzetme bu açıklamamıza uygun düşebilir: Edebiyat tarihi, bir dağın eteği ise; edebiyat eleştirisi, o dağın görünüşü; edebiyat teorisi de zirvesidir. Dolayısıyla edebiyat teorisi ya da incelemesi, dağın zirvesi gibi edebiyat eleştirisine, edebiyat tarihine yukarıdan bakar (Özen, 2011, s. 63-87).

Bu düşüncelerin yansıması olarak klasik edebiyatımıza yeni bir perspektiften yaklaşma ihtiyacı vardır. Araştırmacıların ele aldığı çeşitli yönlerden ortaya çıkan birçok nokta olmasına rağmen, hala gözden kaçan noktaların olduğu açıktır. Modern bilimin izlediği yol, özellikle psikoloji, bu görüşü pekiştirmektedir. Disiplinlerarası yaklaşımlarda farklılıklar olsa da yine de edebiyat ve sanatçılar yeni yaklaşımlarla birlikte değerlendirilmelidir. Çünkü sanat ve sanatçı, insanın duygu, algı, sezgi ve düşüncelerini anlamak için her yönden takip edilmesi gereken iki önemli konudur.

Sanat ve sanatçılar, insanların yaşam hakkında söylediklerine ve söylemek istediklerine daha yakından bakmak isterler. "Klasik şiir metinlerinin hak ettiği ilgiyi görmemiş bir başka yönü daha vardır: Şiire konu olan insani duygu ve nitelikler. Şiirin ilgili olduğu kişi veya kişilerin ruh hâlleri, şairlerin ifadeleriyle metne yansıdığı için, okuyucunun algıladığı anlamsal ve yan anlamsal âlemler ışığında metni etkiler. Şiirlerin dizelerinde kullanılan her bir kelime ve deyim, gerçek bir anlam ifade eder ve iki tür ifade anlamı vardır: İlki, bir kelimenin sözlük anlamı olan edebî değerdir; ikincisi ise o kelimenin temsil ettiği zihin, düşünce ve duygu dünyasının ifadesi olan arka plandaki anlamdır.

3.1.1. Edebî Eserlerde Psikolojik Boyutlar

Buraya kadar söylenenlerden yola çıkarak: Edebiyat ve psikoloji arasındaki ilişki, her biri ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek dört farklı düzeyden oluşur. Psikoloji ve edebiyat ilişkisine ışık tutmak için bu aşamaların her biri, üzerinde düşünölmeye ve incelenmeye değerdir.

3.1.1.1. Yazar Boyutu

Yazar, eserinin yazarı ve sahibi olarak öncelikle psikolojik bir varlıktır. Duyguları yoğun ve farkındalık seviyeleri yüksektir. Birçok yazarın eserleriyle ilgili kendi kişisel efsaneleri vardır; kendi hikâyesini yazar ve çocukluğundan aldığı izlenimler ve deneyimler işlerine yansır. Yazar her şeyden önce iyi bir gözlemcidir; kendini, çevresini ve toplumu iyi analiz eder. Aynı zamanda iyi bir yorumcudur. Gördüklerini, duyduklarını zihninden ve duygu dünyasından yazar; kendi üslubunu bu algılama biçimiyle yaratır. Bütün bu süreç, edebî eserin psikolojik analizinde görölebilir. Onunla birlikte, psikoloji yavaş yavaş içsel ve dışsal gözlem haline gelir; bu nedenle, her şeyden önce yazar, insanın karmaşık duygularını çok iyi bilir; çalışmalarını bu tanıma borçludur. Bu farkındalık, eserinin dokusunu oluşturur. Bunu anlamıyorsa yazamayacak, yazacak malzemeyi ve yeterli motivasyonu bulamayacaktır. Yazar sadece kendisinin değil, aynı zamanda toplumun, diğer insanların ve onların içsel süreçlerinin de bir gözlemcisidir. Bu nedenle, psikolojiyle ilgisi önce bilinç düzeyinde, sonra da gözlem düzeyinde kendini gösterir (Reich, 1997, s. 309).

Yazarı üretmeye iten çeşitli sebepler olabilir. Yazma ve konuşma da bazıları için varoluşsal ihtiyaçlardır; bazı durumlarda aşk anlamına da gelir. Bu anlamda yazma eylemi sadece bu dünyada yaşama girişimi değil, aynı zamanda yaşama sevincini ve hayata karşı tutumu, yaşam kültürünü yansıtmak içindir.

3.1.1.2. Üretim Boyutu

Bir özne olarak iş psikolojik olduğu gibi, işin üretim aşaması da psikolojik bir süreçtir. Öncelikle her yazar kendi algısına göre bir yazı üslubu geliştirir ve psikolojisine göre bir üslup benimser. Yazar tarafından bir eser yaratmak, derin bir psikolojik ve yaratıcı süreçtir. Bu süreç açıklanırken farklı görüşler ortaya çıkıyor. Bu bakış açılarını

"ilham" ve "inşa"ya dayalı bakış açıları olarak özetleyebiliriz. Bu poetik ilişkide edebî eseri ilhamla anlatan bilinçli bir inşa süreci vardır (Thomson, 1998, s. 165).

İşin kökenini farklı bir psikolojiyle, "inşa" eylemiyle açıklayanlar var. İlk olarak, Roden'den ilham alan ve kendi şiirsel tavrını yaratan Rilke var. Rilke, işin üretim aşamasını bilgi, farkındalık ve sabır oluşturma süreci olarak açıklıyor. Yazılış sürecini Rodin şöyle açıklıyor: "Bir nesne yapmak, onun her köşesini araştırmak, incelemek, nesnenin içinde hiçbir şeyi sessizce bırakmamak, hiçbir şeyi gözden kaçırmamak, hiçbir yeri atlamamak, her köşesini teftiş ve kontrol etmektir. İlham bir vecd halinde ortaya çıkarken, yaratma eylemi özenli bir çalışma ve bilinçli bir uyanıklık gerektirir.

3.1.1.3. Ontolojik Boyut

Edebî bir eser, derin duygusal katmanları olan bir eserdir. Eserin evrenselliği ve kalitesi arttıkça bu anlam katmanları derinleşir ve güçlenir. Edebiyat özünü kaybettiğinde yerini de kaybeder. Bu nedenle derin düşünmeyi gerektiren eserler edebî değeri az olarak değerlendirilir; çünkü felsefeye yaklaşır (Açıkgöz, 2001, s.1-17).

Edebiyat belirli gerçeklerden, belirli deneyimlerden bahseder; genel olarak insan davranışından soyutlamalar ve genellemelerle bahsetmez. Bununla psikolojik değer konusunu ele alır, ayrıntılı olarak açıklar, ortaya çıkarır. Her edebî eser bir tema etrafında oluşturulur. Her edebî eserin üzerine söz söyleyecek, konuşacak, söz verecek bir mesajı vardır. Bu temanın etrafında oluşan hikâye, psikolojik kalıpların ve psikolojik motiflerin ortaya çıktığı bir alandır.

Edebiyat, insan varoluşunun bir fotoğrafı gibidir. Edebiyatın konusu geniş anlamda insandır. İnsanın dünyasıdır, insan davranışlarıdır. Edebiyat eseri ne hakkında konuşursa konuşsun, her zaman söylendiği gibi insan davranışlarını, olmuş veya olabilecek olayları anlatır (Bozkurt, 1992, s.56).

Edebî eser insana insanı anlatır, insana dünyasını anlatır, insanlara davranışlarını anlatır; bu yüzden hem yazar hem okur için bir ayna olur. Okuyucunun cümle cümle kendini bulmadığı, kendini kişiliğini veya çevresini görmediği bir edebî eser yoktur. Kişilik, psikolojinin bir alanıdır. Psikolojik olarak değerli davranışların ortaya çıktığı alan psikolojik alandır.

Her edebî eser, varlığını güçlü ya da zayıf bir varoluşsal doku üzerinde gerçekleştirir. Bu varoluşsal doku; deneyimler, duygular, sevgi, korku ve umut dünyasıdır. İnsan dünyasında var olan her şey orada açığa çıkar. Edebiyat bir kişiyi tanımlar, bir kişinin duygusal ve zihinsel süreçlerini ve ortaya çıkan davranışı açıklar. Dolayısıyla varoluş düzlemi, psikolojinin en yoğun deneyimlendiği ve tezahür ettiği, yazardan esere, eserden okuyucuya yansıdığı yerdir. Psikolojiyi ilgilendiren herhangi bir davranış, bireyler tarafından tanımlanan orada görülebilir. Eser, renkli dokular ve yaşam motiflerinden oluşmaktadır. Bu varoluşsal parça tamamen psikolojiktir. Usta yazarlar, bu süreci yakalama ve açıklama konusunda iyi olan yazarlardır. (Cebeci, 2004, s. 113).

3.1.1.4. Okur Boyutu

Sanatsal olayın nesnesi okuyucudur. Okuyucusuna, izleyicisine, dinleyicisine ulaşamayan, düzgün diyalog kuramayan bir sanat eseri eksiktir. Her sanat eseri nihai olarak alıcısına yöneliktir; onu etkilemek, bir iz bırakmak ister. Bir sanat eseri, alıcıyı etkisine göre hareket ettirir, dönüştürür ve sarar. Kendi içinde yeni bir dünya yaratır, onu yeniler ve yeniden kurar. Hem estetik hem eğitici hem de ahlaki öneme sahiptir. Sadece güzellik duygusu yaratıp estetik zevk vermekle kalmaz, aynı zamanda duyguları da arındırır. Aynı zamanda ruhu ve kişiliği besler. Aristoteles'in dediği gibi arınma ve arınmadır.

Bu zamanda sanat eseri; duyguların, ruhun ve karakterin oluşumu olarak kendini gösterir. Bu dönüşümü ve bu estetik, etik ve pedagojik etkiyi sağlayamayan bir sanat eseri, kendi içinde eksik olduğu ve amacına ulaşamadığı anlamına gelir. Alıcıda estetik zevk ve güzellik algısı psikolojik bir süreçtir. Öte yandan, duygusal, zihinsel ve değer değişiklikleri eğitimsel öneme sahiptir. Bu değişim aynı zamanda psikolojiktir. (Wellek, 1983 s.87).

Gördüğümüz gibi, dört ana katman, dört ardışık süreç vardır. Bu süreçler aynı zamanda sosyolojik, felsefi, ahlaki ve dini boyutludur. Bu sadece psikolojik bir süreç değildir. Bu süreçte diğerleriyle birlikte psikoloji de ortaya çıkar. Dolayısıyla edebî olayı dört psikolojik katmana bölmek, indirgemeci bir tavır anlamına gelmez; çünkü sanat ve edebiyat, salt psikolojiye indirgenemeyecek kadar zengin bir dokudur. Ama bu zengin kumaşın her dikişinde psikolojinin renklerini, psikolojik sürecin izlerini görebilirsiniz.

Çünkü psikoloji, bilgi sanatı ve davranış bilimi gibi tüm insan davranışlarına eşlik eden bir süreçtir.

Elbette psikoloji de özel bir tutum ve yönetime dönüştürülebilir. Bu yazar, şair ve edebiyat eleştirmeni için geçerlidir. Yazarlar, yazılarında teknik olarak psikolojik bakış açısını ve derin ruhsal analizi kullanabilirler. Bunun için birçok örnek vardır. Ayrıca edebiyat eleştirmeni, psikoloji kuramları arasında tercih ettiği psikolojiyi bir araştırma yöntemi haline getirebilir ve eserlere bu yöntem çerçevesinde bakabilir. Aslında bunun birçok örneği var. Bu örneklerden en çok tercih edilen teori psikanalizdir. Edebî eserleri psikanaliz açısından incelemek, karakterlerin bilinçaltına derinlemesine nüfuz etmek ve karmaşık zihinsel süreçlerini psikanalitik kavram ve bakış açılarıyla açıklamak moda oldu. Bunun için birçok örnek bulunabilir. (Freud, 2001, s.76-77).

3.2. Yûsuf ve Zelihâ Mesnevisinde Duygular

3.2.1. Benlik

Ben, benlik ve kişilik kavramları çoğu zaman aynı anlamda kullanılmaktadır. Benlik kişiye özgülük katar, kişiyi duygu bakımından başkalarından ayırır, kişinin tutum ve davranışların örgütlenmiş bütünlüğünü anlatır.

“Psikolojik bakımdan benlik, bireyin çevresini algılamasında, değerlendirmesinde, yapılandırmasında ve çevresine tepkide bulunmasında en önemli dayanaktır. Bireyin geliştirdiği benlik değerleri, çevresiyle kurduğu ilişkilerine ve iletişim biçimlerine yansır, davranışlarını belirler ve şekillendirir. Sahip olduğu ahlâkî niteliklere ilişkin bireyin geliştirdiği benlik algısı iyi ise tutum ve davranışları da iyi yönde, kötü ise tutum ve davranışları da kötü yönde gerçekleşir.” (Özen,2011, s. 74.)

Yûsuf ve Zelihâ mesnevisinde Yûsuf benlik değerleri gelişmiş biri olarak çevresindekilere hem güzelliği hem ahlaki yönüyle kendini kabul ettirir ve sevdirir. Daha küçük yaşta babası tarafından sevgi ve şefkat duygularıyla yetişen Yûsuf karşılaştığı tüm olumsuz hâllerde bile gelişmiş olan benlik algısıyla hareket etmiş, hiçbir zaman çaresizliğe düşmemiş, tüm zorluklarla başa çıkmayı başarmıştır.

Kin ve nefret duygularıyla hareket eden kardeşleri Yûsuf'u kuyuya atmışlar, daha sonra kuyudan bir kervan tarafından çıkarıldığını görünce de köle olarak kervancıya satmışlardır. Yûsuf ise onca kötülüğü yapan kardeşlerinden helallik istemek için kervancı Malik'e yalvarmıştır. Yûsuf içinde bulunduğu bu zor durumda bile benliğini yitirmemiştir.

Hz. Yûsuf 'un kardeşleri başta olmak üzere ihanet, haksızlık, iftiraya maruz kalması, insanın iç dünyasında derin yaralar açan olaylardır. Suçsuz olduğu halde kendisine yapılan iftira sonucu hapse düşmek, insan için oldukça zorlu ve sıkıntılı bir süreçtir. Yine kendisini himaye altına alan azizin hanımının ahlak dışı zina isteğini yerine getirmemesi sonucu iftira ile hapse düşmesi, hayatının en müşğül ama aynı zamanda olumlu sonuçlanacak yönleriyle de değişimin yaşanacağı dönüm noktasını oluşturmuştur. Tüm bu yaşananlar Hz. Yûsuf 'un benlik duygusunu geliştirmiş ona yeni erdemler katmıştır.

*Yûsuf eydür dilegüm oldur varam
Şol yigitlerin yüzün bir dem görem*

*Anlarunla ben tuz etmek yimişem
Ellerinden ton u kaftan geymişem*

*Bir helâllik dileyem ben bunlar
Ol tuz etmek bilmez ol yâranlâra*

*Öpüşeyim koçuşayım bir dahi
Yine tizcek katına gelem ahi (659-662)*

Beyitlerde kardeşlerinden nefret etmesi gereken Yûsuf onlarla yediği içtiği günleri unutmamış kendisine emek verdiklerini ve bunun hatrına onlarla görüşmek istediğini içten bir dille ifade etmiştir. Ona bunca kötülüğü yapan kardeşlerinin bu davranışlarını bir tarafa bırakarak geçmişte yaptıkları iyilikleri düşünerek onlarla kucaklaşmak istemiştir. Bu da yüce benliğinin kudretinin bir göstergesidir.

Hz. Yakup Yûsuf 'un annesi öldükten sonra ona bir süt anne bulmuştur. Bu kadının Beşir isimli bir oğlu vardır. Hz. Yakup iki çocuğa birden sütün yetişmediğini görünce Beşir'i satar. Kadın bunun üzerine Yakup'a ah eder. Hz. Yakup, Yûsuf 'a kavuşunca bu olayı hatırlayarak âdeta bir öz eleştiri yaparak oğlundan ayrı düşmesini bu olaya bağlar ve pişmanlığını dile getirir. Hz. Yakup sahip olduğu güçlü benlik algısıyla yaptığı hatalar için üzüntü duymuş başına gelen olumsuz olaylarda kendisinin de payı olduğunu kabul etmiştir.

Sen hâkimsün hikmetiledür işin

Hikmet ile girü fermân eyledün

Ben zulüm kıldım Beşir'e sen âdil

Bana bakmadın sen ihsân eyledün

Azmuşiken yola getürdün beni

Düşvar işlerimi âsâr eyledün (4508-4510)

Beyitlerde Hz. Yakup Allah'a yalvararak af diler. Bir anneyi oğlundan ayırdığı onlara zulüm ettiği için kendisinin de oğluna hasret kaldığını ifade eder. Bu anlamda bir peygamber olsa bile hata yapacağını kabul eder.

3.2.2. Sevgi

İnsanı bir kişiye ya da şeye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten içsel duygular bütünü, sevme duygusudur. (Bakırcıoğlu, 2016, s. 814). Sevgi; kardeş sevgisi, anne baba sevgisi, çocuk sevgisi, arkadaş sevgisi, karşı cinse duyulan sevgi gibi ayrı nitelikler şeklinde kendini gösterir. Yûsuf ve Zelihâ mesnevisinde belirgin olarak iki tip sevgi dikkat çekmektedir: Evlat sevgisi ve karşı cinse duyulan sevgi.

- **Hz. Yakup'un Hz. Yûsuf 'a Duyduğu Sevgi**

Çocukluk yıllarında yeterince sevgi ve ilgi görmeyen birinin gelecek yaşamında sağlıklı bir birey olması mümkün değildir. Bu sevgiyi özellikle anne ve babadan görmek çocuklar için son derece önemlidir. Çünkü bu sevginin yerini başka hiçbir sevgi

dolduramaz. Çocuk sevgi duygusunu erken dönemde yaşamamışsa bu durum çocuk için gelecekte güvensizlik duygusu, mutsuzluk, şefkat, merhamet gibi olumlu duygulardan yoksun kalma gibi durumlara neden olabilir. Bazen ebeveynler bilinçli veya bilinçsiz olarak çocuklarına eşit şekilde davranamayabilirler. Buna çocuklar arasındaki sevimlilik, zekâ, yaşça küçük olma gibi etkenler neden olabilir.

Psikoloji bilimi açısından Hz. Yakup'un Hz. Yûsuf 'u sevme şekline baktığımızda Yûsuf 'a olan düşkünlüğünü Yûsuf 'un duygusal yoksunluğunu gidermek olarak açıklayabiliriz. Psikolojide duygusal yoksunluk, bir çocuğun anne sevgisini yeterince alamaması şeklinde açıklanmaktadır. Zaten incelediğimiz metinde de Yakup'un Yûsuf 'a olan sevgisi bu nedene bağlanmıştır. Yani Yûsuf ' un yaşça küçük olması ve anne sevgisinden mahrum kalması babasının ona diğer çocuklarından biraz daha fazla sevgi göstermesine neden olmuştur. Yakup'un Yûsuf 'a olan sevgisini bu yönüyle koruma içgüdüsünün etkisi olarak tanımlayabiliriz.

Kamudan yig Yûsuf 'u sever idi

Ana ilm öğretmeye iveridi (73)

Ol kamu oğlanlarına ilm-i din

Öğredürdi illa Yûsuf'a idi karin(74)

Yakup'un koynı devesi çoğıdı

Kimseye hiç ihtiyacı yoğıdı (76)

Degme oğlına üç bin koyun ider

Altı bin Yûsuf ideridi peder (77)

Çünkü Yûsuf doğdı öldi anası

Bir karavaş satın aldı anası (83)

Hz. Yakup'un Yûsuf 'a verdiği sevgiyi diğer çocuklarından esirgediği anlamına gelmez. Zira o bir peygamberdir ve Allah katında bunun hoş karşılanamayacağını bilir. Bu, başına kötü bir şey geleceğini hissetmesine rağmen Yûsuf 'u, diğer oğullarının isteğini geri çevirmemek adına onlara vermesiyle açıklanabilir.

Yûsuf 'un kardeşleri hain planlarını uygulamak için babalarının yanına giderek Yûsuf 'u kıra götürmek için izin isterler. Yakup düşünde savunmasız bir kuzunun on bir kurt tarafından parçalandığını görür.

Bu rüyanın da etkisiyle oğullarının Yûsuf ' u götürmelerini istemez fakat o kadar çok ısrar ederler ki onları kırmayarak isteklerine boyun eğer. Ayrıca onlara hitap ederken kullandığı “yiğitlerim, aslanlarım, tamar içinde kanlarım” gibi sevgi sözcükleri de âdeta Hz. Yakup'un oğulları arasında ayırım yapmadığını kanıtlar niteliktedir.

*Yakub'a tapu selam eylediler
Yûsuf'ı dileyüben söylediler (218)*

*Didiler kim teferrüce giderüz
Yûsuf'ı dâhi bile iledevüz(219)*

*Yazılarda varalum ok atalum
Ol çimenler ortasında yatalum (220)*

*Varalum oynayalum hoş gülelüm
Yine aluban Yûsuf'ı geleşlüm (222)*

*Yakup anda dinledi bu sözleri
Gönli melûl oldu doldı gözleri(223)*

*Gözlerinden yaş revân oldu akar
Göz ucuyla Yûsuf' a çünkü bakar (224)*

*Didi Yakub ey benüm oğlanlarum
Gözlerimin nuri tatlu cânlarum (225)*

*Ey tamar içre benüm kanlarum
Ey benim yiğitlerim arslanlarum(226)*

*İtdi virdüm Yûsuf'ı size bugün
Varun anda zevkile kılın düğün (258)*

- **Zelihâ'nın Hz. Yûsuf 'a Duyduğu Sevgi**

“Sevgi genetik bir eğilimdir. Beynimizde duygulardan sorumlu alan zenginleştikçe bu his de gelişip aşka dönüşür”. (Tarhan,2005, s.294.) Yani sevginin insan ruhunda çok derin ve yoğun yaşanması hâli aşk olarak tanımlanabilir.

“Yoğun bir biçimde sevdiği kişiyi insanın özellikle başlangıçta kendisi gibi algılaması, çoğu kez nedenini bilmeden, onunla ortaklık kurma isteği duymasına yol açıyor. Bu yoğun, sıra dışı sevginin başladığı ve sürdüğü dönemde kişi, sevdiğini varlığına katmayı, kendisini de tümüyle sevgilisine vermeyi ve iki varlığın bir bütün olmasını istiyor. Görüldüğü gibi, bu anlamdaki aşk, gerçekleşmesi olanaksız bir özlemdir. Aşkı aşırı yoğun bir duygu biçiminde yaşayan kişi, âşık olduğu kişiyi ayrıntılı olarak tanımayı bekleyemiyor; böyle bir gereksinimi duymuyor.”
(Bakırcıoğlu, 2016, s. 198)

Yûsuf ve Zelihâ mesnevisinin ana kahramanlarından biri olan Zelihâ da rüyasında gördüğü ancak hiç tanımadığı Yûsuf 'a âşık olur ve onu ayrıntılı tanıma gereksinimi bile duymaz. Aslında bu durum onun Yûsuf'a duyduğu aşkın yoğunluğunun bir sonucudur.

Düşde görür bir suret gelür ana

Anı gördü Zelihâ kaldı tana

Düş içinde ol yüze göntül virür

Belinleyü yirinden örü turur (983-984)

Aşkın, âşık olan kişiyi derinden etkileyen birtakım belirtileri vardır. Bu belirtiler aşkın kişilik üzerinde yaptığı etkilerin ruhsal ve fiziksel dışavurumudur. Âşık tarafından başlangıçta gizlenmeye çalışılan bu etkiler, zamanla başka insanlar tarafından kolayca anlaşılır. Yûsuf 'u rüyasında gören Zelihâ'nın aklı başından gitmiş, Zelihâ gece gündüz Yûsuf 'u düşünür olmuştur. Zelihâ'nın babası Şah Taymus Zelihâ 'daki bu değişikliği fark eden ilk kişidir. Çünkü aşk Zelihâ 'yı hem beden hem ruh olarak değiştirmiştir.

*Ol kara gözlerünün yaşı akar
Şah-ı Taymus kızı yüzine bakar*

*İtdi cânım düş mü gördin kaygulu
Söyle işidem anı görklü huli*

*Eydür ey baba düşümde bir sûret
Gözime görindi ol görkli sıfat*

*Anı görelden berü oldum delü
Bana tımar eyle atam ey ulu (985-988)*

Zelihâ her ne kadar aşkını gizlemek istese de bunu başaramaz ve sonunda babasına derdini açar. Rüyasında gördüğü o suretin aşkından deli olduğunu söyler ve babasına kendisine yardım etmesi için yalvarır.

Zelihâ'nın aşkı, yıllar boyunca Yûsuf 'ta karşılık bulmayan, tek taraflı bir aşk olarak devam etmiştir. Zelihâ, vuslata kadar geçen her süre zarfında, her an bu aşkın ızdırabını yaşamıştır. Bu süreçte Zelihâ aşk duygusunun kendinde yarattığı ruhsal ve fiziksel hâller nedeniyle bir hayli yıpranmıştır. Mesnevinin aşk mesnevisi olması nedeniyle bu duygunun yarattığı tüm etkiler, ayrıntılı olarak işlenmiştir. Zelihâ 'nın yaşadığı ve psikolojisine yansıyan çeşitli duygu durumları ayrıntılı olarak incelenmiştir:

- **İnsanlardan uzaklaşma**

Zelihâ, yaşadığı aşkın ızdırabını kimselere söyleyemez. İzdırabını kimsenin görmemesi için kendine bir saray yaptırır ve gece gündüz; yaz, kış orada Yûsuf ' u düşünür.

*Söz delimdir Zelihâ bir köşk eyledi
Ana girdi kışladı hem yayladı (1198)*

- **İnsan dışı varlıklarla konuşma**

Zelihâ Yûsuf 'tan karşılık bulamayınca derdini anlatmak için puthaneye gider ve oradaki putlarla konuşur. Bu durum, psikolojide “ antropomorfizm” yani insan olmayan objeye bir ruh verme hatta bunun ötesinde o şeye ait duygusal zihinsel özellikler atfetmek olarak ifade edilmektedir. Psikolojik olarak bu olay daha çok insanın diğer insanlarla

sosyal bağlantısının olmaması ile açıklanır. Züleyha da bu süreçte insanlardan uzaklaşmış, sosyal ilişkileri neredeyse bitmiştir.

*Girdi sanem evine puta sorar
Dir ki ışktan cânıma irdi zarar (1395)*

*Yâ sanem Yûsuf benim ola mı ki
Maksudum kuşı ele gelemi ki (1396)*

- **Gözyaşı dökme**

Aşk derdi çeken bir âşık sürekli ağlar, inler, sevdiği için gözyaşları döker. Bu hâl, aşkın en önemli belirtisidir. Zelihâ da aşkın verdiği ızdırapla sürekli ağlar, gözyaşı sel olur. Zelihâ âşık olduğu andan Yûsuf 'a kavuşuncaya dek gözyaşı döker.

*Ol yüce karku boyu oldu kemân
Gözleriniün yaşı hun ab-ı revân (994)*

*şem gibi karşusunda hoş yanar
Gözlerinden yaş yerine kan akar(1385)*

*Gözi yaşı Zelihâ 'nın akar ıdı
Ağlayıcak göklere bakar ıdı (1392)*

- **Ah Etme**

Ah; üzüntü, keder, ıstırap gibi hâllerin ifadesi için iç çekme, ah diyerek feryad etme anlamına gelen bir ünlemdir. Âşığın ah çekmesinin en önemli nedeni, sevgiliye kavuşamamanın verdiği hasret acısıdır. Ah bir anlamda âşığın rahatlamasını sağlar. Zelihâ 'da Yûsuf 'u her düşündüğünde aşk acısını ah çekerek dışarı atar.

*Dir Zelihâ ah derdile firâk
Cânım oldu hasretile iştiyâk (2206)*

- **Feryat Figan**

Âşığın aşkın ızdırabıyla feryad figan etmesi çektiği sıkıntının en önemli işaretlerinden biridir. Aslında bu durum ah gibi âşığın içindeki depresif duyguları dışa yansıtmasında bir araçtır.

*Yûsuf'ın ışkı anı zâr eyledi
Ûni efgân ışk ana kâr eyledi (995)*

- **Yemeden İçmeden Kesilme**

Sürekli Yûsuf 'u düşünen Zelihâ hayatta kalabilmenin en önemli unsuru ve en temel ihtiyaçlardan biri olan yeme içmeyi unutturur. Bu da aşkın bedensel istekleri bile unutturduğunu gösterir.

*Hiç ta'âm yemez Zelihâ oturur
Anar ol sureti gögsin ondurur (991)*

- **Zayıflama**

Aşkın etkisiyle gece gündüz feryad eden, yemeden içmeden kesilen âşığın zayıflaması kaçınılmaz bir durumdur. Yûsuf'tan beklediği karşılığı göremeyen Zelihâ bu duruma çok üzülmemektedir. Günden güne zayıflamakta fakat kendine söz geçirememektedir. Duyguları mantıklı düşünmesinin önüne geçmiştir.

*Gün günün yavlak zâif oldı teni
Kendüye kalmadı hergiz fermânı (1446)*

- **Rengin sararıp solması**

Zelihâ' nın aşk derdine düşmeden evvel yanakları gül gibi kırmızıyken âşık olduktan sonra safran gibi sararmış solmuştur. Ruhsal dünyasındaki bozukluk fiziksel olarak kendini göstermiştir.

*Ol yanaklar kim güle benzer idi
Zâ'firana döndi düşüp eridi (992)*

- **Hasta düşme**

Zelihâ rüyasında gördüğü ve Mısır hükümdarı zannettiği Yûsuf 'a kavuşmak için Mısır'a gider ve hükümdar ile evlenir. Fakat evlendiği kişinin başka biri olduğunu öğrenince üzüntüsünden yataklara düşer. Bu tabi ki bedensel bir hastalık değildir fakat yaşadığı içsel huzursuzluk, Zelihâ' nın kendini hasta hissetmesine neden olmaktadır.

*Hasta oldu Zelihâ döşeğe düşer
Işk odından yüregi yağı bişer (1446)*

- **Belin bükülmesi**

Aşkın dert yükü altında aşğın beli bükülür. Şair bu hali Zelihâ'nın kuleye benzettiği boyunun keman kadar kalmasına benzeterek ifade eder.

*Ol yüce karku boyı oldu kemân
Gözlerinin yaşı hûn-âb-ı revân (993)*

- **Sabır ve kararı yitirme**

Zelihâ Yûsuf 'un aşkıyla çile çekmeye dayanamaz, sabrı tükenir. Ne yapacağını bilemeyen Zelihâ , Yûsuf 'u bir an evvel elde etmek ister. Bir köşk yaptırır ve Yûsuf 'u buraya çağırarak onu elde etme planları yapar. Yûsuf 'un gelmesiyle birlikte kapılar kilitlenir ve Yûsuf ile Zelihâ baş başa kalır. Zelihâ ne yaptıysa da Yûsuf'u kandıramaz.

Yûsuf kaçmayı başarır fakat son kapıdan geçerken Zelihâ Yûsuf 'un gömleğini arkadan yırtar, o sırada kapıda bulunan kocasına da Yûsuf 'un onu elde etmek istediğini söyleyerek iftira atar. Hatta onun öldürülmesini ister. Burada Zelihâ çok istediği bir şeyi elde edemediğinden ötürü ne yapacağını bilemez. Reddedilme psikolojisi mantıklı düşünmesini engellemiştir.

*Yittiği dem Yûsuf etegin dutar
Yûsuf dahi kendüzün taşra atar (1737)*

*Çekdiği dem art eteği yırtılır
Yarısı Zelihâ'nun elinde kalur (1738)*

*Kurtulur Yûsuf dahi taşra yürür
Gördi sultanı ki kapuda durur (1739)*

*Gördi ki sultan dahi anda durur
Şiven etdi Zelihâ yüzün vurur (1742)*

*Anda Yûsuf katı bühtan ider
Dedi şaha gör bana Yûsuf nider (1743)*

*Gör benimle iş bu kulun işini
Hiç aman virme buna kes başını (1744)*

Zelihâ aşkı uğruna Mısır'ın kadınlarına rezil olmayı göze almışken zor duruma düşünce uğruna nice zorluklar yaşadığı bu duygusunu inkâr etmiştir. Burada bir bakıma şair kadın aşığı yansıtırken toplumsal kuralları göz önünde bulundurmamıştır. Erkek aşık her türlü zorluğa katlanırken kadın aşık konumundan dolayı bazen inkâr durumunda kalmıştır. Bu durum Batı edebiyatının meşhur aşk hikayesi Romeo ve Juliet'te de görülmektedir. Romeo'yu çok seven Juliet annesine yalan söyler ve kuzenini öldürdüğü için Romeo'dan nefret ettiğini söyler. Kadın aşık için inkâr etme bir çıkış yoludur.

- **Başkalarından Meded Umma**

Âşık çaresiz kalınca ne yapacağını bilemez ve herkesten meded umar. da Zelihâ karşılık bulamayan aşkına çare olması için dayesinden yardım ister.

*Işkı anun beni kıldı biçâre
İmdi daye derdüme eyle çâre (1487)*

- **Sevgilinin Hayaliyle Konuşma**

Sevgilinin hasretiyle yanıp tutuşan âşık , özlemini dindirmek için sevgilinin hayaliyle konuşmaya başlar. Âşık sevgili sanki karşısındaymış gibi aşk yüzünden yaşadığı sıkıntıları ve özlemi dile getirerek kendi kendine konuşur. Zelihâ da rüyasında gördüğü sevgiliyi her uyandığında bulamayınca hayal kırıklığı yaşar ve ona olan özlemi giderek artar.

Ağlayıp inleyerek sanki sevgili karşısındaymış gibi ona nerede olduğunu sorar. Ruh biliminde buna *halüsinasyon* denmektedir. Yani zihinde var olmayan nesnelere görme, hissetme, koklama, işitme olarak tanımlanır. Halüsinasyonun birçok nedeni vardır. Bunlardan bazıları Zelihâ da gördüğümüz uykusuzluk ve aşırı yorgunluk hâlleridir.

*Eydür ey düşde görünen kandasın
Şâhu cihan cânı cânân kandasın (1005)*

*Âşık oldum dertlü oldum nideyim
Ey benim derdüme dermân kandasun (1006)*

*Gelgil o dertlü yüzün gizlemegil
Âşık are cân u cihân kandasun (1007)*

- **Delilik Hali**

Aşkta cünûn olmak aşğın şiddetlenen aşkından dolayı delirmesidir. Âşık aşkın şiddetiyle mantıklı düşünemez ve anormal davranışlar sergiler. Zelihâ da aşkın şiddetlendiği ve çaresiz kaldığı zamanlarda kısa süreli delilik hâlleri sergiler. Yûsuf 'u düşünde görür görmez bu delilik hali başlamıştır.

*Anı görelden berü oldum delü
Bana tımâr eyle atam ey ulu (988)*

*Çünkü uyandı Yûsuf'ı görmedi
Delü oldı ne kılasun bilmedi (1003)*

*Beni delü eyledün ışkın ile
Seni isteyen kişi kanda bula (1025)*

*Vardugınca ışkı artar düni gün
Yûsuf'un ışk ile oldı cünûn (1417)*

- **Sevgiliden Uzaklaşma İsteği**

Âşık sevgiliden beklediği karşılığı bulamayınca ondan uzaklaşmak ister. Böylece gözün görmediği sevgiliyi gönlün de unutacağını düşünür. Bu nedenle Zelihâ da Yûsuf 'u kendinden uzaklaştırmak için onu bir bahçeye bahçıvan olarak gönderir. Fakat bu da derdine çare olmaz Yûsuf 'u görememek onu daha da sıkıntıya düşürür.

*Gördi Zelihâ muti olmaz kendüye
Bu kez fikr eder ki çâre neyleye (1430)*

*İşkı gönlümden gideyidi meger
İşid imdi Zelihâ Yûsuf'a nider (1431)*

*Yûsuf'u bir bahçeye viribidi
Vargıl ol bahçeyi beklegil didi (1432)*

*Garazı budur ki ışkından soviya
Terk ide Yûsu' in ışkın koya (1435)*

*Soğımadı Yûsuf in ışkından gönül
Vardı Zelihâ ya yine gönlü melûl (1441)*

- **İntihar Düşüncesi**

Zelihâ rüyasında gördüğü Yûsuf 'a onu nerede bulacağını sorar. Yûsuf ise Mısır'da olduğunu söyler. Zelihâ düşünden uyanır ve babasına Mısır' a gitmek isteğini belirtir. Fakat babası Mısır'ın uzakta olduğunu, oraya gitmesine mücade etmediğini söyler. Züleyha ise bu durumda kendini öldüreceğini söyler.

*Zelihâ eydür anı bana viresin
Yohsa kıyam kendüzüme göresinn (1041)*

*Hançer alam kendüzimi öldürem
Ey baba yüregimi kan dolduram (1042)*

3.2.3. Sevecenlik ve Acıma

Sevecenlik acıma duygusunu da içine alan her türlü kötülüğe karşı koruma ve kollama duygusuyla sevmek, şefkat göstermek olarak tanımlanabilir. “Sevecenlik duygusu bebeklerin doğdukları andan başlayarak kucağa alınmaya tepki göstermeleri nedeniyle birçok psikologun doğuştan geldiğini kabul ettiği bir duygudur.”(Bakırcıoğlu, 2016:643). İlerleyen dönemlerde çocukların ebeveynlerinden, ebeveynlerin de çocuklarından ayrılık durumunda yaşadıkları yitirme duygusu, üzüntü ve kaygı sevecenlik bağlarının varlığına kanıt oluşturuyor.

Acımak ise sevecenlik duygusu ile bağlantılı olarak başka bir kişi ya da canlının mutsuzluğu karşısında üzüntü duymak başka bir adlandırma ile merhamet göstermektir.

Hz. Yakup, çok sevdiği oğlu Yûsuf' u diğer oğullarının kötülük etmesi sonucu kaybettiğini bildiği halde oğullarına olan sevecenlik ve acıma duygularını yitirmemiş, her türlü kötülüğe karşı onları kollamıştır.

Kıtlık yıllarında Kenanlılar yiyecek bulamazlar. Hz. Yakup 'un oğulları da Mısır' a erzak almak için yolculuk hazırlığı yaparlar.Hz. Yakup Mısır'a erzak almaya giden oğullarının başına kötü şeyler gelmemesi için onlara nasihatlarde bulunur ve onlar için endişesini dile getirir. Ne olursa olsun Hz. Yakup sevecenlik duygusuyla oğullarının kötü şeyler yaşamasını istemez, onlara merhamet gösterir.

Oğullarının Mısır şehrine bir kapıdan girmemelerini tembih eder. Yakup'un endişesi bir arada olan oğullarını gören halkın, onlara nazar edeceğini ve başlarına kötü bir şey gelebileceğini düşünmesindedir.

*Yakub eydür size vardur bir sözüüm
Uş size ısmarlaram kendü-özüm (3314)*

*Sağ esen çünkü Mısır'a varasız
Ol şehriün içine çünkü giresiz (3315)*

*Bir kapıdan cümleünüz girmeyesiz
Bir arada dirilüp durmayasız (3316)*

*Aşinâluk eylenüz siz bir ara
İkin ikin oluban girün şara (3317)*

*Bir araya dirilün birin birin
Sakınun halk size kılmesun kemın (3318)*

*Bir kapudan cem'ile girürsenüz
Bir arada dirilip turursanız (3319)*

*Ol şar ehlü çünkü sizi göreler
Ne yigitlersüz diyüben soralar (3320)*

*Kardaşuz deyüp cevap eylersenüz
Dil dege nâgâh size söylersenüz (3321)*

3.2.4. Ümit ve Korku

Ümit, insan için doğduğu günden itibaren ihtiyaç duyduğu bir duygudur. İnsan zaman zaman çeşitli korkulara, üzüntülere ve kaygılara kapılır. Bazen elindekileri kaybetme, bazen arzuladığı şeylerden mahrum kalma bunların sebebi olabilir. İnsan bu hâllerle baş edebilmek için bir dayanağa ihtiyaç duyar.

“İç ve dış uyaranların bireyde yarattığı değişme, etki ve tepkilerin bütününe duygulanım denir. Günlük yaşamda duygulanım alanı içerisinde olan durumlardan biri de ümittir. Ümit, bir istek ve amacın gerçekleşmesini beklemenin, buna inanmanın doğurduğu coşkusal haz, güven, rahatlık ve hoş bir durumdur. Ümit, gerçekleşmesi bize kesin gibi gelmeyen, önümüzdeki ya da geçmişteki bir şeyin imgesinden meydana gelmiş kararsız bir sevinçtir.” (Freire, 2000.s. 38.)

Hz. Yakup çok sevdiği oğlu Yûsuf ‘u kaybetmenin derin üzüntüsünü yaşar. Aradan yıllar geçmesine rağmen onun yaşadığını ve bir gün kavuşacaklarını ümit eder. Bu duygu Hz. Yakup ‘a yaşama kuvveti verir. Ümidini yitirmeyen Yakup, bu aşamada sabırlı olması gerektiğini vurgulayarak kendi kendini motive eder.

*Yakub eydür bu kaza Hak’dan gelür
Aziz işin yigregini ol bilür (495)*

*Yakub eytir şöyle kim sabr idem
Sabr itmedin yü dahi pes n'idem (496)*

*Sabr ile ben Yûsuf‘um girû bulam
Ümidim vardur kim yüzünü görem (497)*

Hz. Yûsuf kardeşlerinin haset ve kıskançlığı sonucu bir kuyuya atılır. Hissettiği korku ve kaygıdan dolayı kuyuda ümitsizliğe kapıldığı sırada ilahi bir kudret tecelli eder ve Cebrail Yûsuf ‘un yanına gelir. Allah’ın onu kurtaracağını hatta Mısır’a sultan olacağını müjdesini verir. Duydukları Yûsuf için güven ve rahatlama hissi vermiştir.

*Hak emrile Cebâril ol dem iner
Yûsuf'un katına inüben konar (562)*

*Eydür ey Yûsuf Çalab buyrukıdur
Tap otur kuyu dibinde örü tur (563)*

*Us Çalab seni kuyudan kurtarır
Mısr içinde sana sultanlık virür (564)*

*Tangrı sana uş ferec virdi ferec
Taht u ikbâl u saadet dahı tac (565)*

3.2.5. Namus ve İffet

İnsan davranışlarını belirleyen temel etkenler vardır ki bunların başında akıl, duygu ve inanç gelmektedir. Felsefi boyutta; bu etkenlerden en çok rağbet gören akıl olmuştur. Fakat daha sonra duygusal zekâ kavramının ortaya çıkmasıyla aklın, davranışları düzenlemedeki yetersizliği anlaşılmıştır. Yani davranışları belirlemede duyguların da akıl kadar etkili olduğu görülmüştür. Hatta cinsellik ve aşk gibi bazı duyguların devreye girmesiyle aklın devre dışı kaldığı gerçeği kabul edilmiştir.

Aklın devre dışı kalmasıyla, arzulara hükmedemeyen insanlar toplumsal, dinsel ve sosyal hayatın onaylamadığı davranışlar sergileyerek bazı kavramlara ters düşmüşlerdir. Bunların başında namus ve iffet kavramları gelmektedir. İffet, yanlış olan arzuları kontrol altına alarak sadakat ve dürüstlikle kendini korumaktır. Namus ise insanların toplumu ve inançları önemseyerek, iffet olgusunu dikkate alarak buna uygun davranış sergilenmesidir. Kadının ve erkeğin dürüst, temiz ve sadık olduğu; iffet ve namusla örtüştürülerek ölçülür.

Bir aşk mesnevisi olan Yûsuf ve Zelihâ' da iffet ve namus kavramlarının davranışsal dışavurumu iki kahramanın zıt davranışları verilerek ifade edilmiştir. Zelihâ Yûsuf'u rüyasında görür, âşık olur ve Yûsuf 'a kavuşmak için yine düşünde onu nerede bulabileceğini sorar. Yûsuf, kendisinin Mısır azizi olduğunu söyler. Zelihâ düşünden uyanır ve babası Şah Taymus' a Mısır azizine onunla evlenmek istediğini bildiren bir

mektup yazmasını ister. Babası mektubu yazar ve güzelliği dillere destan olan Zelihâ' nın kendisiyle evlenmek istediğini haber alan Mısır azizi de bu isteği kabul eder.

Zelihâ büyük bir sevinçle Mısır'a ulaşır. Fakat Yûsuf'la evlendiğini zanneden Zelihâ düğün gecesi başka birini görünce üzüntüden bayılır. Tüm ümidini yitiren Zelihâ Yûsuf' un köle olarak saraya gelmesiyle yeniden hayat bulur ve Yûsuf 'a olan aşkı her geçen gün artar. Zamanla bu sevgisi şehvete dönüşür ve evli bir kadın olmasına rağmen Yûsuf ' u elde etmek için her şeyi göze alır.

Bir saray yaptıran Zelihâ Yûsuf 'u buraya davet eder. Yûsuf 'un geçtiği her kapı kilitlenir ve Yûsuf , Zelihâ ile başbaşa kalır. Burada Zelihâ 'nın Yûsuf 'u elde etmek için her şeyi yaptığını görürüz. Görüldüğü gibi Zelihâ 'da aşkın devreye girmesiyle akıl devredışı kalmıştır. Sağlıklı düşünemeyen Zelihâ , arzularına yenik düşmüş ve şehvet içeren bir hissiyatla iffetini kaybederek namus kavramını ötelemiştir.

Zelhâ eydür beni miskin eyledün

N'oldun ahir sen baha kin eyiedün (1678)

Vaktidür kim zevk idevüz sen ü ben

Âb-ı hayvân girü kaçmagun neden (1679)

Katıma gel elini urgil gögsime

Bahçe halvet kimsene gele dime (1680)

Dünya fânîdür bâri zevk idelüm

Vaktimizi hoş geçürü gidelim (1681)

İnsandaki güçlü kontrol mekanizması ve akıl , insanın iradesini canlı tutar ve onu yanlış olan içgüdüsel arzulara uymaktan kurtarır. Hz. Yûsuf da kontrol mekanizmasını kullanarak şehvi duyguların aklını almasını engeller ve Zelihâ 'nın tüm isteklerini geri çevirir. Evli bir kadın olan Zelihâ ' ya onun isteklerini yerine getirmeyeceğini, böyle bir ihanette bulunmayacağını, başka birinin helali olduğunu söyleyerek durumunu gerekçelendirir. Aslında Yûsuf, Zelihâ 'ya mantıklı açıklamalar

yaparak yanlış yapmasına engel olmaya çalışır fakat Zelihâ aşk ve cinsellik duygularının baskın gelmesinden dolayı Yûsuf 'un dediklerine kayıtsız kalır.

*Yûsuf eydür ben kuluyam sultanın
Sen dahi şimdi helâlisin anun (1611)*

*Ben kulam sen hâtunumsın şimdiden
Kul olan kullukda yaraşır hemen (1612)*

*Daha ben bu sen didüğün bilmezem
Turduğum yirde hıyânet kalmazam (1613)*

*Bizim aslımız hıyânet olmadı
Hiç bulardan bir yavuz gelmedi (1614)*

*Ben nite olam sana gönül virem
Sultanun döşeğine nite girem (1615)*

3.2.6. İnanma

Dünya hayatında tüm ümitlerin kaybedildiği, çevremize karşı olan güvenin sarsıldığı, çaresizlik hissinin ruhumuzu kapladığı bir anda din duygusu bizi yeniden hayata döndürmekte bütün sıkıntılardan ruhumuzu arındırmaktadır. Hz. Yûsuf da karşılaştığı tüm zorlukları dini bir duygu olan tevekkül etmek yani kendini Allah'a teslim etmekle aşmış ve sonunda mükafatını almıştır.

“Din psikolojisiyle meşgul olan psikologlar, din duygusunun her insanda var olduğunu kabul etmekte, her insanın ‘nereden geldim, nereye gidiyorum, hayatın anlamı nedir, bu alem nasıl var oldu?’ sorunlarının cevabın aradığını, bu soruların cevabını da ancak dinde bulabileceğini ifade etmektedir.” (Çankırlı, 2009: 95.)

Yûsuf da kardeşleri tarafından atıldığı kuyuda tüm ümitlerini yitirir ve terk edilmişlik duygusuna kapılır. Çok sevdiği babasından koparılmış, kendi ailesinden olan kişiler tarafından ölüme terk edilmiştir. Bu denli çaresiz kaldığı durumda Allah'a sığınır

ve ondan yardım ister. Yakarışlarını duyan yüce Allah, Cebrail vasıtasıyla ona mesaj gönderir ve endişelerini giderir. Cebrail, onun bir peygamber olduğunu söyleyerek ona güven verir.

*Yûsuf'ı ohşai anda Cebrâil
Cebrâil benim Yûsuf sen bellü bil (410)*

*Tangrı'dur viribiyen sana beni
Sen nebisin sen nebisin bil seni (411)*

*Bunda Tangrı'nun dilegi var durur
Dilek içre bulnan geyer durur (412)*

*Bunı didi Cebrâil gitdi girü
Kaldı Yûsuf kuya dibinde turu (413)*

Hz. Yûsuf'a insan dışında kutsi bir varlık tarafından bildirilen bu ifadeler inanç duygusuyla birleşerek Yûsuf'un kendini güvende hissetmesini sağladığı gibi sıkıntılarının dinmesine ve huzura erişmesine vesile olur. Buna bağılı olarak inanca olan teslimiyet stres, kaygı ve buna benzer olumsuz duyguların önüne geçer.

3.2.7. Endişe

Endişe kişiyi tehdit edecek tehlikeli bir durum yokken çeşitli nedenlerden dolayı bunaltıcı bir sıkıntının etkisiyle kötü bir şey olacak duygusuna kapılarak ruhsal olarak yoğun bir korku kuşatmasının içine girmesiyle ortaya çıkmaktadır. Endişe duygusunun ortaya çıkmasında kimi zaman içsel kimi zaman ise çevresel faktörler etkili olmuştur. Bazen içgüdüsel istekler üstbenlik tarafından yasaklanan yer ve zamanlarda bilince çıkmak ister ve bu durumda benlikle çatışabilir.

Böyle bir durumda benlikte, çatışmanın etkisiyle yoğun bir kaygı oluşur. Doyurulmamış içgüdüsel istekler birikerek tehlikeli bir yığın oluşturur. Endişe bu tehlikeyi algılayan bilinçsiz bir duygu olarak kendini gösterir. Kişide oluşan endişenin şiddeti ve bunla başa çıkma becerisi güçlü bir benlik algısına sahip olup olmamasıyla ilgilidir. Endişeden kurtulmayı başaramayan benlik bu durumdan kurtulmak için

savunma mekanizmalarına başvurur. Tıpkı Zelihâ'nın Hz. Yûsuf'un kendisini reddetmesi sonucunda gerçek olmayan bir durumla onu suçlaması gibi. Zelihâ Yûsuf'a tuzak kurarak onu yaptırdığı saraya çağırılmış ve onu elde etmek için her yola başvurmuştur.

Fakat Yûsuf onu reddeder ve hızla oradan uzaklaşır. Züleyha ise Yûsuf'un arkasından koşarak gömleğini arkadan yırtar. Bu sırada Zelihâ'nın kocası Mısır azizi ile kapıda karşı karşıya gelirler. Zelihâ doyurulmamış içgüdüsel arzularının etkisiyle bilinçsiz bir duygu olan endişeye kapılır. Düşük bir benlik algısına sahip olan Zelihâ bu durumla başa çıkamaz ve savunma mekanizmasını devreye sokar ve Yûsuf'un kendini elde etmek istediğini söyleyerek ona iftira atar. Böylece endişe duygusunun etkisinden kurtulmak ister.

*Kasd kıldı kim bana elin şuna
Diledi kim gele tahtuma bine (1746)*

*Hem saha dahi yavuz kasd eyledi
Bunca herze saz seniün çün söyledi (1747)*

*Seni öldürüp yirün almak diler
Baha dahi kasdı yavuz diş biler (1748)*

*Şimdi sen bunun işini tiz kayır
Ya buni öldür yahud zindana ur (1749)*

Bu duruma bir başka örnek ise Yûsuf'un İbn Yâmin'i yanında tutabilmek için onun çuvalına bir ölçek kabı koyması ve onu hırsızlık yaptığı için alıkoyacağını söylemesi üzerine diğer kardeşlerin endişeye düşmesidir. Kardeşler İbn Yâmin'i babalarına götüremeyecekleri için endişelenirler ve bu olayı İbn Yâmin'in öz kardeşi olan Yûsuf'un da küçükken hırsızlık yaptığını, bu huyun da ondan kardeşine geçtiğini söyleyerek durumu kurtarmak isterler. İçinde buldukları kaygılı ruh hali onları böyle bir yalan söylemeye sevk eder.

*On katındaş togruyuz Tanrı hakı
Kileyi ugurlayan iş bu sâkî (382)*

*Çıktı bunun çuvalından bu kile
Bu bizüm kardaşımız degül hele (383)*

*Bizi bundan buna bizden bilmegil
Ugrı oldur ne gerekse eylegil (384)*

*Biz bunun vaşfını sana idevüz
İş bu oğlanın katı suyu yavuz (385)*

*Vardur aslında bunun yavuz hulu
Bir dâhi kardaşı varıdı ulu (386)*

3.2.8. Affetme

“Alanyazın incelendiğinde affediciliğin tanımı üzerinde uzlaşımın sağlanamamış olduğu görülmektedir. Affedicilik tanımları gözden geçirildiğinde bazılarının duygusal, diğerlerinin ise bilişsel, davranışsal veya motivasyonla ilgili öğeleri ön plana çıkardığı görülmektedir. Önerilen farklı affedicilik tanımlarının ortak noktası affeden bireyin affettiği kişiye karşı olan tavırlarının daha az negatif -kin, öfke ve intikam alma isteği- ve daha pozitif -empati, şefkat, merhamet- hale gelmesidir”. (Aydın, 2017,s.5.)

Kardeşleri tarafından şiddet görerek ölüme terk edilen Yûsuf üzerinde bu olay elbetteki psikolojik olarak yıkıcı bir etkidedir. Buna rağmen Yûsuf yıllar sonra kardeşlerinin kendisine muhtaç olduğu bir dönemde onlardan intikam almak, düşmüş hâllerine bakarak onlarla alay etmek yerine olanları yumuşak bir üslupla hatırlatarak onlara kötü tek bir kelime etmemiş ve kardeşlerini affederek onları kucaklamıştır. Yûsuf ‘un çok yüksek karakterli bu davranışı ve bu samimi affi onun kendisine karşı yönelen negatif duygulara, içten ve samimi bir şekilde pozitif duygular beslediğinin

göstergesidir. Üstelik yüksek bir makamda ve kardeşleri ona muhtaçken onların geçmiş suçlarını affetmek, gerçekten çok daha zordur.

Mısır'a gelen kardeşleriyle ilk karşılaşan Yûsuf farklı bir strateji izlemiştir. Yûsuf özlem duygusuna kapılmayıp bütün ailesini bir araya getirme uğruna hemen kim olduğunu söylememiş kardeşlerinin kendisine yaptığı onca şeyi onlara söylememiş itiraf etmeleri için beklemiştir. Önce iyilikler ederek onların güvenini kazanmıştır. Böylece suçlarını yüzlerine vurduğu zaman suçu inkâr gibi ortaya çıkan istenmeyen davranışın önüne geçmiştir. Kardeşleri Yûsuf 'u hırsızlıkla suçladıklarında bile sakinliğini korumuş onların hâlâ ahlâken düzelmediğini, yalan söylemeyi alışkanlık haline getirdiklerini ve yaptıkları zulmü inkâr edebileceklerini düşünmüştür. Burada Yûsuf'un kardeşi Bünyamin'i alıkoyma planı devreye girmiştir. Bu planla kardeşler zihinlerinde neredeyse tümünden unutmaya çalıştıkları davranışlarıyla ve suçluluk psikolojileriyle tekrardan yüzleşmişlerdir. Hz. Yûsuf, kardeşlerinin artık psikolojik olarak hazır olduklarını görünce kim olduğunu açıklamış ve onları affettiğini, işledikleri günahı gündeme taşımayacağını ve onlara yaptığı iyilikleri başlarına kakmayacağını söylemiştir. Böylece kardeş ilişkilerinde çoğu zaman yapıcı ve affedici tavırların olumlu sonuçlanacağını göstermiştir.

*Siz beni hor eyleyüben şatdunuz
Terkim uruban bırakup gitdünüz (4268)*

*Hak Te'âlâ terkim urmadı benüm
Düşmişiken yine ol tuttu elüm (4269)*

*Beni uş Mısır'da sultan eyledi
Mısır ilini bana fermân eyledi (4270)*

*Uş sizi dâhi bana virdi bana
Günde yüz bin kerre şükür olsun ana (4271)*

*Bunlar işidüben utandılar
Yirlerinde sankim oda yandılar (4272)*

*Haclet odı bunları kıldı cünûn
Her birisi sanasın oldı cünûn (4273)*

*Yine didiler Yûsuf'a yâ ulu
Bizi sevindürdin etme kaygulu (4274)*

*Çünkü buldük biz seni yâ pür-hüner
Tanrı yolında bize eyle nazar (4275)*

*Aybumuzı yüze urmgıl dahı
Bizi utandırma bir Tangrı hakı (4276)*

*Yûsuf eydür suçunuz bağışladım
Cevrûnizi eylüğe sağışladım (4277)*

*Geçmiş işi anmamak gerek ey yar
Tangrı'dan değdi ana her ne ki var (4278)*

*Buni didi indi tahtından revân
Geldi kardaşlarına ol pâk-cân (4279)*

*Itidi bunlara gelün görüşelüm
Yarlıganup rahmete irişelim (4280)*

3.2.9. Kıskançlık ve Haset

Bir yere kadar doğal ve evrensel olan fakat eksiklik duygusuyla birleşerek çevreyi rahatsız edecek boyutta davranışsal bozukluğa yol açan kıskançlık duygusunun temelinde kişinin, sevdiği bir kişinin başka birine gösterdiği sevgi ve ilgiye gücenme ve onu çekememe vardır. Mesnevide belki de en belirgin şekilde görülen duygu kıskançlıktır. Bu kıskançlık hem güzelliği ile hem huyu ile küçük yaşta babası tarafından ilgi gösterilen Yûsuf'un hayatını değiştirmiş, onun çileleli ve sabır dolu bir hayatı yaşamasına neden olmuştur.

Kardeşlerin, Yûsuf'u kıskanmalarının nedeni olarak kendi fiziksel güce bağlı güçlü bir grup olma özgüveni olabilir. Göçebe yaşam hayatında fiziksel güç önemli olduğundan kardeşler, babalarının sevgisine layık olanın tek kişi değil , güçlü bir grup olan kendileri olması gerektiği hissine kapılmışlardır. Onlar, Yûsuf'tan kurtulduklarında babalarının gözünde onun yerine geçebileceklerine inanmışlardır. Fakat planları ters tepmiş babaları yaşananlardan sonra Yûsuf'a çok daha bağlanmış ve kendilerinden daha da uzaklaşmıştır.

Kamudan yig Yûsuf' ı severidi

Ana ilm öğretmege iveridi

Ol kamu oğlanlarma ilm-i din

Ögredirdi illa Yûsu'fa idi karin

Bahş u ilmü daim anunla kılur

Ol hased bünyadı uş bundan kalır

Yakub'un koynı devesi çoğıdı

Kimseye hiç ihtiyacı yoğıdı

Degme oğlına üç bin koyun ider

Altı bin Yûsuf ideridi peder

Her bir işe virirbir oğlanların

İllâ Yûsuf mihribân olur karin

Elbette Hz. Yakub' un Yûsuf'a duyduğu bu sevgi onun peygamber olacağına dair bazı işaretler almasıyla da ilgilidir. Özellikle Yûsuf'un rüyası babasının düşüncelerini doğrular niteliktedir. Rüyanın duyulması da kardeşlerin kıskançlığını iyice artırmış, adete zihinlerini bulandırmıştır. Kıskançlık duygusu kardeşlerin doğru düşünme yetilerini bile kaybettirmiştir. Kardeşler Yûsuf'u kuyuya attıktan sonra babalarına üzerinde dış izi bile olmayan bir gömleği getirerek onu kurdun yediğini söylerler, yani mantıklı bir yalan bile söyleyemezler. Bu da aşırı kıskançlığın insan bilincini allak bullak ettiğinin bir göstergesidir. Ayrıca psikolojik olarak kıskançlık duygusu kardeşlerde o kadar baskın

gelmiştir ki kendi kardeşlerine yaptıkları zulmü basit bir eylemiş gibi algılamalarına neden olmuştur.

*Didiler kim gâfil olduk kurt yidi
Oynarıduk tonunumuz bekleridi (460)*

*Itidi sözüümüz yalan degül yalan
Kurda yidirdük anı baba inan (461)*

*Bu sözi işidiben Yakub durur
Yûsuf'un gönlegin eline alur (462)*

*Kurt yedi ise dişi yiri ola
Dişi zahmından gerek ol yırtıla (463)*

3.2.10. Kin ve Nefret

Kin, kişinin herhangi bir nedenden dolayı başka birine karşı öç alma amacı gütmesi, ona düşmanlık beslemesidir. Nefret ise bir kişiye veya bir şeye karşı olumsuz duygular geliştirmek, âdeta ondan tiksinektir. Kin ve nefret duygularının oluşmasında birçok neden sayılabilir. Bunlardan biri de şüphesiz kıskançlık duygusudur. Bir saplantı haline gelen kıskançlık duygusu zamanla kin ve nefret duygularıyla birleşerek şizofrenik vakalara dönüşür. Tıpkı sırf babaları, kardeşlerini seviyor diye onu öldürmeye karar veren Yûsuf ' un kardeşlerinde olduğunda gibi. Bu durumun yaşanmasında kardeşlerin değersizlik duygusuna kapılmaları ve bu duygunun zamanla öfkeye dönüşmesi etkili olmuştur. Öfkelerini yenemeyen bu insanlar kin ve nefret duygularıyla hareket ederek âdeta bilinçlerini yitirmişler, tiksindirici eylemlerde bulunmuşlardır.

*Didiler kim Yûsu' ı öldürelim
Taş toprak sinini dolduralım*

*Ya bir kuyu bulalum bıragalım
Girü dönüp atamuza gelelüm*

*Yûsuf'un gönleğini çıkaralım
Satun alalum bir oğlak varalum*

*Oğlagı bogazlayuben kanına
Dürtelün gömlegile kaftanına*

*Girü gelevüz diyevüz kurt yidi
Gâfil olduk kimsenemüz duymadı*

Kin ve nefret duyguları genelde suçlanma endişesi nedeniyle gizlenmeye çalışılır. Yûsuf'un kardeşleri planlarını gerçekleştirmek için bu duygularını gizlemişler ve babalarını da buna inandırmaya çalışmışlardır. Yûsuf'u tenha bir yere götürmek için babalarına çeşitli yalanlar söylemişler, iyimser bir görüntü oluşturmaya çalışmışlardır. Babalarının huzurunda sevgi dolu bir tablo çizen kardeşler kin ve nefretlerini saklayarak Yûsuf'u alıp götürmüşlerdir.

*Yakub'a tapu selâm eylediler
Yûsuf'ı dileyüben söylediler*

*Didiler kim teferrüce giderüz
Yûsuf'ı dâhi bile idevüz*

*Yazılarda varalım ok atalum
Ol çimenler ortasında yatalum*

*Gül ü reyhan sünbül ü benefseler
Yaz günidür dürlü dürlü mişeler*

*Varalım oynayalum hoş gülelim
Yine aluban Yûsuf'ı gelemim*

3.2.11. Öfke

Öfke kurgusal veya gerçek bir nedene dayanan fiziksel ya da ruhsal olarak engellenme, saldırıya uğrama, yoksunluğa itilme, tehdit edilme veya korkutulma gibi

durumlarda hissedilen ve bu durumlara neden olan şeye ya da kişiye karşı şiddet ve saldırganlıkla sonuçlanan yoğun negatif bir duygudur.

Öfke genelde geçici bir duygusal çalkantı olarak yaşanmaktadır. Öfke duygusu genelde beklentilerimizin karşılanmadığı, hak ettiğimizi düşündüğümüz şeyleri alamadığımız zaman kendini gösterir. Bu duygu kontrol altına alınmadığında saldırganlık gibi zarar verici ve kontrol dışı hareketlere neden olur.

Öfkeye neden olan durumların başında da reddedilme, çok istediği şeye ulaşamama gelmektedir. Mesnevide Zelihâ Yûsuf 'a kavuşmayı her şeyden daha çok ister. Fakat bu isteğine bir türlü ulaşamaz ve sonunda öfkelenerek çok sevdiği Yûsuf 'a karşı zalimce duygular besler. Onu zindana attırır hatta bununla da yetinmez ve zindancı başından onu kırbaçlamasını ister.

*Kaldı anda Zelihâ Yûsuf 'la girü
Yûsuf'ı Zelha okudı ilerü*

*Bir iki kakımağıla söyledi
Yani ol dem Yûsuf' a kin eyledi*

*Yine döndi yalvarur söyler ana
İtdi Yûsuf gel muti olgıl bana*

*Gel benüm mâşukum ol didârum ol
Gice gündüz münis ü gam hârum ol*

*Âşuk u mâşuk olalum dünyada
Kim bile dünya döne bize n'ide*

*Kaçma benden gel benim sözüme gir
Yoksa sonra sana ziyânım değer*

*Kakıdursan zindana koyam seni
Zindan içinde viresin sen cânı*

*Şol kadar koyam ki anda ölesin
Söyle bana sen ne çâre kılasın (1898-1905)*

3.2.12. Şükür

Şükür bir duygu olmakla birlikte davranışa dönüştüğünde bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. “Şükür iyilik bilmek, yapılan iyiliğin kıymetini anlamak, iyilik yapana teşekkür etmek gibi anlamlara gelir. Şükür kavramı, bir vefa gereği olarak verdiği nimetler için Allah’a minnet ve muhabbetle karşılıklıta bulunmaktır. İyiliği takdir ederek, onu yapana teşekkür etmektir.” (Ceylan, 2013: 126)

Yûsuf, Zelihâ tarafından saraya çağırılır ve tuzağa düşürülür. Zelihâ Yûsuf ’un üzerine kapıları kilitleyerek onunla birlikte olmak ister. Yûsuf ise Zelihâ ’yı kendisine çok iyi davranan, onu evladı gibi gören efendisine ihanet etmeyeceğini söyleyerek reddeder. Yûsuf’un bu tavrı efendisinin ona gösterdiği merhamet ve sevginin kıymetini bilmesi ve ona asla ihanet etmemesiyle ilişkilendirilebilir.

Zelihâ ise kendisini çok seven kocasına karşı, bulunduğu mevki ve saygınlığa nankörlük ederek şehvet duygularının esiri olmuş ve şükür duygusunu kaybetmiştir. Yûsuf ise köle olduğu halde kendisine birçok şey vaadeden Zelihâ ’ya kanmamış ve her zaman içinde bulunduğu duruma şükretmiş, kendisine iyilik yapanlara minnetini göstermiştir. Zelihâ ise makam sahibi bir kişinin karısı olarak birçok şeye sahip olmuş fakat bunların hiçbirine şükretmeyerek elde edemediği şeylerin peşine düşmüştür.

*İtdi Yûsuf kaçma benden gel bana
Dınle sözüüm gör ne iderem sana*

*Özimi sana mubâh eylesun
Seni şekerler ile doylayayum*

*Ger varayım seni gül bistanına
Buyruk eyle Mısr gülistanına*

*Ben seni Mısırda, sultan eyleyem
Azizün adını pinhân eyleyem*

*Sen çıkasun tahta yaraşur özün
Ya nedir fikrin bana söyle sözün*

*Yûsuf eydür ben kulıyam sultanın
Sen dahi şimdi helâlisin anun*

*Ben kulam sen hatunumsın şimdiden
Kul olan kullukda yaraşur hemen*

*Dahi ben bu sen didüğün bilmezem
Turduğum yirde hyânet kalmazam (1606-1613)*

3.2.13. Zorluklarla Başa Çıkma

İnsan, karşılaştığı sıkıntı, keder, hastalık ve acılarla baş edebilecek bir mekanizma ile birlikte yaratılmıştır. İnsan özellikle psikolojik donanımı sayesinde zorluklarla başa çıkmak için bu mekanizmayı devreye sokmaktadır.

“Yaşanan zorluklar -yerine ve duruma göre- bireyde üzüntü, düş kırıklığı, suçluluk, pişmanlık, öfke, hiddet, korku, endişe, ıstırap, umutsuzluk vb. duyguları harekete geçirebilir. İnsana ait olan bu duygular çoğu kere bireysel ve sosyal anlamda kişiyi ve çevresini rahatsız edici olabilmektedir. Bir başka deyişle bu tür deneyimler bireyi duygusal ve zihinsel açıdan olumsuz şekilde etkilediği için, onun hem iç dünyasıyla ahengini hem de dış dünyaya uyumunu bozabilmektedir. Bu süreçte varoluşsal boşluğa düşmemek amacıyla yaşadığı tecrübeleri ve gözlemlediği hadiseleri kendi dünyasında anlama ve açıklama ihtiyacı hisseden bireyler benliklerini kuvvetlendirmek için farklı savunma mekanizmalarına müracaat edebilir.” (Doğanay, 2019: 287)

Yûsuf da hayatı boyunca birçok zorlukla karşılaşmış ve bu zorluklarla sahip olduğu kuvvetli bir inanç duygusuyla başa çıkmıştır.

Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yûsuf, bir müddet orada kaldıktan sonra Malik adlı kervancı tarafından kuyudan çıkarılır. Yûsuf 'a bakmaya gelen kardeşleri onun çıkarıldığını görünce onu geri isterler. Yûsuf' u alırlar, döverler, kötü söz söylerler ve kervancıya köle diye satarlar. Çocuk yaşta bu denli kötü olaylarla karşılaşan Yûsuf asla isyan etmez, metanetini korur ve kervancıya gerçekleri söylemeden yoluna devam eder.

*Herbirimiz pehlivandır pehlüvan
Padişahlar bizden isterler aman (604)*

*Vir kulumuzı yoksa nara ururuz
Zehrenüz çak idüben öldürürüz (605)*

*Ol melik korkar bunlara yalvarır
Çıkaruban Yûsuf'u girü virür (606)*

*Kardeşleri Yûsuf'un elin alar
Cümlecigi bir ıssız yire varur (607)*

*Çevresine Yûsuf' in dirildiler
Herbirisi bir kelecı didiler (608)*

*Kimisi kakir kimisi söverler ana
Didiler bir iş kılavuz biz sana (609)*

*Dökerüz karnunu kan toldururuz
Yâhud biz seni bugün öldürürüz (610)*

*Didiler kim bu bezirgâna seni
Kul diyüben satarız ala seni (611)*

*Sen dahi kulluğa ikrar eylegil
Bunlarun ben kulıyam söylegil (612)*

*Yûsuf anda kullığa ikrâr ider
Önlerince kul gibi yürür gider (613)*

3.2.14. Tövbe ve Pişmanlık

“Psikolojik bir gerçeklik olan suçluluk duygusu, insanların büyük çoğunluğunun tecrübe ettiği evrensel insani bir olaydır. Fakat din yeni bir boyut, Allah huzurunda hata olan “günah” boyutunu ilave eder.” (Hökeli, 1996: 103)

Pişmanlık kişinin, geçmiş yaşantılarını” başka türlü olabilirdi “diye özlemle; acınma, üzülmeye ve yakınma biçiminde duygusal tepkide bulunmasıdır. İnsanlar özellikle ilerleyen yaşlarında geçmişlerini sorgulama ve yanlış yaptıkları şeyler için hayıflanma duygularına kapılarak pişmanlık hissederler. Dinsel boyutta bu genelde geçmişte işlenen günahlardan duyulan pişmanlık olarak kendini gösterir. İnsan bu günahların affı için pişmanlığını dile getirerek tövbe eder. Bazen bilinçli olarak yapılan bir günahın sonra tövbe edilerek kurtuluşa erişilebileceğine inanılması şeklinde bir inanç, anlayış vardır. Tıpkı Yûsuf ’u kuyuya attıktan sonra kardeşlerinin tövbe ederek günahın kurtulacaklarını düşünmeleri gibi.

Yûsuf ’un kardeşleri Yûsuf ’u öldürüp daha sonra babalarına gelerek kardeşlerini kurdun yediği yalanını söyleyeceklerdir. Bilinçli olarak işledikleri onca günahın sonra ise tövbe ederek affolunacaklarına kendilerini inandırırılar. Bu insanın vicdanını rahatlatmak adına kendince kurduğu bir savunma mekanizmasıdır.

*Didiler kim Yûsuf’u öldürelüm
Taş toprak sinini dolduralum (263)*

*Ya bir kuyu bulalum biragalum
Girü dönüp atamuza gelemüm (264)*

*Yûsuf’ un gönleğini çıkaralum
Satun alalum bir oğlak alalum (265)*

*Oğlağı boğazlayuben kanına
Dürtelim gönleğile kaftanuna (266)*

*Girü geleviniz diyevüz kurt yidi
Gâfil olduk kimsenemüz duymadı (267)*

*İş bu reyi çün bular eylediler
Bir araya dirilüp söylediler (268)*

*Didiler kim giri tevbe idevüz
Yarlıgaya giri Çalab nidevüz (269)*

*Yazugumuz dileyevüz Tangrı'dan
Rahmet ide yine bizi yaradan (270)*

3.3. Yûsuf ve Zelihâ Mesnevisinde Değerler

3.3.1. Din

“Din psikolojisiyle meşgul olan psikologlar, din duygusunun her insanda var olduğunu kabul etmekte, her insanın ‘nereden geldim, nereye gidiyorum, hayatın anlamı nedir, bu alem nasıl var oldu?’ sorunlarının cevabın aradığını, bu soruların cevabını da ancak dinde bulabileceğini ifade etmektedir.” (Çankırlı, 2009.95)

Dünya hayatında tüm ümitlerin kaybedildiği, etrafa olan güvenin sarsıldığı çaresizlik duygusunun ruhumuzu kapladığı bir anda din duygusu bizi yeniden hayata döndürmekte bütün sıkıntılardan bizi arındırmaktadır. Hz. Yûsuf karşılaştığı tüm zorlukları dini bir duygu olan tevekkül etmek yani kendini Allah’a teslim etmekle aşmış ve sonunda mükafatını almıştır.

Yûsuf kardeşleri tarafından atıldığı kuyuda tüm ümitlerini yitirir ve terk edilmişlik duygusuna kapılır. O, çok sevdiği babasından koparılmış, kendi ailesinden olan kişiler tarafından ölüme terk edilmiştir. Bu denli çaresiz kaldığı durumda Allah’a sığınır ve yalnızca ondan yardım ister. Yakarışlarını duyan yüce Allah Cebrail vasıtasıyla ona mesaj gönderir ve endişelerini giderir. Cebrail onun bir peygamber olduğunu söyleyerek ona güven verir.

*Yûsuf'ı ohşadı anda Cebrail
Cebrail benüm Yûsuf sen bellü bil (410)*

*Tangrı'dur viribiyen sana beni
Sen nebisin sen nebisin bil seni (411)*

*Bunda Tangının dileği var durur
Dilek içre bulnan geyer durur (412)*

*Bunı didi Cebrâil gitdi girü
Kaldı Yûsuf kuyu dibinde turu (413)*

Hz. Yûsuf 'a insan dışında kutsi bir varlık tarafından bildirilen bu ifadeler inanç duygusuyla birleşerek Yûsuf ' un kendini güvende hissetmesini sağladığı gibi sıkıntılarının dinmesine ve huzura erişmesine vesile olur. Buna bağlı olarak inanca olan teslimiyet stres, kaygı ve buna benzer olumsuz duyguların önüne geçer.

3.3.2. Dürüstlük

Genel olarak emanet kelimesi güvendiğimiz birine saklaması ve muhafaza etmesi için geçici olarak teslim ettiğimiz nesne, eşya vs. için kullanılır. Yakup da çok sevdiği oğlu Yûsuf'u kaybettikten sonra diğer oğullarına olan güveni sarsılmıştır.

Kenan ilinin kıtlıkla mücadele ettiği yıllarda Yakup, oğullarını Mısır'a erzak almaları için gönderirir. Mısır'a giden Yakuboğullarını tanıyan Yûsuf onlara kim olduğunu bildirmez. Kardeşlerini güzelce ağırlar. Fakat kardeşlerden kendisinin de öz kardeşi olan İbn Yamin'i göremez. Bunun üzerine kardeşlerinin ağzını arar. Kardeşleri bir kardeşleri daha olduğunu fakat babalarının onu göndermediğini söylerler.

Bunun üzerine Yûsuf bir dahaki sefere onu da getirirlerse daha çok buğday vereceğini söyler ve onları Kenan'a uğurlar. Eve gelen kardeşler babalarından İbn Yamin'i isterler. Fakat Yakup Yûsuf'tan sonra onu da kaybedeceklerini düşünerek İbn-i Yamini onlara vermek istemez. Bu Yakup'un geçmişte yaşadığı olumsuz bir olayın, emanet duygusunu zayıflatmasının bir sonucudur.

*Yakub eydür ey benim oğlanlarum
Size var durur benim çok kinlerim (3283)*

*Zirâ bir oğlum dileyip aldunuz
Kurda yidürip yabana saldunuz (3283)*

*Geldinüz kim anı dahı alasız
İletesiz ancılayın kılasız (3284)*

*Beni miskin eyleyesiz kaygulu
Yavı kıldum birini oldum dilü (3285)*

*Henüz anun şimdi derdi gitmedi
Yüregümün zahmı dahi bitmedi (3286)*

*Bunı dahı geldinüz yitirmege
Ömrümü ahirini yitürmege (3287)*

*Dahi işbu isözi bana söylemen
Virmezen anı dilekler eylemen (3288)*

İnsanlar arasında birçok emanet çeşidi vardır. Emanet edilen şey, her zaman somut şekilde olmayabilir. Emanet ettiğimiz bazen verilen bir söz, yapılan bir antlaşma gibi maddi olmayan soyut şeyler de olabilir. Tıpkı Hz. Yûsuf ' un zindandan kurtulan arkadaşından, efendisi olan Aziz'e kendisinden bahsetmesini istemesi gibi. Yûsuf ' un bu isteği zindandan kurtulan kişiye yüklenen soyut bir emanettir.

Yûsuf rüyasını yorumladığı ve hapisten kurtulacağına inandığı şarabdardan onu anmayı unutmamasını ister. Fakat şarabdar bu sözü efendisinin rüyasının yorumlanamaması hadisesine kadar hatırlamaz. Bundan dolayı da büyük bir üzüntü yaşar. Yûsuf 'tan emanetini zay ettiği için af diler.

*Çün şarabdar işbu sözi işidür
Verdi zindan kapusin açdı girür (2520)*

*Yüzin örtdi Yûsuf'a viridi selâm
Didi n'itesin eya fahril enam (2521)*

*Utanu kızarı ol dem söyledi
Yûsuf'a çok tapu ikrâm eyledi (2522)*

*Ltdi Yûsuf didüğün unutmışam
Ol emanetini zayi itmişem (2523)*

*Utanıram söylemeklige sana
Suçumu bağışlagıl didi bana (2524)*

3.3.3. Sabır

Sabır psikolojide kişiliği güçlü insanlarda, dinde ise erdemli insanlarda bulunması gereken bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Sabır hayatta olacak ya da olmasını istediğimiz bir şeyi telaş yapmadan bekleme; öfkeye neden olan bir olay karşısında sakinliğini koruma; yoksulluk, haksızlık, maddi ve manevi acılar karşısında isyan etmeden geçmelerini bekleme davranışdır. Mesnevide Hz. Yakup' un şahsında bu erdemli davranış en güzel örnek olarak karşımıza çıkıyor.

Kardeşleri kurdukları planı uygulayarak Yûsuf'u kuyuya atarlar ve sahte gözyaşlarıyla babalarının huzuruna çıkarlar. Yûsuf' u bir anlık gafletlerinden dolayı kurdun kaptığını söylerek kanlı bir gömleği de babalarına verirler. Yakup gömlekte diş izi bile olmadığı için oğullarının yalan söylediğini anlar. Fakat olan olmuştur ve Yûsuf'un başına kötü bir hal gelmiştir. Hz. Yakup bu olay karşısında hiddetlenmeyi ve isyan etmeyi değil, sessizce sabretmeyi seçmiştir. Bu da onun anlayış ve ahlaki bakımdan yüceliğinin bir örneğidir.

*Yaküb eydür bu kaza Hak'dan gelür
Azlz işin yigregini ol bilür (495)*

*Yakup eydür şöyle kim sabr idem
Sabr itmedin ya dahi pes n'idem (496)*

*Sabrila ben Yûsuf um girü bulam
Ümidim vardur kim yüzünü görem (497)*

*Göstere bir gün bana yine yüzün
Sabr idersem işidem tatlu sözün (498)*

3.3.4. Yardımseverlik

İnsanlar doğdukları andan itibaren sosyal bir varlık olarak tanımlanır. Bunda bir arada yaşamının etkisi tartışılmazdır. Yardımseverlik de karşımızdaki kişiyle empati kurabilmemizi sağlayan, bencilce hareket etmemizi engelleyen bir duygu durumudur. Hz. Yûsuf da hayatı boyunca kendinden çok etrafındakileri düşünmüştür. Zindanda iken zindana düşen şarabdar ve ekmekçiye yardım etmiş, onların rüyalarını yorumlamış ve doğru yola girmeleri için onlara telkinde bulunmuştur.

*Didi Yûsuf düşünüz tâbirini
İdeyüm yirli yirince ben anı (2092)*

*İş bu zindandan çıkasın sen girü
Padişah katında olasun eyü (2093)*

*Mansurunu yine vire şah sana
İlla sen tut gönlünü benden yana (2094)*

*Bir gün ola ki anasın sen beni
Ben dahi hergiz unutmayam seni (2095)*

Cömertlik, insanın sahip olduğu imkanları ölçülü olarak başkalarıyla paylaşmasıdır. Üstün nitelikli insanlarda bulunması gereken kişilik özelliklerden biri olan cömertlik, insanı manevi olarak rahatlatır ve huzura eriştirir. Hz. Yûsuf Mısır'ın kıtlık yıllarında kendisinden yiyecek isteyenlere yardım etmiş, kimseyi geri çevirmemiştir. Hatta yıllar önce kendisini öldürmeye teşebbüs eden kardeşleri dahi Kenan'dan Mısır'a

geldiklerinde onları huzuruna kabul etmiş, en iyi şekilde ağırlamış ve cömertliğini göstererek istedikleri erzağı onlara vermiştir.

3.3.5. Merhamet ve Hoşgörü

Kıtlık yıllarında Kenanlılar yiyecek bulamazlar. Hz. Yakub' un oğulları da Mısır' a erzak almak için yolculuk hazırlığı yaparlar. Hz. Yakup Mısır'a erzak almaya giden oğullarının başına kötü şeyler gelmemesi için onlara nasihatlar bulunur ve onlar için endişesini dile getirir. Ne olursa olsun Hz. Yakup sevecenlik duygusuyla oğullarının kötü şeyler yaşamasını istemez, onlara merhamet gösterir.

Oğullarına Mısır şehrine bir kapıdan girmemelerini tembih eder. Yakup'un endişesi bir arada olan oğullarını gören halkın, onlara nazar edeceğini ve başlarına kötü bir şey gelebileceğini düşünmesindedir.

*Yakub eydür size vardur bir sözüm
Uş size ismarlaram kendü özüm (3314)*

*Sağ esen çünkimMısı'ra varasız
Ol şehrün içine çünkim giresiz (3315)*

*Bir kapıdan cümleünüz girmeyesiz
Bir arada dirilüp durmayasız (3316)*

*Aşinaluk eylenüz siz bir ara
İkin ikin oluban girün şara (3317)*

*Bir araya dirilün birin birin
Sakınun halk size kulmesun kemın (3318)*

*Bir kapudan cem'ile girürsenüz
Bir arada dirilip turursanız (3319)*

*Ol şar ehlü çünki sizi göreler
Ne yigitlersüz diyüben soralar (3320)*

*Kardaşuz deyüp cevap eylersenüz
Dil dege nagah size söylersenüz (3321)*

3.4. Yûsuf ve Zelihâ Mesnevisinde Sosyal Davranışlar

3.4.1. Alçakgönüllülük

Alçakgönüllülük büyük bir ahlaki erdem olarak insanın kişiliğinin olgunlaşmış halidir. Psikoloji biliminden önce dahi dini ve ahlaki değer anlamında insanlık tarihinde olumlu anlamda değerlendirilmiş bir kişilik özelliği olarak görülmektedir. Günümüzde, psikoloji biliminin de gelişmesiyle birlikte alçakgönüllülük kavramının anlamı insanlar için çok daha ileri boyutta anlaşılır bir hale gelmiş ve üstelik bilimsel bir değer kazanmıştır.

“Alçakgönüllülük, kendini küçümseme değildir, ya da yanılgıdan uzak bir küçümsemedir. Ne olduğunu bilmemek değil, ne olmadığını bilmek ya da kabul etmektir.” (Hökelekli,2007,s.114.)

Peygamberler de insani özelliklerinin sonucu olarak tevazularını kaybederek kibre kapılabilirler. Bu konu ile ilgili mesnevide Yûsuf ’ un bu zafının ilahi güç tarafından nasıl uyarıldığına yer verilmiştir. Yûsuf ’ u kuyudan çıkaran Malik onun güzelliğine ve üstün meziyetlerine hayran kalır.

Onunla birlikte şehir şehir dolaşırlar ve gittikleri her şehirde Yûsuf ’ u görenler onun güzelliği karşısında kendinden geçer. Onu görebilmek için Malik ’ in talep ettiği para, değerli eşya, kıymetli kumaş ellerinde ne varsa verirler. Yûsuf bu ilgiden dolayı bir an tevazuyu kaybeder ve yolda kendisine selam veren yoksul bir garibin selamını almaz. Bunun üzerine yüce Allah Cebrail vasıtası ile Yûsuf ’ u uyarır. Yûsuf gaflete düştüğü için pişmanlık duyar ve af diler.

*Yûsuf dahi çeri içinde gider
Dör tyanını gözedür nazar ider (2811)*

*Gideriken bir garibe sataşur
Benzi saru eskice tonlar giyer (2812)*

*İnileyü âhıla yolda gider
Du'a ider Yûsuf'a ikrâm ider (2813)*

*Yûsuf anun bakmadı hiç yüzine
Hem kulak urmadı anun sözine (2814)*

*Didi bana bu nice sahib ola
Sahib olursa elinden ne gele (2815)*

*Hor gördi hiç begenmedi anı
Zi'rá sayru gey zâif idi teni (2816)*

*Bilmedi kim hak ana kıldı nazar
Ol nazardan devlet irdi muteber (2817)*

*Şol saat geldi Çalabdan Cebrâil
Didi Yûsuf selâm eyledi celil (2818)*

*İtdi Yûsuf hiç gümâna düşmegil
Ol yigide görklü nazar eylegil (2819)*

*Sen niçün bugün begenmedün anı
Selamını almadın horladın anı (2820)*

*Ol senün kurtardı ölümden cânın
Sen yüzine bakmadın hergiz anın (2821)*

*Yûsuf anda tevbe istiğfar ider tel
Ol yigidin elin alır gör n'ider (2822)*

*Görklü hilatlar buyurdi virdiler
Altın eyerlü tazı bindürdiler (2823)*

*İltdiler hamama yuduler arı
Giydi dürlü dürlü nefis tonları (2824)*

*Saçdılar ol gül suyun tonlarına
Ta kim ol çirkin kokudan arına (2825)*

3.4.2. Kıskançlık

Bir yere kadar doğal ve evrensel olan fakat eksiklik karmaşasıyla birleşerek çevreyi rahatsız edecek boyutta davranışsal bozukluğa yol açan kıskançlık duygusunun temelinde kişinin sevdiği bir kişinin, başka birine gösterdiği sevgi ve ilgiye güvenme ve onu çekememe duygusu vardır. Mesnevide belki de en belirgin şekilde görülen duygu kıskançlıktır. Bu kıskançlık hem güzelliği ile hem de huyu ile küçük yaşta babası tarafından ilgi gösterilen Yûsuf ' un hayatını değiştirmiş, onun çileleli ve sabır dolu bir hayatı yaşamasına neden olmuştur.

*Kamudan yig Yûsuf'ı severidi
Ana ilm öğretmege iveridi*

*Ol kamu oğlanlarma ilm-i din
Ögredirdi illa Yûsuf'a idi karin*

*Bahş u ilmü daim anunla kılur
Ol hased bünyadı uş bundan kalır*

*Yakub'un koyını devesi çoğıdı
Kimseye hiç ihtiyacı yoğıdı*

*Degme oğlına üç bin koyun ider
Altı bin Yûsuf ideridi peder*

*Herbir işe virirbir oğlanların
İlla Yûsuf mihribân olur karin*

Elbette Hz. Yakub' un Yûsuf' a duyduğu bu sevgi onun peygamber olacağına dair bazı işaretler almasıyla da ilgilidir. Özellikle Yûsuf' un rüyası babasının düşüncelerini doğrular niteliktedir. Rüyanın duyulması da kardeşlerin kıskançlığını iyice artırmış, adete zihinlerini bulandırmıştır. Kıskançlık duygusu kardeşlerin doğru düşünme yetilerini bile kaybettirmiştir.

Kardeşler Yûsuf' u kuyuya attıktan sonra babalarına üzerinde diş izi bile olmayan bir gömleği getirerek onu kurdun yediğini söylerler, yani mantıklı bir yalan bile söyleyemezler. Bu da aşırı kıskançlığın insan bilincini allak bullak ettiğinin bir göstergesidir. Ayrıca psikolojik olarak kıskançlık duygusu kardeşlerde o kadar baskın gelmiştir ki kendi kardeşlerine yaptıkları zulmü basit bir eylemiş gibi algılamalarına neden olmuştur.

*Didiler kim gâfil olduk kurt yidi
Oynarıduk tonunumuz bekleridi (460)*

*Itti sözüümüz yalan degül yalan
Kurda yidirdük anı baba inan (461)*

*Bu sözi işidiben Yakub durur
Yûsuf' un gönlegin eline alur (462)*

*Kurt yedi ise dişi yiri ola
Dişi zahmından gerek ol yırtıla (463)*

3.4.3. Emanete Sahip Çıkma

Genel olarak emanet güvendiğimiz birine saklaması ve muhafaza etmesi için geçici olarak teslim ettiğimiz nesne, eşya için kullanılır. Yakup da çok sevdiği oğlu Yûsuf' u kaybettikten sonra emanete sahip çıkamadıkları düşüncesiyle diğer oğullarına olan güven duygusunu yitirmiştir.

Kenan ilinin kıtlıkla mücadele ettiği yıllarda Yakup oğullarını Mısır'a erzak almaları için gönderirir. Mısır'a giden Yakuboğullarını tanıyan Yûsuf onlara kim olduğunu bildirmez. Kardeşlerini güzelce ağırlar. Fakat kardeşlerden kendisinin de öz kardeşi olan İbn-i Yamin'i göremez. Bunun üzerine kardeşlerinin ağzını arar.

Kardeşleri bir kardeşleri daha olduğunu fakat babalarının onu göndermediğini söylerler. Bunun üzerine Yûsuf bir dahaki sefere onu da getirirlerse daha çok buğday vereceğini söyler ve onları Kenan'a uğurlar. Eve gelen kardeşler babalarından İbn Yamin 'i isterler. Fakat Yakup Yûsuf 'tan sonra onu da kaybedeceklerini düşünerek İbn Yamini onlara vermek istemez. Bu Yakup'un geçmişte yaşadığı olumsuz bir olayın emanet duygusunu zayıflatmasının bir sonucudur.

*Yakub eydür ey benim oğlanlarum
Size var durur benüm çok kinlerim (3283)*

*Zirâ bir oğlum dileyip aldunuz
Kurda yidürüp yabana saldunuz (3283)*

*Geldinüz kim anı dahı alasız
İletesiz ancılayın kılasız (3284)*

*Beni miskin eyleysiz kaygulu
Yavı kıldum birini oldum dilü (3285)*

*Henüz anun şimdi derdi gitmedi
Yüregümün zahmı dahi bitmedi (3286)*

*Bunı dahı geldinüz yitirmege
Ömrümü ahirini yitürmege (3287)*

*Dahi işbu isözi bana söylemen
Virmezen anı dilekler eylemen (3288)*

İnsanlar arasında birçok emanet çeşidi vardır. Bu her zaman somut şeyler olmayabilir. Emanet bazen verilen bir söz, yapılan bir antlaşma gibi maddi olmayan soyut şeyler de olabilir. Tıpkı Hz. Yûsuf 'un zindandan kurtulan arkadaşından efendisi olan Aziz'e kendisinden bahsetmesini istemesi gibi.

Yûsuf 'un bu isteği zindandan kurtulan kişiye yüklenen soyut bir emanettir. Yûsuf rüyasını yorumladığı ve hapisten kurtulacağına inandığı şarabdardan onu anmayı unutmamasını ister. Fakat şarabdar bu sözü efendisinin rüyasının yorumlanamaması hadisesine kadar hatırlamaz. Bundan dolayı da büyük bir üzüntü yaşar. Yûsuf 'tan emanetini zay ettiği için af diler.

*Çün şarabdar işbu sözi işidür
Verdi zindan kapusın açdı girür (2520)*

*Yüzin örtüdi Yûsuf'a virdi selâm
Didi n'itesin eya fahr'il en'âm (2521)*

*Utanu kızarı ol dem söyledi
Yûsuf'a çok tapu ikrâm eyledi (2522)*

*İtdi Yûsuf didüğün unıtılmışam
Ol emanetini zâyi itmişem (2523)*

*Utandırâm söylemeklige sana
Suçumu bağışlagıl didi bana (2524)*

3.4.4. Aldatma

Aldatma psikolojide kullanıcı kişilik olarak adlandırılan yani istediği şeyi elde etmek için her türlü yöntemi kullanan kişilerde görülen bir davranıştır. Aldatma yalan, hile, ihanet gibi birçok yolla gerçekleştirilmektedir. Bu yöntemlerden en yaygını hiçbir din ve toplumsal yapıda hoş karşılanmayan yalan sözle yapılan aldatma çeşididir. Mesnevide bu aldatma çeşidine Yûsuf' un kardeşlerinin, babalarına Yûsuf 'un kurt tarafından öldürüldüğünü söylemeleri örnek verilebilir.

*Kanı Yûsuf diyi var didiler
Ağlaşuban işbu sözi didiler*

*Yûsuf' ı kurda yidürdük ey baba
Kamu emeklerümüz oldu heba*

*Çünkü Yakub işidir bu sözleri
Zâri kıldı kan akıtdı gözleri*

*Aklı gitdi yakubun katlanmadı
Düşdi yire ölü gibi duymadı*

Aldatma kavramının özdeşleştirildiği bir başka kavram da ihanettir. İhanet psikolojik olarak son derece ağır ve kabullenilmesi zor bir davranıştır. İhanet genelde karı-koca arasında yaşanan ve aile birliğinin bozulmasında birinci derecede etki eden bir davranıştır. Mesnevîde de Zelihâ'nın eşini ihanetle aldatması tam anlamıyla bu türden bir aldatmadır.

3.4.5. Gıybet ve İftira

Dinsel bir terim olan gıybet bir Müslümanın herhangi bir kusurunu veya ayıbını kendisinin olmadığı bir ortamda hoşça gitmeyen ifadelerle dile getirmektir. Gıybet genelde kişinin itibarını ve saygınlığını yitirmek amacıyla gizli kalması gereken şeyleri açığa çıkarır.

Gıybet toplum huzurunu etkileyen ruhsal bir hastalıktır. Gıybet eden kişiler daha çok kendilerinde bulunan eksiklikleri ya da hataları başkalarının ayıplarını dile getirerek psikolojik olarak rahatlama yoluna giderler. Tıpkı Mısır hatunlarının Züleyha gibi güzelliği dillere destan olan bir kadının ayıbını dile getirerek onu itibarsızlaştırmak istemeleri gibi. Kadınlar bir araya gelerek Züleyha'nın bir köleye gönül vermesini ayıplarlar ve onunla görüşmemek konusunda hemfikir olurlar.

*Mısır hatunları hep dirildiler
İttifâkıla bir eve girdiler (1828)*

*Zelha ile Yûsuf'u kovlaşdılar
Herbirisi bir kelecı açdılar (1829)*

*Didiler kim Zelha gey hatun ola
Bir kulına kendüsi zebân ola (1830)*

*Gönlını virmiş ola bir kulına
Kulını yar eyleye kendüzine (1831)*

*Kendü özin şarda bed-nâm eyledi
Bir kuluna kendüyi ram eyiedi (1832)*

*Âşık olmak ne reva sevgü helâl
İllâ kendü kulunu sevmek muhâl (1833)*

3.5. Yûsuf ve Zelihâ Mesnevisinde Psikolojik Unsurlar

3.5.1. Aile Psikolojisi

Aile toplumsal hayatın en önemli kurumlarından biri olarak toplumun iç huzurunun oluşmasında son derece önemlidir. Aile içi sevgi, saygı, sadakat, hoşgörü kavramları etik bilimcilerin dışında toplum psikolojisini de etkilediği için psikologlar tarafından da ilgi gören konuların başında gelmiştir.

Mesnevide aile bağlarıyla ilgili konularda dil ve üsluba önem verilmiş, duygular belirgin bir şekilde aktarılmıştır.

*Döndi Yakub Yûsuf'a eydür cânım
Ey gözüm nuru ciğer guşem benüm (165)*

*Didi Yakub ey benüm oğlanlarım
Gözlerimin nuri tatlu cânlarım (225)*

Ey tamar içre benüm kanlarum
Ey benim yiğitlerim arslanlarum (226)

Buradaki psikolojik nokta Hz. Yakub' un kullandığı üslubun sözlü iletişimi kuvvetlendirmesi, dil ötesi bir söyleyişle evlatlarının duygu teline dokunmasıdır. Aile içi iletişimle ilgili verilen ipuçlarından biri de Yûsuf' un rüyasına karşı babasının onu uyarmasıdır. Hz. Yakub' un oğlunu uyarmasında onun anlayacağı şekilde kolay ve basit bir dil kullandığını görüyoruz. Böylece çocuğun sahip olduğu sınırlı bilişsel kapasitesiyle özümseyebileceği ve etkili iletişime girilebileceği gözlenmektedir. Yakup, olacaklarla ilgili öngörüsü gereği küçük oğlunu uyarmak istiyor; fakat bunu onu korkutmadan, dehşete düşürmeden, anlayacağı bir dille ifade ediyor.

Bir vasiyyet edirem dutgil anı
Dutarısan sonra anasın beni (166)

Ehlüne bu düşüni söylemegil
Kendi cânına cefâ eylemegil (167)

Bu beyitlerde görüldüğü gibi Hz. Yakup Yûsuf 'u kardeşlerinin tuzaklarına karşı üstü kapalı bir şekilde uyarmıştır. Kardeşler arasındaki bu kıskançlık aile içi psikolojinin bütün insanlar için eşit değerinde bir durum olması bakımından önemlidir. Bu psikolojik durum sıradan bir aile ile bir peygamber ailesi arasında bir farkın olmadığını göstermektedir.

3.5.2. Baba Psikolojisi

Mesnevîde Hz. Yakub'un, oğlu karşısındaki duygu ve düşünceleri başından itibaren olumludur. Baskın bir sevgi, şefkat ve merhamet duyguları. Yûsuf 'u kaybetmesiyle başlayan keder ve kahroluş ve nihayet Yûsuf 'u bulunca yaşadığı mutluluk. Mesnevîye baktığımızda da Hz. Yakub' un babalık şefkati ve merhametinin, sevgisinin ve hatta zaman zaman kahroluşunun bütün boyutlarını görmekteyiz.

*Kamudan yig Yûsuf 'u sever idi
Ana ilm öğretmeye iveridi (73)*

*Ol kamu oğlanlarına ilm-i din
Öğredürdi illa Yûsuf ' a idi karin (74)*

*Yakup'un koynu devesi çoğdı
Kimseye hiç ihtiyacı yoğdı (76)*

*Degme oglına üç bin koyun ider
Altı bin Yûsuf ideridi peder (77)*

Ancak Hz. Yakup'un Yûsuf 'a verdiği sevgi ve ilgi durumu, Yakub' un bu sevgiyi diğer çocuklarından esirgediği anlamına da gelmez. Çünkü o bir peygamberdir ve Allah katında bunun hoş karşılanamayacağını bilir. Yûsuf ' un başına kötü bir şey geleceğini hissetmesine rağmen diğer oğullarının isteğini geri çevirmemek adına onu onlara vermesiyle örneklendirilebilir.

*Yakup anda dinledi bu sözleri
Gönli melul oldu doldı gözleri (223)*

*Gözlerinden yaş revân oldu akar
Göz ucuyla Yûsuf 'a çünki bakar (224)*

*Didi Yakub ey benüm oğlanlarum
Gözlerimin nuri tatlu cânlarum (225)*

*Ey tamar içre benüm kanlarum
Ey benim yiğitlerim arslanlarum (226)*

*İtdi virdüm Yûsuf 'ı size bugün
Varun anda zevkile kılm düğün (258)*

Yûsuf ' un üzüntüsünden dolayı gözleri ağaran Hz. Yakup' un durumuna bakarsak, körlüğünün psikolojik travma sonucu oluştuğunu söyleyebiliriz. Yani gözünde herhangi bir kusur yoktur, ancak görme alanı içindeki beyinde kusur meydana gelmiştir.

*Yûsuf 'un gönlegi hem bile yine
Sen Çalabın hikmetin dinle yine (4387)*

*Gönlegin kokusını ol padişâh
Yakub' un burnına irürdi nagâh (4388)*

*Ben Yûsuf kokusını tıydum yine
Yûsuf 'un kokusıla toydum yine (4393)*

Beyitlerdeki örneklerden anlaşıldığı gibi baba-oğul ilişkisi hem psikolojik hem sosyal işlevleri olan mesafeli bir otoriteden çok daha yoğun, duygu dolu ve sağlıklı bir iletişime dayalı tarzda olmalıdır. Baba, oğulun hem rehberi, hem arkadaşı ve sırdaşı, hem de koruyucusudur. Baba sadece onun fiziksel ihtiyaçlarını karşılayan bir figür değildir, aynı zamanda ona iyi bir rol model olarak kimliğinin oluşmasını sağlamıştır. Buna karşılık oğul da hangi yaş ve hangi statüde olursa olsun babasıyla bağını koparmaz. Böylece her ikisi birlikte yol alır ve birbirlerinin haklarını ihlal etmeden ilahi yasalar doğrultusunda varoluş gayelerine ulaşmaya çalışırlar.

3.5.3. Kardeş Psikolojisi

Anlatıda kardeşler arasındaki ilişkiler farklı yönleriyle ve özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır: Yûsuf ' a göstermiş oldukları kıskançlık nedeniyle abilerinin onun canına kast etmelerine kadar varan davranışlar, buna karşılık Yûsuf ' un bu yapılanlar karşısında sergilediği tutum gibi.

Hz. Yakub yaşlanmanın verdiği duygusallıkla annelerini erken yaşta kaybeden Hz. Yûsuf ve kardeşinin üzerine düşmekte, onlara sevgi ve merhemetini anne yokluğunu aratmayacak şekilde göstermekteydi. Şair Hz. Yakub ile oğlu Yûsuf ' un birbirlerine karşı

hitaplarından (oğulcuğum, babacığım gibi) da bu durumu okuyucu da hissetmiştir. Küçük kardeşlere gösterilen bu ilgi, büyük kardeşler tarafından kıskanılarak onlara zarar vermeye kadar gitmiştir. Büyük kardeşlerin aslında kardeşlerini sevmedikleri için değil, babalarının sevgisini paylaşamadıkları için böyle davrandıkları psikolojik bir gerçektir.

Kardeşler üç veya daha fazla olduğunda, aralarından biri öne çıkarak diğerlerini yönetmeye çalışır. Öne çıkan bu kardeş, yönetmeylemini gerçekleştirirken de kendine göre yöntemler bulur. Bu yöntemlerin başında öncelikle telkin metodunun geldiği söylenebilir. Nitekim Freud kitlelerin telkinle yönetilebileceğini ve bunun altında sürü psikolojisinin yattığını söyler. Telkin yoluyla etrafındakileri etkileme hususuna, mesneviden büyük kardeşlerin Yûsuf 'a komplo kurarken aralarında geçen konuşmalarını örnek olarak verebiliriz:

*İşid imdi Yûsuf 'un kardaşları
Nicesi danışdılar bunlar her biri (192)*

*Didiler ol düş hasıl gelür ise
Son ucı ol padişah olurısa (193)*

*Biz ana ar ola secde eylemek
Karşu turup kulı bigi söylemek (194)*

Beyitlerde bir kötülüğe vesile olan kardeşlerin özgüveni bu yolda onlara cesaret verdiği için fayda yerine zarar veren bir duyguya dönüşür. Bu da etrafına zarar veren bir kişilik oluşumunun göstergesidir. Kardeşlerin genel psikolojisi değerlendirildiğinde olumsuz duyguların daha baskın olduğunu görmekteyiz.

3.5.4. Gruplaşma Psikolojisi

Mesnevide Yûsuf 'u kıskanan kardeşler, onun ölümü için bir araya gelerek plan yaparlar. Kardeşler kendi aralarında konuşurken “biz” diye bahsederler. Bu onların Yûsuf karşısında oluşturdukları gruplaşma psikolojisinin göstergesidir. Biz onlar için güçlülük

demektir. Yûsuf ise tektir yani güçsüzdür. Bu kardeşleri bir araya getiren belli unsurlar vardır: amaç birliği, hayat tarzı, ortak çıkarlar gibi...

Geldiler kamusu bir halvet yire

On biri oturdılar sıra sıra (261)

Sevnişüben bir yire dirneşdiler

Birbirinden söz kelecı açdılar (262)

Didiler kim Yûsuf 'ı öldürelüm

Taş toprak sinini dolduralum (263)

3.5.5. Suçluluk Psikolojisi

Suçluluk psikolojisi, kişinin yaptığı eylemlerin yaşadığı sosyal çevrenin normları çatışması durumunda girdiği psikolojik durumdur. Yûsuf ve Zelihâ mesnevisinin de ana psikolojik çerçevesini oluşturan suçluluk duygusu en temelde Yûsuf 'un kardeşleri etrafında şekillenmektedir. Bunun en açık örneği, Yûsuf 'un kardeşlerinin Yakub'a olanları anlatırken oluşan tutumlarıdır. Özgüven eksikliği, tutarsız ifadeler onların girmiş oldukları suçluluk psikolojisinin sonuçları olarak değerlendirilebilir.

İş bu reyî çün bular eylediler

Bir araya dirilüp söylediler (268)

Didiler kim giri tevbe idevüz

Yarlığaya giri Çalab nidevüz (269)

3.5.6. Ayrılık Psikolojisi

Süle Fakîh'in mesnevisine bakıldığında ayrılık psikolojisinin en baskın örneği Hz. Yakub'da tezahür etmiştir. Ayrılık psikolojisini yansıtan duygular ise ağırlıklı olarak sabır, feraset, hasret, kahr gibi duyguların baskın olduğu sahnelerde tasvir edilmiştir.

Nitekim ayrılığın vuslat ile neticelenmesi de bir düalizm bakışı ile değerlendirmeye değer diye düşünmekteyiz.

Yakub eydür bu kaza Hak'dan gelür

Aziz işin yigregini ol bilür (495)

Yakub eytir şöyle kim sabr idem

Sabr itmedin yü dahi pes n'idem (496)

Sabr ile ben Yûsuf 'um giru bulam

Ümidim vardur kim yüzünü görem (497)

Göstere bir gün bana yine yüzün

Sabr idersem işidem tatlu sözün (498)

Yakup Yûsuf 'u kaybetmenin derin üzüntüsünü yaşar. Aradan yıllar geçmesine rağmen onun yaşadığını hisseder ve bir gün kavuşacaklarını ümit eder. Bu psikoloji Yakub'a yaşama kuvveti verir. Ümidini yitirmeyen Yakup' un bu aşamada sabırlı olması gerektiğini vurgulayarak kendi kendini motive ettiğini yukarıdaki beyitlerden görebiliriz.

SONUÇ

Yûsuf ve Zelihâ mesnevisi, kahramanının bir peygamber olması ve kaynağının kutsal kitaplara dayanması nedeniyle dini, aşkı ele alması sebebiyle lirik ve verdiği gizil mesajlar hasebiyle didaktik bir özelliğe sahiptir. Bu hikâyenin birçok edebî anlayışa ve kültüre etki etmesinin, hikâyeye rağbet edilmesinin en önemli sebebi muhakkak ki Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an-ı Kerim'de yer almasıdır. Hatta hikâye sadece kitaplarda yer almamış, tefsirlerde de geniş bir şekilde ele alınmıştır. İslami devir edebiyatının her döneminde ve değişik eserlerde işlenen hikâyenin gerek mensur gerek manzum birçok örneğine Arap, İran ve Türk edebiyatlarında rastlamak mümkündür. Ayrıca hem kahramanları hem de içeriği bakımından klasik Türk edebiyatının hemen hemen her döneminde şairlerimizin şiirlerinde, mesnevilerinde çeşitli mazmunlar ve telmihler aracılığıyla da anılmıştır ve hâlâ anılmaktadır.

Yûsuf ve Zelihâ mesnevisini kendinden önce ve sonra yazılan diğer mesnevilerden ayıran özellik sadece kutsal kitab dayanması değildir. Bu hikâyeyi önemli ve özel kılan bir başka durum; insana ait olan her türlü duygu ve düşünce biçiminin eserde yer almasıdır. Genel olarak baktığımızda gelişmiş benlik algısı ve buna bağlı olarak özgüven duygusu, sevgi, sevecenlik, acıma, ümit, namus ve iffet gibi olumlu duygular; şükür, zorluklarla başa çıkma, tövbe ve pişmanlık, affetme, alçakgönüllülük, emanet, sabır gibi olumlu değerler; yardımseverlik, cömertlik, bağlılık gibi olumlu sosyal davranışlar Hz. Yûsuf'un şahsında; endişe, ihtiras, kıskançlık, kin ve nefret, öfke, saldırganlık, şiddet, kibir gibi olumsuz duygular; aldatma, gıybet, iftira gibi olumsuz sosyal davranışlar ise Zelihâ'nın kişiliğinde yansıtılmıştır. Hikâyede yer alan birçok duygu ve düşünce yapısıyla birlikte özellikle günümüzde kaybettiğimiz bir değer olan "sabır" kavramı Hz. Yakub ile bütünleşmiştir.

Mesnevide asıl olayın anlatıldığı sebep-i telif bölümü Hz. Yûsuf'un bütün ömrünü, geleceğini değiştirecek olan bir rüya ile başlar. Rüyanın ardından Hz. Yûsuf hayat yolculuğuna önce bir kuyuda sonra da bir zindanda devam eder. Bu yolculuk hem fiziki olarak hem psikolojik olarak Yûsuf'u derinden etkilemiştir. Mesnevide şair Yûsuf'un yaşadığı bu hâleri en güzel ifedelerle anlatmış çekilen sıkıntılar cefalar yaşanan mutluluklar sevinçler okuyucuya da hissettirilmiştir.

Aşk konulu bu mesnevide işlenen duyguların başında sevgi gelmektedir. Hz. Yûsuf ömrü boyunca iki insan tarafından çok sevilmiştir. Biri sevgisi uğruna gözlerini kaybeden babasıdır. İkincisi sevgisi uğruna iffetini, izzetini kaybeden, yaşadığı evin hanımıdır. Bu iki sevgi de Hz. Yûsuf 'a çok ağır gelmiştir. Babasının sevgisi kuyuya, hanımının sevgisi zindana düşürmüştür. İnsana ait bu duygunun tezahürü hem olumlu hem olumsuz davranışlara sebebiyet vermiş toplumsal değerler açısından irdelenmiştir. Hz. Yûsuf gençliğinin doruklarını yaşarken güzelliği, sabrı, dürüstlüğü, sadakati, iffeti, affediciliği ile karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmiştir. Bunu yaparken hayatının çeşitli zamanlarında kendini bir şeylere feda etme üstünlüğünü gösterebilmiştir. Kardeşleri kendisini kuyuya attığında canını feda etmiş fakat onları affetmiştir. Züleyha kendisini davet ettiğinde gençliğini ve güzelliğini zindana feda etmiş, iffetini muhafaza etmiştir. Devletin üst kademelerine geldiğinde kardeşlerini bağışlayıp onları cezalandırmama büyüklüğünü gösterebilmiştir.

Mesnevinin diğer başkahramanı olan Zelihâ da çeşitli imtihanlardan geçmiş, kadınlığı ve insanlığı arasında kalmıştır. Karşısında herkesin hayran olduğu büyük bir güzellik vardır. Zelihâ bu güzelliğe karşı bedeninin ve nefsinin arzularını dengede tutamaz, aşkı uğruna iffetini, sadakatini ve insani değerlerini kaybeder. Kocasına karşı hain bir davranışa yönelir, sevdiği insana karşı acımasızlaşır. Düzenler kurar, hileler yapar, tehditler savurur, kocasına ihanet eder. Tüm bu davranışlar aslında çok isteyip elde edemediği şeyler yüzünden hırsına yenik düşme psikolojisinin sonuçları olarak kendini göstermiştir.

Genel olarak Yûsuf u Züleyhâ mesnevileri, içerisinde bulunan ve her sınıftan, her yaştan hatta her milletten insanda ortak olan duygu, değer ve davranışları içerisinde bulundurduğu için son derece zengin, renkli ve evrensel bir kurguya sahiptir. Kaynağını kadim bir geçmişten alan bu kurmaca anlatı, klasik Türk edebiyatının zengin mazmunları ve söyleyiş güzelliği ile de birleşerek yüzyıllar boyunca etkileyiciliğini ve çekiciliğini korumuştur. Ancak klasik Türk edebiyatı eserlerinin metin şerhi; şekil incelemesi üzerinde fazlaca durma ve şahısların biyografisine ağırlık verilmesi gibi sebeplerden ötürü bu kıymetli metinlerin zenginliklerini ortaya çıkarmada yetersiz kalmıştır. Bu nedendir ki farklı disiplinlerden yararlanarak ve farklı yöntemlerle yapılacak olan çalışmalar bu metinlerin sanatsal değerini artıracak gibi bu metinlere yeni bir bakış açısıyla bakmamızı da sağlayacaktır.

Sadece modern anlatılarda değil klasik bir edebî eser aracılığıyla da insan psikolojisini anlamak ve üzerinde fikir yrtlebilmek adına klasik bir metin üzerinde çalışmalar yapılabilceğini göstermek çalışmamızın ana konusu olarak ele alınmış, insana ve dolayısıyla toplum psikolojisine ait müspet ve menfi her duygunun ve davranış biçimini barındırması yönüyle Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi seçilmiştir. Çalışmada klasik Türk edebiyatı metinlerinin çok eski çağlarda yazılmış örneklerinde bile insanın dünyasına ışık tuttuğu günümüzde bile verdiği evrensel mesajlarla güncelliğini koruduğu yaşamın içinde yer aldığı ayrıca psikoloji bilimine kaynaklık edecek kadar zengin duygu durumları davranışsal modellemeleri sergileyecek düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abramson, LY, Seligman, ME ve Teasdale, JD (1978). İnsanlarda Öğrenilmiş Çaresizlik, *Anormal psikoloji dergisi*, 87(1), 49.
- Açıkgöz, Namık, (2001), Klasik Türk Şiirinde Beşeri His ve Hasletler, *Journal Of Turkish Studies Volume 27/I*.
- Adler, Alfred, (2012), İnsan Tabiatını Tanıma, IX. Baskı, (Çev. Ayda Yürükân), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Afdal, Geir, (2007), Ahlak Eğitiminin Analizi: Bir Tipoloji, Dem Yay., s. 333-353
- Aktaş, Hamdullah, (2004), İnsanda Duygusal Yaşantı, Palme Yayıncılık, Ankara.
- Allport, GW (1937). Kişilik: Psikolojik Bir Yorum.
- Alpay, Gönül, (1970), Hamdullah Hamdi'nin Leylâ ve Mecnun Hikâyesi, *Edebiyat Fakültesi Arşatırma Dergisi*, Erzurum, s. 25-32.
- Argunşah, Mustafa, (1996), "Leyla Karahan, Erzurumlu Darîr, Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf-u Züleyhâ) [İnceleme-Metin-Dizin]", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, s. 208- 226.
- Ateş, Ahmet , (1979). Bâtıniye. *İslam Ansiklopedisi*, 339-342.
- Ateş, Ahmet, (1953), Farsça Eski Bir Varka ve Gülşah Mesnevisi. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 34-50.
- Aydın, Fatma Tuba (2017), "Pozitif Bir Karakter Gücü Olarak Affedicilik", *The Journal Of Happiness & Well-Being* , 1-22
- Ayvazoğlu, Beşir, (1993), Aşk Estetiği, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Bakırcıoğlu, Rasim (2016), Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü, Anı Yayınları, Ankara.
- Bozkurt, Nejat (1992), Sanat ve Estetik Kuramları, Sarmal Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Carducci, BJ (2009). *Kişilik psikolojisi: Bakış açıları, Araştırma ve Uygulamalar* . John Wiley ve Oğulları.
- Cebeci, Oğuz (2004), Psikanalitik Edebiyat Kuramı, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Cunbur, Müjgân, 1959, Fuzûlî ve Leylâ ve Mecnûn, İstanbul.
- Çağrıçı, Mustafa, (1991), "Af" Diyanet İslam Ans. c.1, Ankara: TDV.
- Çankırlı, Ali, (2009), "Çocuğun Manevi Eğitimi", Zafer Yayınları, İstanbul.
- Çavuşoğlu, Mehmet, (1979), Yahyâ Bey ve Yûsuf u Züleyhâ Mesnevisi.
- Dilçin, Dehri, (1946), Şeyyad Hamza, Yûsuf ve Zelihâ, İstanbul.

- Doğanay, Süleyman (2019), “Zorluklarla Başa Çıkma Bağlamında Bir Model Önerisi: Sabra Yolculuğun Beş Hali”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt:19 Sayı:1*
- Dolu, Halide (1953), “Menşe’inden Beri Yûsuf Hikâyesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- Dostoyevski, Fyodor M. (2004), Suç ve Ceza, Çeviren: Muttalip Özkan, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.
- Edelman, G. M., & Tononi, G. (2000). Reentry and the dynamic core: neural correlates of conscious experience. *Neural correlates of consciousness: Empirical and conceptual questions*, 139-151.
- Emre, İsmet (2005), “Edebiyat ve Psikoloji”, Anı Yayınları, Ankara.
- Emre, İsmet (2005), “Zehra Romanına Psikanalitik Bir Yaklaşım”, *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, Yıl: 6, Sayı: 13, Isparta.
- Erkal, Abdulkadir, (2009), *Divan Şiiri Poetikası (17. Yüzyıl)*, Birleşik Yayınları, Ankara.
- Flaubert, Gustave (1994), *Madam Bovary*, Çeviren: Sonat Kaya, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul.
- Florian, V., Mikulincer, M., & Green, E. (1994). Fear of personal death and the MMPI profile of middle-age men: The moderating impact of personal losses. *OMEGA-Journal of Death and Dying*, 28(2), 151-164.
- Freud, Sigmund (1996), *Düşlerin Yorumu II*, Çeviren: Emre Kapkın, 3. Baskı, Payel Yayınları, İstanbul.
- Freud, Sigmund (1998), *Psikanaliz Üzerine*, Çeviren: Kamuran Şipal, Cem Yayınları, İstanbul.
- Freud, Sigmund (2001), *Psikanaliz ve Ruhsal Kimlik*, Çeviren: Özlem Gürses, Nabu Kitap, İstanbul.
- Gibb, E.J.Wilkinson, (1999) *Osmanlı Şiir Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ç. Ali Çavuşoğlu, Ankara.
- Gordon Clanton, Iynn Smith, *Kıskançlık*, (Çev. İdil Gürbüz), (1997), Kuraldışı Yayınları, İstanbul.
- Gönel, Hüseyin, (2010), “Divan Şiirinde Sevgiliye Dair”, *Turkish Studies Dergisi* Volume 5/3.

- Guy Delpierre,(1967) Kıskançlık, (Çev.Halis Özgü), Özgü Yayınevi, İstanbul.
- Güler, Zülfü, (1982), “Hamdullah Hamdi, Leylâ vü Mecnûn”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, .
- Gün, Nil, (2007), Geçmişin Gölgelemleri Duyguların Dili, Kuraldışı Yayıncılık, İstanbul.
- Güngör, Erol, (2000), Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak. İstanbul: Ötüken Yay.
- Hamdi Yazır, (2002), Elmalılı. Hak Dini Kur'an Dili. c.5. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Boilelli, Abdullah Yücel, Mahmut Özakkaş (Sadeleştiren). İstanbul: Feza Gazetecilik
- Howes, A. ve Young, RM (1997). Bilişsel mimarinin kullanıcıyı modellemedeki rolü: Soar'ın öğrenme mekanizması. *İnsan-Bilgisayar Etkileşimi* , 12 (4), 311-343.
- Hökeleli, Hayati,(2007) , “Tevazu(Alçakgönüllülük)”,Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi,Sayı:2.
- Izard, C. E. (1971). The face of emotion.
- Izard, C. E. (2007). Basic emotions, natural kinds, emotion schemas, and a new paradigm. *Perspectives on psychological science*, 2(3), 260-280.
- Jung, Carl Gustav (1997), Analitik Psikoloji, Çeviren: Ender Gürol, Payel Yayınları, İstanbul.
- Kaplan, Mehmet (1985), Şiir Tahlilleri I, Dergah Yayınları, 9. Baskı, İstanbul.
- Kaplan, Mehmet (1986), Hikâye Tahlilleri, 3. Baskı, İstanbul.
- Kaplan, Mehmet (1998), Şiir Tahlilleri II, Dergah Yayınları, 7. Baskı, İstanbul.
- Karahan, Leyla, (1994) , Erzurumlu Darîr Kıssa-i Yûsuf (İnceleme-Metin, Dizin), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- Karakaya, Burcu, (2012), “Garib'in Yûsuf u Züleyhâ” ’sı, Tübar-XXXI Bahar
- Kasapoğlu, Abdurrahman, (2010), Kur'an'ın Psikolojik Atlası, Kendini Bilmek Yayınları, Malatya.
- Kayabaşı, Bülent, (1991). *Taşlıcalı Yahya Bey Gülşen-i Envar* (Master's thesis, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Kluckhohn, F. R., & Strodtbeck, F. L. (1961), Variations in value orientations.
- Kocatürk, Vasfî Mahir, (1964),Türk Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Yay., Ankara
- Kohn, M. (1977). *Social competence, symptoms and underachievement in childhood: A longitudinal perspective*. VH Winston & Sons.

- Korkmaz, Ö., & Mahiroğlu, A. (2007). Beyin, Bellek ve Öğrenme. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 93-104.
- Köktekin, Kazım (1994), “Süle Fakîh’in Yûsuf ve Zelihâ ’sı (İnceleme-Metin-Dizin)”, 2 Cilt, Atatürk Üniversitesi , Erzurum.
- Köprülü, M. F. (1981). *Türk edebiyatı tarihi* (Vol. 28). Ötüken.
- Kuçuradi, İonna,(1998), İnsan ve Değerleri Değer Problemi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Linton, R. (1936) *The Study of Man*. New York, D. Appleton-Century Camp.
- Matthews, G., Deary, IJ ve Whiteman, MC (2003). *Kişilik özellikleri* Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- Moran, Berna (1969), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınları, İstanbul.
- Morris, Charles G., (2002), *Psikolojiyi Anlamak (Psikolojiye Giriş)*, Türk Psikolog Derneği Yayınları, Ankara.
- Muş, Züleyha (2000), “Arap ve Türk Edebiyatlarında Yûsuf u Züleyhâ Hikâyelerinin Mukayesesi”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sbe, İstanbul.
- Okay, Orhan (2003), “Tanpınar’ın Rüyalarda Dünyası”, Doğumunun 100. Yılında Ahmet Hamdi Tanpınar, İstanbul.
- Okay, Orhan, (1990), *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Onur ve M. Naci, (1986), *Hamdullah Hamdi Yûsuf u Züleyhâ*, Ertem Matbaacılık, Ankara.
- Osho, (2006), *Duygular Öfke, Kıskançlık, Korkuyu Aşma*, (Çev.Sangeet), Ovvo Basımyayım, İstanbul.
- Özel, İsmet (1991), *Şiir Okuma Kılavuzu*, Çıdam Yayınları, İstanbul.
- Özen, Yener, (2011) “Etik mi? Ahlak mı? Modernite mi? Medeniyet mi?” *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:5
- Paulo, Freire (2004), “Yüreğın Pedagojisi”, Çev: Özgür Orhangazi, Ütopya Yay., Ankara.
- Pazarlı, Osman, *İslam’da Ahlak*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972
- Piaget, Jean, (1999), *Yapısalcılık*, Çeviren: Ayşe Şirin Okyayuz Yener, Doruk Yayınları, Ankara.
- Reich, Wilhelm, (1997), *Kişilik Çözümlemesi*, Çeviren: Bertan Onaran, Payel Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

- Scherer, KR, (2003), Duyguların sesli iletişimi: Araştırma paradigmalarının gözden geçirilmesi. *Konuşma İletişimi* , 40 (1-2), 227
- Schwartz ve Robbins, (1995), Hormonlar ve Davranış, s.279-295
- Skinner , M. J. , (1938). LINDON.s.95
- Tarhan, Nevzat , (2005), Kadın Psikolojisi, Nesil Yayınları, Temmuz.
- Tarhan, Nevzat , (2009), Duyguların Dili, Timaş Yayınları, İstanbul
- Taşdelen, V. (2015). Edebiyat ve psikoloji. *Bizim Külliye*, (66).
- Tepe, Harun, (2002), “Değerler ve Değer Bilgisi”, Bilgi Ve Değer, Muğla Üniversitesi Felsefe Bölümü Sempozyum Bildirileri. Şahabettin Yalçın (Ed). Ankara: Vadi Yay. Ss. 342-353
- Thomson, George, (1998), İnsanın Özü, Çeviren: Celal Üster, 5. Baskı, Payel Yayınları, İstanbul.
- Thorndike, E. L. (1911), Provisional laws of acquired behavior or learning. *Animal Intelligence (New York: The Mc Millian Company)*.S.244
- Tolstoy, Lev Nikolay, (2000), Sanat Nedir, Çeviren: Kabil Demirkıran, Şule Yayınları, İstanbul.
- Tuğrul, C. (1999). Duygusal Zeka. *Klinik Psikiyatri*, 1, 12-20.
- Türkdoğan, Melike Gökcan, (2011), “Klasik Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler e Yayınlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserler 480.
- Wellek, Rene ve Warren, Austin, (1983), Edebiyat Biliminin Temelleri, Çeviren: Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Yavuz, Şevket, (2007), “Değerlerin Şeceresi, Doğası, Sınırı ve Devamlılığı”, İstanbul: Dem Yay. Ss. 89-110
- Yücel, Tahsin (1999), Yapısalcılık , İstanbul.